

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ОБДАРОВАНОЇ ДИТИНИ

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНЕ
ПРОЕКТУВАННЯ РОЗВИТКУ
ОБДАРОВАНОСТІ УЧНЯ
В СИСТЕМІ
НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО
ПРОЦЕСУ**

Посібник

Київ
2014

УДК 37.035:37.091.212

ББК 74.200:74.24

С69

Рекомендовано до друку

*Вченою радою Інституту обдарованої дитини НАПН України
(протокол № 6 від 25.06.2014 р.)*

Рецензенти:

*Мадзігон Василь Миколайович, доктор педагогічних наук, радник
директора Інституту обдарованої дитини НАПН України;*

*Бондарчук Олена Іванівна, доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології управління ДВНЗ УМО НАПН України*

Авторський колектив: Киричук В. О., Гонтаровська Н. Б.,
Прашко О. В., Андросович К. А., Мельник М. Ю., Веселка Ю. Б.,
Давидова М. О.

**С69 Соціально-педагогічне проектування розвитку обдарованості
учня в системі навчально-виховного процесу: посібник / За заг. ред.
В. О. Киричука. – К. : Інститут обдарованої дитини, 2014. – 192 с.**

ISBN 978-966-2633-37-5

У посібнику розкриваються сутність, функції, особливості та теоретико-практичні аспекти соціально-педагогічних технологій проектування розвитку обдарованості в практиці роботи загальноосвітніх навчальних закладів.

Представлено актуальні тренінг-семінари щодо формування соціальної компетентності обдарованих учнів, співпраці з батьками, підвищення рівня адаптованості учнів, профорієнтації.

Практичний посібник призначено для науковців, педагогів загальноосвітніх навчальних закладів та усіх осіб, зацікавлених у впровадженні в практику навчального закладу засад проектної педагогіки.

ISBN 978-966-2633-37-5

УДК 37.035:37.091.212

ББК 74.200:74.24

© Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2014

ЗМІСТ

ВСТУП. Особливості соціально-педагогічного проектування особистісного розвитку учня	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЕКТУВАННЯ РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНOSTІ УЧНЯ В СИСТЕМІ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ	9
1.1. Розвиток особистості школяра як проблема наукового дослідження	9
1.2. Взаємодія школи та соціального середовища при соціально-педагогічному проектуванні розвитку обдарованої особистості учня	35
1.3. Особливості взаємодії школи та сім'ї при формуванні готовності до професійного самовизначення обдарованих старшокласників	53
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНOSTІ УЧНЯ В СИСТЕМІ ПРОЕКТУВАННЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ	70
2.1. Система годин спілкування з елементами тренінгу «Соціальна компетентність підлітків»	70
2.2. Семінар-тренінг для батьків «Шляхи формування безконфліктних взаємин з дітьми»	104
2.3. Тренінг «Сприяння соціальній адаптації обдарованих дітей підліткового віку»	134
<i>Додатки</i>	161

ВСТУП

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЕКТУВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ УЧНЯ

Киричук В. О.,

*завідувач відділу проектування розвитку обдарованості Інституту
обдарованої дитини НАПН України, кандидат педагогічних наук*

Стан сучасної української школи – це результат значних змін, що відбулися в системі вітчизняної освіти за останні роки. Зміна ролі освіти у суспільстві зумовила більшість інноваційних процесів. Із соціально пасивного, що здійснюється в традиційних навчальних закладах, освіта стає більш активним учасником соціальних змін. Актуалізується освітній потенціал, як соціальних інститутів, навчальних закладів, так і особистісний.

Раніше безумовними орієнтирами освіти були формування знань, навичок, інформаційних та соціальних умінь (якостей), що забезпечують «готовність до життя», тобто здатність пристосування особистості до суспільних обставин.

Наразі освіта все більше орієнтується на створення таких інноваційних технологій і способів впливу на особистість, в яких забезпечується баланс між соціальними та індивідуальними потребами, і, які, запускаючи механізм саморозвитку (самовдосконалення, самоосвіти), забезпечують готовність особистості до реалізації власної індивідуальності та творчої активності.

Застосування проектних технологій у педагогічній роботі дозволяє вирішити більшість завдань виховання і розвитку особистості.

Метод проектів, що вперше з'явився на початку ХХ ст., став характерною особливістю сучасного суспільства. Проектний метод як спосіб системної організації діяльності, спрямований на досягнення певного результату, активно впроваджується в різні сфери діяльності.

Застосування цього методу в педагогіці призводить до підвищення ефективності навчально-виховного процесу, залучення до нього більшої кількості учасників і перетворення їх на активних суб'єктів соціально-педагогічної діяльності.

Вирішення стратегічних завдань у справі національного виховання та пов'язаних з цим соціально-психологічних і організаційно-методичних проблем не можливе без критичного аналізу негативних тенденцій, помилок, проявів формалізму в практиці організації та управління проектною діяльністю в загальноосвітніх навчальних закладах.

Разом із тим через певну низку обставин, пов'язаних з історією розвитку нашої країни, упродовж багатьох років у вітчизняній педагогічній науці не приділялося достатньої уваги теоретичним та методологічним розробкам конкретних технологій. Це призвело до непродуманості багатьох соціально-педагогічних рішень, а також неврахування того факту, що в центрі освітньої системи знаходиться особистість дитини.

Це зумовило необхідність детального розгляду проблеми соціально-педагогічного проектування в освітніх закладах та створення інноваційних психолого-педагогічних технологій.

Наразі соціально-педагогічне проектування, будучи однією з найперспективніших технологій використання соціологічного знання, застосовується у процесі підготовки планів роботи навчальних закладів, створення проектів з регулювання соціальних процесів і явищ, які раніше не потребували детального опрацювання та управління.

Головний педагогічний сенс застосування технології соціально-педагогічного проектування – створення умов для соціального та особистісного розвитку дитини. Саме соціально-педагогічне проектування дозволяє педагогічним колективам реалізовувати основні завдання соціалізації особистості: формувати «Я-концепцію» і власний світогляд;

встановлювати нові способи соціальної взаємодії зі світом дорослих тощо.

Практичне використання психолого-педагогічних технологій соціально-педагогічного проектування нині перебуває на етапі становлення.

Використання проектного методу у професійній діяльності педагогів загальноосвітніх навчальних закладів України, вимагає наявності у розробників проектів певного рівня кваліфікації, володіння системним підходом до вирішення актуальних питань своєї професійної діяльності.

Психолого-педагогічні технології – це послідовний і безперервний рух, зв'язок освітніх компонентів, етапів навчально-виховного процесу і дій його учасників.

Основний сенс застосування соціально-педагогічних технологій у системі освіти – це внесення соціальних змін у зміст і напрями розвитку особистості, реформування індивідуальності кожного учня.

Визначення суті соціально-педагогічного проектування навчально-виховного процесу як педагогічного явища є досить складним, тому що надскладною і багатогранною є сама система проектування і власне педагогічний процес.

Аналіз різних підходів до трактування поняття проектування на теоретико-методологічному рівні дає можливість стверджувати, що для педагогічної науки інтерес становить соціологічне та психологічне уявлення про феномен проектування. Психолого-педагогічне проектування як інтегрований феномен окрім психологічних і педагогічних знань містить і соціологічні знання, оскільки є частковим елементом соціального проектування.

Проекти необхідно реалізовувати у процесі соціального розвитку.

У нашому розумінні соціально-педагогічне проектування навчально-виховного процесу – це попереднє цілеспрямоване визначення і конструювання програми діяльності суб'єктів педагогічного процесу в їхній взаємодії, а також подальша реалізація цієї програми, що спрямована на забезпечення особистісно-розвивального підходу до виховання та навчання.

Найбільш узагальненою метою процесу соціально-педагогічного проектування є створення обґрунтованої системи параметрів стану

об'єкта управління та забезпечення прогнозування, і розв'язання конкретних актуальних проблем розвитку особистості в умовах освітнього закладу.

Проектування у навчально-виховному процесі є етапом, що передує безпосередній управлінській діяльності, спрямовує на реалізацію педагогічних цілей та завдань кожної із підсистем (виховання-самовиховання, навчання-учіння, розвиток-саморозвиток). Він виступає тим засобом, за допомогою якого стає можливим усвідомлене визначення основних орієнтирів діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу за певних умов та на деякий період. Також дає змогу систематизувати введення інновацій та коректив у навчальний та виховний процес і унеможливорює прожектерство та необґрунтовані ілюзії щодо управління організацією й планування навчально-виховної діяльності педагогів.

У науково-практичному розумінні ця цілісна система спрямована на створення детального нормативного уявлення про реальний навчально-виховний освітній процес. У межах даної проблеми система соціально-педагогічного проектування особистісного розвитку учня у навчально-виховному процесі утворює три умовні частини:

- соціальну, що відповідає сучасним умовам виховання та вимогам суспільства;
- психолого-педагогічну, що розробляється для конкретного навчального закладу на рівні класних колективів і відображає основні напрями діяльності педагога і групи вихованців у їхній взаємодії;
- особистісну, що є власне процесом розробки проекту розвитку конкретної особистості в межах малої соціальної групи й характеризує уявлення педагога та самого учня про його близьке і віддалене майбутнє.

Метод проектів уперше з'явився на початку ХХ ст. і став характерною особливістю сучасного суспільства. Проектний метод як спосіб системної організації діяльності, спрямований на досягнення певного результату, активно впроваджується в різні сфери життєдіяльності людини як особистості.

На сьогоднішній день проектування, що припускає створення соціального проекту, задуму, ідеї, з реалізацією яких пов'язано життя

учня, є найважливішим фактором розвитку освіти та педагогічної практики.

Сутність соціально-педагогічного проектування полягає в конструюванні бажаних станів майбутнього. Проектувальник вибудовує моделі відповідно до концептуального розуміння конструювання об'єкта та бачення наукових, перетворювальних і практичних проблем діяльності.

Сучасні умови призводять до необхідності впровадження соціально-педагогічного проектування у систему освіти України. Із кожним роком ця необхідність зростає, і кожна школа, ВНЗ та інші навчальні заклади повинні застосовувати і впроваджувати у практиці методи та технології проектування.

Змінювати і перетворювати дійсність необхідно для того, щоб домогтися найкращих результатів у майбутньому. Насамперед це стосується системи освіти, тому що саме від неї залежить майбутнє нашої країни і лише нам під силу зробити його набагато кращим.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЕКТУВАННЯ РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОСТІ УЧНЯ В СИСТЕМІ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

1.1. РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА ЯК ПРОБЛЕМА НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

*Гонтаровська Н. Б.,
керівник Дніпропетровського регіонального центру
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
заступник директора методичного центру управління освіти та
науки Дніпропетровської міської ради,
доктор педагогічних наук, заслужений працівник освіти України*

У період актуалізації та переосмислення життя в Україні відбувається процес парадигмальних змін освітянської галузі, що є рушійною силою її реформування. На сьогоднішній день визнано і проголошено вирішальну роль освіти у розвитку особистості та суспільства. Головною метою української системи освіти визначено створення умов для розвитку і самореалізації кожної особистості, здатної навчатися впродовж життя і розвивати цінності громадянського суспільства [19]. Формується загальнометодологічні положення, у яких зазначається, що сучасна науково-педагогічна стратегія має цілеспрямовано проектувати розвиток особистості дитини [15, С. 22].

Для успішної реалізації цих завдань вагомим значення набуває вивчення і розуміння процесу розвитку особистості, визначення його психолого-педагогічних основ з метою створення сучасного освітнього середовища загальноосвітнього навчального закладу.

Спираючись на визнання міждисциплінарного статусу категорії «особистості», також необхідно визначити поняття «розвиток особистості» як загальнонаукової категорії. Зважаючи на те, що поняття «розвиток особистості» має неоднозначний зміст і визначається, з одного боку, на основі багатofакторності розвитку, а з іншого – з урахуванням міждисциплінарного статусу визначення особистості, зробимо спробу простежити, як трактується проблема розвитку особистості в енциклопедичних джерелах, різних теоріях і наукових дослідженнях.

За філософським енциклопедичним словником, **розвиток** – це незворотна, спрямована, закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів; один із загальних видів зв'язку. В історії філософської думки вирізняють три основних тлумачення розвитку:

- як збільшення і зменшення, що знайшло відображення в теоріях преформізму;
- як перехід можливості в дійсність (речі «в собі» переходять у категорію речей «для себе»), що було характерно для Г. Гегеля, а в більш загальному вигляді – як розуміння руху взагалі – для Арістотеля і аристотелівської традиції філософування;
- як виникнення нового, втіленням чого можуть бути численні концепції прогресу в Новий час (Вольтер, Тюрго, Кондорсе та ін.).

Як і виникнення нового, розвиток часто ототожнювали з прогресом. Проте розвиток має дві стадії – може бути прогресивним і регресивним, оскільки все, що виникає, приречене на загибель. Поєднання прогресу і регресу уподібнюється «спіралі» розвитку. З точки зору глибини і швидкості змін розрізняють стадії еволюції і революції: для першої характерні реформи, для другої – докорінні зміни. Якщо реформи відкидаються і абсолютизується революція, то виникає руїна, що є наслідком надмірного розриву з традиціями, заперечення спадкоємності у процесі розвитку [31, С. 555].

У світогляді й науці ідея розвитку формувалася поступово. В античній думці вагомим вважали принцип становлення. Його найбільш ви-

разним втіленням було гераклітівське «Все тече, все змінюється» та розгляд виникнення Космосу з хаосу (що було притаманно міфології та натурфілософії). Останнім видом становлення є розвиток. Його стародавній образ став архетипом, взірцем для більшості подальших космогоній. У часи Античності існувала ідея суспільного розвитку – у вигляді ідеї регресу соціуму від золотого до залізного віку (Гесіод). У Новий час концепції розвитку з'являються в космогонії (І. Кант, П.-С. Лаплас), історії (згадані концепції прогресу), біології (Ж. Б. Ламарк) тощо. У ХІХ ст. вони поглиблювались, а в ХХ ст. поширились і на фізику та хімію (В. Вернадський та його послідовники). У процесі еволюції ідеї розвитку простежуються дві протилежні тенденції: з одного боку – рух від найзагальніших до часткових, спеціально-наукових розробок; з другого – синтезування, об'єднання останніх у глобальне ціле [31, С. 555].

Отже, в узагальненому вигляді поняття «розвиток» розуміють як складний інволюційно-еволюційний поступовий рух, у якому відбуваються прогресивні та регресивні зміни. Розвиток складних, живих, соціальних, психічних утворень здійснюється як цілеспрямований, системний процес, як саморозвиток [31, С. 401].

Згідно з енциклопедичним визначенням, яке ми поділяємо лише частково, *розвиток особистості* – це складний і тривалий процес формування особистості як набування індивідом соціальної якості у спілкуванні і спільній діяльності з іншими людьми. Дитина від природи має біологічні передумови для становлення своєї особистості, що реалізуються в процесі її соціалізації. Набуті при цьому здібності та функції відтворюють в особистості людські властивості й якості, що сформувалися упродовж історичного розвитку суспільства. Дитина оволодіває дійсністю за допомогою дорослого. Ураховуючи те, чого дитина вже досягла і навчилася, дорослі організують її діяльність, спрямовану на оволодіння новими знаннями і формами поведінки. Отже, процес виховання є провідним у розвитку особистості. Передумовами розвитку особистості є потреби дитини, що формуються під впливом дорослих [23, С. 310].

Внутрішні суперечності, що виникають між новими, зростаючими потребами і наявними способами їх задоволення, стають рушійними

силами розвитку особистості. Розвиток особистості – це процес входження індивіда в нове соціальне середовище та інтеграція в нього. Як визначає А. Петровський, індивід при входженні у сприятливе соціальне середовище проходить три фази становлення особистості:

1) *адаптація* – індивід засвоює норми і цінності та оволодіває відповідними засобами і формами діяльності, чим уподібнюється до інших членів групи;

2) *індивідуалізація* характеризується виникненням суперечностей, зумовлених прагненням індивіда проявити себе як індивідуальність (стати не таким, як усі). Невизнання на другій фазі групою важливих для індивіда особистісних якостей може призвести до виникнення в нього агресивності, негативізму і підозрливості. Успішне подолання індивідом цієї фази сприяє розвитку його позитивних особистісних якостей: довіри до людей, доброзичливості, справедливості і взаємодопомоги, які, закріплюючись, стають провідними в структурі його особистості;

3) *інтеграція* – виникає суперечність між прагненням індивіда до визнання групою його особливостей і відмінностей та бажанням групи прийняти і визнати лише деякі з них, які сприяють її розвитку та розвитку його особистості. Якщо суперечність не вдається подолати, то виникає дезінтеграція, або витіснення індивіда з групи, його ізоляція [21, С. 21].

Сучасні вчені вважають, що у житті процес входження в різні групи багаторазово відтворюється, а відповідні новоутворення (поступово трансформуючись і закріплюючись) утворюють стійку особистісну структуру [23, С. 310].

З огляду на те, що особистісний розвиток здійснюється упродовж усього життя людини, вчені прагнули розробити теоретичну стадійну модель розвитку особистості, побудовану на основі визначення стадійності онтогенетичних змін, а критеріями періодизації за фізичними, психічними, духовними та іншими ознаками були б різні аспекти розвитку особистості. Ще Піфагор розглядав життя особистості за чотирма порами року. Майже такий підхід до визначення вікових меж залишився і в сучасній хронології життя людини (від пренатального періоду до довголіття), що було затверджено симпозіумом з вікової фізіології у 1965 році.

Головним орієнтиром у визначенні періодизації розвитку особистості є якісні відмінності стадій, що розрізняються за певною стійкою ознакою або за співвідношенням ознак. Наприклад, критеріями періодизації дитинства П. Блонський вважав показники появи і зміни молочних зубів (беззубе дитинство, дитинство молочних зубів, дитинство постійних зубів). В основу періодизації інтелектуального розвитку Ж. Піаже поклав характеристику інтелекту, за якою вчений визначає способи досягнення дитиною мислення дорослої людини:

- стадія сенсомоторного розвитку (від народження до 2-х років);
- стадія конкретних операцій (від 2 до 12-ти років),
- стадія формальних операцій (12–13-ти років).

Іншими варіантами визначення періодизації розвитку особистості стають: сила взаємодії у А. Валлона, ототожнення соціогенезу людини з філогенезом у С. Холла і А. Гезелла, рівні морального розвитку в Л. Кольберга і Д. Фельдштейна [24, С. 86], статеве дозрівання людини. З. Фрейд, наприклад, запропонував теорію психосексуального розвитку, згідно з якою розвиток особистості послідовно зумовлюють психосексуальні стадії, основою яких є тілесні зони. Американський психолог Е. Еріксон у концепції психосоціального розвитку визначає вісім стадій розвитку *ego*. Учений увів поняття, що допомагають зрозуміти найважливіші загальні протистояння між соціальним світом і дитиною. Він розуміє розвиток особистості як зміну етапів з послідовним якісним перетворенням внутрішнього світу людини й радикальною зміною її відносин з оточуючими [33, С. 30].

Зовсім інакше міркують учені-теоретики, для яких взаємини між батьками і дитиною – чи не найважливіший чинник у розумінні проблеми розвитку. Один із засновників гуманістичної психології К. Роджерс особливого значення надає виробленню «Я-концепції» індивідуума, що відбувається під впливом батьківських настанов і поведінки на етапі формування особистості [10]. Дитина, яка отримує від значущих для неї осіб повне прийняття й повагу, має відповідати усім природженим можливостям через формування своєї «Я-концепції» [27].

Найповнішу періодизацію розвитку особистості обґрунтував Л. Виготський. На основі філософського закону переходу кількості в якість він визначив п'ять кризових етапів, що характеризують період

підростання як зародження особистості й формування її структури. Вік дитини – це цикл, або ступінь розвитку, що є визначальним для загального розвитку особистості. Внутрішні зміни особистості дитини перебігають плавно і майже непомітно допоки не відбуваються різкі зміни й конфлікти, що породжують певне вікове новоутворення [7]. Критерієм визначення «епох дитячого розвитку і віків» Л. Виготський вважав вікові новоутворення, розуміючи під ними «той новий тип побудови особистості та її діяльності, ті психічні й соціальні ступені, які вперше виникають на цьому віковому ступені та які в найголовнішому й основному визначають свідомість дитини, її ставлення до середовища, її внутрішнє та зовнішнє життя, увесь перебіг її розвитку у цей період» [7, С. 248]. Психологи О. Леонт'єв, Д. Ельконін, Л. Божович також визначали розвиток особистості дитини через послідовне формування особистісних новоутворень. Наприклад, Л. Божович співвідносить їх із п'ятьма віковими періодами особистісного розвитку дитини, що збігаються з кризовими періодами 1-го та 3-го років життя, з кризою 7-ми років і підліткового віку [3].

Віковий розвиток особистості, окремі його етапи характеризуються, на думку Л. Виготського, відношенням між особистістю дитини та навколишнім її соціальним середовищем. Таке відношення вчений назвав «соціальною ситуацією розвитку», що «визначає ті форми і той шлях, прямуючи яким дитина набуває нових властивостей, черпаючи їх із соціальної дійсності як з основного джерела розвитку, той шлях, за яким соціальне стає індивідуальним» [7, С. 259]. Таким чином, головне у вивченні розвитку дитини, динаміки будь-якого віку – з'ясувати соціальну ситуацію розвитку, яка визначає спосіб життя дитини, її соціальне буття, що стає джерелом виникнення й генези центральних новоутворень конкретного віку. Вони характеризують «перебудову свідомої особистості», що, за визначенням Л. Виготського, має «новий характер сприйняття зовнішньої дійсності й діяльності в ній, новий характер сприйняття внутрішнього життя самої дитини і внутрішньої активності її психічних функцій», «змінює всю систему її ставлень до зовнішньої дійсності й до самої себе» [7, С. 259–260]. При цьому психолог розкриває діалектичне розуміння розвитку особистості як «неперервного процесу саморозвитку», що характеризу-

ється «безперестанним виникненням і утворенням нового, чого не було на попередніх ступенях». Згідно з «основним законом динаміки віків» Л. Виготського, руйнівні сили розвитку дитини руйнують основи всього віку: анулюється соціальна ситуація розвитку, що дозволяє дитині переходити до наступного вищого вікового ступеня. Учений розглядає перебіг вікового розвитку особистості як складний багатоплановий процес, у якому нерівномірно дозрівають сторони й властивості особистості. Л. Виготський вводить поняття «зони найближчого розвитку», яким позначає ті процеси, що неодноразово дозріли і перебувають у стадії дозрівання [7, С. 262]. Проте самі процеси інволюції, що проявляються у певній віковій кризі, узгоджуються з процесами «прогресивного розвитку» і позитивно впливають на побудову особистості, виступаючи разом, як нерозривне ціле. З огляду на це, Л. Виготський підкреслює, що «негативний зміст розвитку у переломні періоди – лише зворотна, або тіньова, сторона позитивних змін особистості, що складає головний і основний смисл усякого критичного віку» [7, С. 253]. Розвивальне значення фаз життя особистості також визначав Б. Ананьєв. На його думку, вони збігаються з віковою стадією онтогенезу настільки, що «деякі вікові стадії визначаються саме як фази життєвого шляху, наприклад, передшкільне, дошкільне і шкільне дитинство» [7, С. 266].

Розглядаючи зону найближчого розвитку як діагностичний принцип (і це, на думку вчених, має величезне теоретичне значення), Л. Виготський підкреслює, що завдяки йому досягається розуміння зв'язків, які визначають сам процес розвитку особистості, оскільки «соціальне середовище є джерелом виникнення усіх специфічних людських властивостей особистості, яких поступово набуває дитина, або джерелом соціального розвитку дитини, що здійснюється у процесі реальної взаємодії ідеальних і наявних форм» [7, С. 265].

Він визначає принцип співробітництва для встановлення зони найближчого розвитку головним джерелом розвитку «внутрішніх індивідуальних властивостей особистості дитини», що надає «можливість безпосередньо досліджувати те, що і визначає точніше за усе розумове дозрівання, яке має завершитись у найближчий і наступний періоди його вікового розвитку» [7, С. 265]. Це положення вченого впливає

на визначення методологічних засад будь-якого дослідження щодо забезпечення процесів розвитку особистості, що потребують цілісної та всебічної діагностики розвитку школярів. Лише на основі цього можна «пояснити особливості розвитку, передбачити подальший його хід і визначити практичні заходи, що доцільно застосовувати по відношенню до дитини» [13, С. 76].

Розуміння процесу розвитку особистості у психолого-педагогічній науці трактується в загальному контексті «життєвого шляху». Як вважає С. Рубінштейн, «лінія, яка веде від того, чим людина була на одному етапі своєї історії, до того, чим вона стала на наступному, проходить через те, що вона зробила. У діяльності людини, її справах, практичних і теоретичних, психічний, духовний розвиток людини не тільки проявляється, але і здійснюється» [28, С. 642]. У цьому полягає ключ до розуміння розвитку особистості, того, як вона формується, проходячи свій життєвий шлях.

Також питання розвитку особистості є головним у висвітленні актуальних соціальних сторін громадського життя. Взагалі полеміку науковців щодо обґрунтування психічних чинників цього процесу відображено у психологічних теоріях. У них розкрито два напрями у визначенні джерел розвитку особистості.

Прихильники першого – *біологічного* – напрямку вважають, що спадковість є головним джерелом розвитку особистості, оскільки саме вона визначає особливості розвитку. Усі духовні якості особистості, її свідомість – це такі ж дари природи, як і органи тіла (американський учений Е. Торндайк). Людина народжується вже з готовими потребами (американський педагог Дж. Дьюї) [10, С. 50].

Представники теорії біогенетичного закону (Ст. Холл, Дж. Болдуїн та ін.) відстоювали ідеї вільного виховання дітей. Основна їхня думка полягала у тому, що повноцінно розвиватися діти можуть лише в умовах вільного виховання. Згідно з цією теорією, дитина в процесі свого розвитку «поступово відтворює всі етапи історичного розвитку людини: період скотарства, хліборобський, торговельно-промисловий, поступово живе в кожному з них і лише після цього вливається в сучасне життя» [10, С. 51].

Другий напрям розвитку особистості – *соціальний*. Відповідно до соціогенетичної концепції розвиток особистості залежить від соціа-

льних умов, у яких народилася й виховується дитина. Представники цього напряму проголошують роль середовища найголовнішою в особистісному розвитку. Німецький психолог, співавтор персоналістичної психології В. Штерн, одним із перших почав вивчати питання розвитку особистості дитини як персони, формування її цілісної структури. Він створив теорію конвергенції, згідно з якою, на психічний розвиток, саморозвиток особистості безпосередньо впливають два чинники (спадковість і середовище), а основним механізмом розвитку вчений вважав поєднання людиною своєї внутрішньої мети з метою оточуючих [10].

Прагнення об'єднати соціальне та біологічне в людині знайшло своє відображення в біосоціальній концепції людини, за якою вона трактується як істота, що живе за біологічними та соціальними законами. Представники названої концепції, по-різному розуміючи механізм єдності біологічного та соціального в природі людини, проте єдинодушно визначають унікальність природи людини, що проявляється через підпорядкування розвитку як законам суспільним, так і законам живої природи (Т. Карсаєвська, А. Косарев, В. Петленко, М. Рьюз, Г. Царегородцев, А. Поліс).

Не відповідаючи на те, яким шляхом взаємодіють у людині соціальне і біологічне, біосоціальна концепція започаткувала гостродискусійну проблему соціального та біологічного в людині, що тісно пов'язано з темою соціалізації та індивідуалізації. Взаємодія механізмів індивідуалізації та соціалізації проявляються у формуванні простору розвитку особистості та її головної властивості – відношення до світу й до себе.

А. Брушлинський визначає, що індивід первинно є соціальним, і тому його розвиток здійснюється за численними і різноманітними напрямками, а не лише від суспільного до індивідуального [5; 6].

У 20–30-х роках ХХ ст. на основі біологічного й соціального чинників розвитку особистості виникла методологічна концепція розвитку особистості. Фізіологія, психологія й педагогіка поєдналися в одну комплексну науку про дитину, що отримала назву «педологія». Наукові педологічні дослідження були проведені відомими психологами, серед яких: П. Блонський, Л. Виготський, М. Басов, О. Залужний.

У нашому дослідженні це методологічне положення має вирішальне значення для осмислення організації педагогічних умов створення освітнього середовища як фактору розвитку особистості школяра, оскільки принцип розвитку передбачає, що особистість формується як цілісне структурне утворення, тобто «особистість дитини розвивається як система систем, структура структур» [13, С. 154]. З огляду на це, важливого значення для розуміння цілісності особистості має часовий вимір, оскільки попередні ступені особистості внутрішньо пов'язані з наступними. «Кожний ступінь – це стан її процесів і властивостей, певна її структура, а розвиток – перехід з одного стану в інший» [13, С. 121]. Особистість розвивається, стверджує Г. Костюк, – у зв'язку з внутрішніми суперечностями, що «виникають в її житті і утворюють рушійні сили її розвитку» [13, С. 123], який «характеризується боротьбою безлічі протилежно спрямованих тенденцій, які самі розвиваються в ході онтогенезу особистості. Узагальнюючи, їх можна стверджувати, що важливою детермінантою розвитку особистості якраз і виступає єдність і суперечливість соціальних та індивідуальних тенденцій, соціальності та індивідуальності в особі» [14, С. 79]. Він визначає розвиток як процес, кожній стадії якого «притаманні риси фізичного розвитку, своя структура психічної діяльності, свої особливості внутрішніх зв'язків психічних процесів і властивостей особистості, її взаємозв'язків з навколишнім середовищем» [13, С. 143]. Насамперед поняття «розвиток» охоплює ті зміни, що відбуваються в будові тіла, мисленні, поведінці людини як результат біологічних процесів організму і впливів навколишнього середовища.

Наразі вчені різних галузей науки – психологи, педагоги, соціологи, антропологи – вивчають проблеми розвитку особистості на основі взаємодії біологічної та соціальної сутності людини, враховуючи те, що людська особистість розвивається в анатомо-фізіологічному, психічному й соціальному напрямках. З огляду на це, традиційним стало визначення й трактування функціональних можливостей розвитку особистості. М. Болдирев, В. Войтко, М. Гончаров, Б. Єсіпов та ін. виділяють такі види розвитку: анатомо-фізіологічний (збільшення й розвиток кісткової і м'язової систем, внутрішніх органів, нервової системи), психічний (розумовий розвиток, формування психічних рис

особистості) і соціальний (набуття соціальних якостей, необхідних для життя в суспільстві).

Досліджуючи взаємозв'язок особистості як системного утворення зі сферами її розвитку, О. Киричук диференціює сфери розвитку (фізичну, психічну, соціальну та духовну) і наголошує на їх міцному зв'язку у процесі соціалізації індивіда як по висхідній лінії (фізичний – психічний – соціальний – духовний розвиток), так і у зворотному напрямку. Учений виділяє духовно-катарсичну активність як внутрішню, інтегративну умову розвитку й самореалізації особистості, розглядаючи її як спосіб самоочищення, спрямований на відокремлення особистості від середовища і необмежене підвищення її над цим середовищем [12].

У межах взаємодії анатомо-фізіологічного та психічного розвитків має значення наявність і врахування умов, за яких вони відбуваються. Цими умовами є спадковість, середовище та виховання [8, С. 24], що пояснюють розвиток особистості як єдиний цілісний процес у діалектичному взаємозв'язку біологічного та соціального через становлення особистості і як організму, і як соціальної істоти, що виявляється у морфологічній, біохімічній, фізіологічній, психічній та соціальній формах.

Щоб сформулювати сутність процесу розвитку особистості, на думку Г. Костюка, варто розуміти його як саморух, «що визначається єдністю внутрішніх і зовнішніх умов» [14, С. 135], а «джерелом саморуху особистості стають внутрішні суперечності, які виникають у її житті» [13, С. 115]. Ця думка тотожна визначенню сутності розвитку особистості видатного психолога С. Рубінштейна: «Зовнішні причини завжди діють лише опосередковано через внутрішні умови» [28, С. 241]. Тобто для особистісного розвитку мають значення внутрішні умови, що формуються залежно від зовнішніх умов, які передують внутрішнім. Як стверджує С. Рубінштейн, «законо зовнішнього зумовленого розвитку особистості – це внутрішні закони. З цього має впливати справжнє розв'язання проблеми розвитку і навчання, розвитку і виховання» [28, С. 251]. Через діалектику зовнішнього та внутрішнього під час розвитку особистості можна зрозуміти процес її сходження від нижчих до вищих ступенів життя.

Якщо розглядати розвиток особистості як процес соціалізації індивіда, то соціальну ситуацію розвитку, до якої входить система відносин, рівні соціальної взаємодії, типи й форми діяльності можна вважати головною умовою особистісного розвитку. На думку А. Петровського, соціальна ситуація розвитку може бути постійною або змінною. Це характеризує ту соціальну спільноту, до якої належить дитина. Входження дитини в життя цієї спільноти шляхом проходження трьох фаз її становлення [21, С. 21], визначає наше розуміння розвитку особистості як наслідок одночасно здійснюваних процесів соціалізації та індивідуалізації. У результаті їх інтеграції відбувається єдність і суперечливість між соціальністю та індивідуальністю в системі психічних властивостей особистості. Тому адаптація, індивідуалізація та інтеграція є механізмами соціалізації та особистісного розвитку, що обумовлюють взаємодію людини та суспільства через вирішення виникаючих у цій взаємодії протиріч. У результаті їх подолання під час розвитку особистості формуються її самосвідомість, «Я-образ», а також відбуваються зміни у потребнісно-мотиваційній сфері, спрямованості як системи відношень, розвиткові особистісної рефлексії, механізми самооцінювання. Ці дві сторони психічного розвитку особистості досліджували вітчизняні психологи Л. Виготський, С. Рубінштейн, О. Леонтьєв, Г. Костюк, Д. Фельдштейн.

Переконливо доводячи те, що соціалізація виступає закономірним процесом, Л. Виготський виділив «закони розвитку вищих психологічних функцій», що на його думку утворюють «ядро особистості». Перший закон визначає, що розвиток вищих психічних функцій здійснюється шляхом переходу від безпосередніх, природних форм і способів поведінки до опосередкованих, штучних психічних функцій, що виникають в умовах культурного розвитку. Цей перехід полягає у «складному сполученні елементарних функцій, в удосконаленні форм і способів мислення, у виробленні нових способів мислення, що спираються головним чином на мову або на яку-небудь іншу систему знаків» [7, С. 221].

Другий закон «соціогенезу вищих форм поведінки» визначає виникнення вищих психічних функцій із колективних, соціальних її форм. Учений пов'язує культурний розвиток з історичним, соціаль-

ним розвитком людства: «відношення між вищими психічними функціями були колись реальними відношеннями між людьми; колективні, соціальні форми поведінки в процесі розвитку стають способом індивідуального пристосування, формами поведінки і мислення особистості» [7, С. 221]. Він виокремлює мову, що спочатку виступає засобом зв'язку, спілкування, організації колективної поведінки, проте «пізніше стає основним засобом мислення і всіх вищих психічних функцій, основним засобом побудови особистості» [7, С. 223]. «Загальним законом для побудови всіх вищих психічних функцій», – підкреслює Л. Виготський, є те, що «усяка функція у культурному розвитку дитини з'являється на сцені двічі, у двох планах – спочатку соціальному, потім психологічному; спочатку як форма співробітництва між людьми, як категорія колективна, інтрапсихічна» [7, С. 223].

Третій закон Л. Виготського визначає перехід ззовні усередину, адже характер зовнішньої операції первісно має усяка вища форма поведінки особистості. Для цього використовується зовнішній знак, який «завжди є спочатку засобом дії на інших і тільки потім засобом дії на себе. Через інших ми стаємо самими собою. Звідси зрозуміло, чому з необхідністю усі внутрішні вищі функції були зовнішніми. Однак в процесі розвитку усяка зовнішня функція інтеріоризується, стає внутрішньою. Стаючи індивідуальною формою поведінки, вона в процесі тривалого розвитку втрачає риси зовнішньої операції і перетворюється в операцію внутрішню» [7, С. 225].

Положення Л. Виготського про культурно-історичний розвиток вищих психологічних функцій як ядра особистості розкривають механізми соціогенезу, соціалізації особистості, що визначають її соціальність. В. Рибалка зазначає, що ці положення породжують нові методологічні питання, одне з яких стосується співвідношення соціалізації з індивідуалізацією, соціальності особистості з її індивідуальністю [26].

Процес соціалізації та індивідуалізації передбачає повільний соціальний розвиток індивіда, що забезпечує його успішне входження до суспільства. Конкретизує це розуміння Д. Фельдштейн, який роз'яснює, що йдеться про формування в особистості можливості бути суб'єктом (носієм) тих способів і видів діяльності, норм соціальної поведінки, а також життєвих цінностей і настанов, необхідних для

активного життя в сучасному суспільстві [30]. Розглядаючи соціалізацію як процес і результат засвоєння індивідом соціальних норм, стосунків, різних проявів духовності та подальшого активного відтворення ним соціального досвіду, маємо на увазі, що цей процес має досить суб'єктивний характер. Різні особистості по-різному сприймають і переживають ті ж самі соціальні ситуації, тому з цих об'єктивно однакових соціальних ситуацій вони виносять неоднаковий соціальний досвід.

На цьому положенні базується єдиний рух двох одночасно і протилежних, і тісно пов'язаних процесів – соціалізації та індивідуалізації. Відтак Д. Фельдштейн коментує: «Соціалізація виступає як присвоєння дитиною норм людського співжиття, а індивідуалізація – як постійне відкриття, утвердження (розуміння, відокремлення) та формування себе як суб'єкта» [30, С. 5–6]. Дитина долає перешкоди, природні бар'єри, зумовлені станом розвитку психічних, психофізіологічних, потребнісно-мотиваційних та інших компонентів її характеристики як індивіда, що об'єктивно виникають на різних етапах онтогенезу. Можливості соціального освоєння розкриваються через безперервне змінювання простору «соціального визрівання» особистості, зберігання тенденції розширення ступеня свободи у такому освоєнні, а також через поглиблення й ускладнення свідомого в суб'єктній активності індивіда, характері поринання його в соціальний світ.

Процеси соціалізації та індивідуалізації вивчають з урахуванням різних позицій. Аналіз існуючих концепцій соціалізації свідчить, що всі вони тяжіють до першого чи другого підходів, які різняться між собою розумінням ролі самої людини у процесі соціалізації. Згідно з першим підходом (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс), людина пасивна. Вона адаптується до суспільства, а у процесі соціалізації відбувається акумулювання індивідом соціальних ролей, норм, цінностей суспільства, до якого вони належать, шляхом наслідування (Г. Тард), вбирання спільних цінностей у процесі спілкування (Т. Парсонс), входження в соціальне середовище, пристосування до нього (Б. Паригін) [9].

Перший підхід визначає, що соціалізація розглядається не лише в засвоєнні певних цінностей, норм суспільства, але й у багаторазових

відтвореннях, що спрямовують особистість до багаторівневого процесу перетворення в ній соціального в індивідуальне.

Прихильники другого підходу визначають активну роль людини в процесі соціалізації: вона не лише адаптується до суспільства, але й впливає на власне життя, змінює життєві обставини і себе саму. Дж. Г. Мід, основоположник цього підходу, вважав, що індивідуальне «Я» набуває соціальної якості в процесі взаємодії індивідуальних і групових суб'єктів, тобто в комунікаціях та особистісному спілкуванні в первинних групах (сім'я, групи ровесників, сусідів). Йдеться про те, що процес соціалізації-індивідуалізації здійснюється як реалізація нового рівня свідомості, самовизначення особистості. Це дозволяє їй не лише відтворити у своїй діяльності привласнене соціальне, а також реалізувати можливості подальшого розкриття себе як діяльного суб'єкта, суб'єкта саморозвитку.

Показниками процесів соціалізації особистості в наукових роботах поряд з об'єктивними (зміна соціального статусу індивіда, освоєння ним нових соціальних ролей) є суб'єктивні, а саме самовизначення та власна ідентичність (М. Гінзбург, Е. Ільєнков, Е. Еріксон). При цьому дослідження особистісної ідентичності спрямовані на готовність підростаючої особистості до життя в дорослому суспільстві, що вже набула відповідної сформованості власних ціннісно-сміслових характеристик.

Е. Еріксон розглядав знаходження почуття ідентичності як психологічне завдання підліткового та юнацького віку. Учений визначає ідентичність як суб'єктивне почуття та об'єктивне спостережувану якість самототожності, безперервності, що поєднані з вірою в тотожність і безперервність певної картини світу, яка розділяється іншими людьми [30, С. 7]. За Е. Еріксоном почуття ідентичності веде за собою опанування проблем дитинства та реальну готовність віч-на-віч зустрітися зі змінами в дорослому світі, що свідчить про успішну соціалізацію. Сформованість цього почуття необхідна підростаючій особистості для прийняття дорослих рішень. Визначеність у своєму місці в теперішньому та майбутньому часі, як зазначає вчений, забезпечує впевненість у сьогоденні і подолання минулих рівнів розвитку. Старший підлітковий і молодший юнацький вік є періодами «самостандартизації»: молоді

люди прагнуть до пошуку почуття «Я», а також включення в конкретні ролі. Враховуючи провідну роль соціальних цінностей у формуванні ідентичності, Е. Еріксон характеризує психіку підлітка як «ідеологічну психіку». Він зосереджує всі зусилля на проясненні власної позиції, наполегливо визначає свою роль як члена суспільства [35, С. 257].

П. Вайнрих, Т. Лакманн, А. Якобсон-Уайдинг – сучасні послідовники Е. Еріксона. Вони підтримують цю лінію концепції вченого та здійснюють подальший її розвиток. В емпіричних дослідженнях особистісної ідентичності, проведених зарубіжними вченими, вивчалися особистісні характеристики молодих людей з різним рівнем сформованості особистісної ідентичності. Встановлено, що низька сформованість особистісної ідентичності має безпосередній негативний вплив на загальний емоційний стан і формування особистісних якостей молодих людей. У них спостерігається підвищений рівень особистісної тривожності, конфліктна поведінка, низька самостійність, залежність і пасивність, розходження між власним «Я-образом» і сприйняттям себе іншими людьми. Тим часом молоді люди з розвинутою особистісною ідентичністю проявляють відповідальність за власне життя, вони більш незалежні та активні, легко виходять зі стресових ситуацій, успішно долають життєві проблеми, краще контактують з іншими людьми.

У вітчизняній психології аналогом поняття особистісної ідентичності стало поняття особистісного самовизначення. К. Абульханова-Славська, Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, А. Петровський, С. Рубінштейн, В. Слободчиков, Д. Фельдштейн вказують на необхідність реформування у молодій людини визначеної ціннісно-сислової системи, що становить основу її особистісного самовизначення, є для неї комплексним уявленням про світ і самого себе, забезпечує її зв'язок із соціумом і суспільством.

Процеси самовизначення особистості розкрито в роботах сучасних вітчизняних учених. М. Гінзбург, І. Дубровіна, І. Кон, Н. Толстих розглядають часові межі як компоненти особистісного самовизначення, якими є психологічне теперішнє і психологічне майбутнє. Основними функціями психологічного теперішнього учені називають саморозвиток особистості через самопізнання та самореалізацію, а психологіч-

ного майбутнього – забезпечення змістової та часової перспективи, визначення життєвих планів.

Позиція людини в процесі самовизначення як суб'єкта власного життя розглядається в роботах К. Абульханової-Славської, Л. Божович, О. Газмана, А. Мудрика. Важливим для неї є знання своїх об'єктивних можливостей, життєвих цінностей, усвідомлення власних життєвих цілей, що виступають критеріальними ознаками в процесі особистісного розвитку і характеризують особистість як суб'єкта самовизначення. Самостійна життєва позиція, самостійний світогляд, усвідомлене ставлення до себе та оточуючих стають важливими характерологічними рисами особистості, яка є суб'єктом власного життєтворення. Самовизначення особистості в аспекті співвідношення суспільного та індивідуального вивчають А. Мудрик, В. Мухіна, Д. Фельдштейн. Вони вважають самовизначення цілеспрямованим процесом, упродовж якого людина одночасно набуває суспільних цінностей та індивідуально пристосовує їх до себе. У роботах І. Дубровіної, В. Мухіної, І. Чеснокової визначено важливу роль самосвідомості у процесі самовизначення особистості. На думку І. Дубровіної, самосвідомість виконує провідну роль у психологічній готовності до самовизначення, під якою вона розуміє усвідомленість власних якостей та їхню оцінку, уявлення про своє реальне і бажане «Я», оцінку себе та іншого з точки зору належності до визначеної статі, особистісну рефлексію [32].

Аналізуючи теоретичні підходи, І. Шустова вважає можливим розглядати процес самовизначення як єдність двох складових: внутрішньоособистісного самовизначення, що спрямоване головним чином на своє «внутрішнє Я» і охоплює визначення своєї «Я-концепції», самооцінки, шляхів і способів самовдосконалення, а також соціального самовизначення – усвідомлення і визначення свого місця в соціумі, визначення життєвих прагнень і цілей, власної позиції у взаємовідносинах зі світом [34, С. 46].

Варто зазначити, що різним віковим етапам становлення особистості властиві певні особливості розвитку самосвідомості, самореалізації, творчої активності, соціальної зрілості, різні процесуальні характеристики соціалізації. Активна соціалізація індивіда проявляється в

набутті ним для кожного етапу онтогенезу рівня самості та самосвідомості як необхідного моменту народження індивідуальності. Чим більш розвинутими є самосвідомість і самовизначення індивіда, тим більше він індивідуальний і водночас соціально визначений [30, С. 9].

Як зазначає Д. Фельдштейн, індивідуалізація та соціалізація тісно пов'язані. Індивідуалізація є неминучим результатом (зворотний бік) процесу соціалізації, і, навпаки – подальший розвиток індивідуалізації є можливим лише «через» соціалізацію, оскільки вона надає «матеріал», з якого можуть укладатися індивідуальні «форми поведінки».

Погоджуючись з думкою Ж. Піаже про перехід зовнішньої мови у внутрішню, Л. Виготський висловлює положення: вищі психічні функції забезпечують людині опанування власною поведінкою. «Ми тільки тоді можемо говорити про формування особистості, – зазначає вчений, – коли та керує власною поведінкою» [7, С. 230]. Визначення поняття «особистості» пов'язують з роллю, яку людина виконує в житті, тобто «особистість визначається своїми відношеннями до навколишнього світу, до суспільного оточення, до інших людей. Ці відношення реалізуються в діяльності людей, у тій реальній діяльності, завдяки якій люди пізнають світ (природу і суспільство) та змінюють його» [28, С. 243].

Російський психолог О. Асмолов однією з основних умов розвитку особистості у будь-якій соціальній ситуації називає спільну діяльність, задану конкретною соціальною ситуацією розвитку, в якій здійснюється життя дитини. Розвиток особистості передбачає залучення її до активної діяльності. Тому аналіз системи діяльностей, що реалізують життя людини в суспільстві, приводить до розкриття такого багаторівневого системного новоутворення, як особистість [1, С. 113].

Психологічні закономірності розвитку особистості визначає О. Леонтьєв: «особистість людини створюється суспільними відношеннями, в які індивід вступає у своїй діяльності» [16, С. 177]. Розвиваючись як особистість, дитина формується як суб'єкт діяльності: «свідоме керування психічним розвитком дитини здійснюється передусім через керування... провідною діяльністю» [16, С. 285]. Причому він наголошує, що певні види діяльності мають для розвитку особистості першочергове значення і є провідними на даному етапі розвит-

ку; інші – менші за значенням. О. М. Леонтьєв наполягає на потребі враховувати те, що діяльність здійснюється «в умовах відкритої колективності – серед оточуючих, спільно з ними і у взаємодії з ними, або віч-на-віч із навколишнім предметним світом» [16, С. 82].

Дослідження О. Леонтьєва і Д. Ельконіна свідчать про те, що в ігровій, навчальній діяльності відбувається розвиток дитини як суб'єкта власної активності, тобто формуються спрямованість на досягнення мети, повільність, врівноваженість, саморегуляція, чітко розмежовуються способи та прийоми завдань. Отже, йдеться про розвиток процесу цілеутворення, якому відповідає розвиток дій суб'єкта. Проявляються суперечності з первісними мотивами, що спонукали первісне коло діяльностей. З'являються нові мотиви і відповідно нові види діяльності, тобто створюється інша «будова цілокупних діяльностей суб'єкта, яка виникає на певному етапі розвитку його людських зв'язків зі світом, що утворює дійсну основу особистості» [16, С. 209–210]. Цей процес поступово перетворюється в народження свідомої особистості в підлітковому віці, про що вчений зауважує: «Особистість дійсно народжується двічі: перший раз – коли у дитини проявляється в явних формах полімотивованість і субпідпорядкованість її дій..., другий раз – коли виникає її свідомо діяльність» [16, С. 211]. Отже, О. Леонтьєв уявляє формування особистості як неперервний процес, головною ознакою якого є перехід до розвитку свідомої особистості через перебудову сфери ставлень до інших людей, суспільства, тобто «чим більше відкривається для особистості суспільство, тим більш наповненим стає її внутрішній світ» [16, С. 214].

Розуміємо під цим розкриття суспільної сутності особистості, що проявляється у якісно новій її орієнтації в системі своїх зв'язків зі світом, освітнім середовищем, у якому функціонує. Учений наголошує, що особистість формується як суб'єкт, творець власного життя: «особистість створюється об'єктивними обставинами, але не інакше, як через цілекупність її діяльності, що здійснює її відношення до світу» [16, С. 218].

Важливим необхідно вважати твердження Л. Божович про те, що особистість розвивається в процесі перетворення суб'єктивної діяльності [3]. Така перетворювальна функція особистості, на думку

Л. Божович, В. Давидова, Г. Костюка, О. Ткаченка, сприяє виникненню стійкості та незалежності від безпосереднього впливу середовища і робить її творцем самої себе і того світу, в якому вона живе [3, С. 141–142].

Логічно, що за такого підходу до організації життя підростаючої особистості вирішального значення набувають:

- відоме твердження С. Рубінштейна про розуміння процесу розвитку особистості «Дитина розвивається, виховується й навчається. Це означає, що виховання й навчання включаються у сам процес розвитку дитини, а не надбудовуються лише над ним» [28, С. 192];
- положення Л. Виготського про провідне значення навчання й виховання в розвитку дитини: «Навчання може мати в розвитку віддалені, а не тільки найближчі наслідки, навчання може йти не тільки слідом за розвитком, не тільки поряд з ним, але може йти попереду розвитку, просуваючи його далі й спричинюючи в ньому новоутворення» [7, С. 231].

У цих двох висловах міститься одне з основних протиріч у науковому трактуванні місця навчання в розвитку особистості.

У своїх дослідженнях С. Рубінштейн наполягає на тому, що процес розвитку дитини відбувається в ході навчання й виховання, тобто організм розвивається функціонуючи. Єдність розвитку і навчання, розвитку й виховання визначає, що ці процеси як взаємозалежні та взаємопроникаючі сторони належать до єдиного процесу, у якому причини та наслідок безперервно чергуються [28]. На думку вченого, у цьому полягає основний закон психічного розвитку дитини. Не сприймаючи інше наукове бачення цієї проблеми, він відкидає положення про навчання, що випереджає розвиток, як це допускає Л. Виготський, і стверджує, що правильно поставлене навчання має відповідати можливостям дитини на даному рівні розвитку. Реалізація цих можливостей у ході навчання породжує нові. Таким чином, один рівень розвитку переходить у наступний через реалізацію можливостей попереднього. У цьому С. Рубінштейн вбачає істинну діалектику розвитку та вважає питання співвідношення навчання і розвитку центральним значенням не лише для психології, але й для педагогіки [28].

У сучасній педагогіці існують різні погляди щодо трактування поняття «розвиток особистості». Факт відсутності чіткої семантичної визначеності, неоднозначності його трактування пояснює наявність різних варіантів співвідношення виховання, навчання, освіти, формування та розвитку особистості. Для підтвердження цієї тези нами проведено аналіз декількох підручників, посібників для студентів педагогічних ВНЗ, що були видані за останні роки. Автори І. Підласий, М. Фіцула розглядають «розвиток особистості» та «формування особистості» як синонімічні поняття. Виховання та навчання вони визначають найголовнішими цілеспрямованими і організованими процесами розвитку (формування) особистості [22]. Розвиток особистості є результатом навчання, виховання та освіти, які А. Реан, Н. Бордовська і С. Розум пропонують розглядати як організовану особливим чином діяльність суб'єктів освітнього процесу [25]. Виховання відносно розвитку особистості, як визначив Т. Ліхачов, відіграє провідну роль, тому що виявляє рівень, широту та глибину цього розвитку. Автор називає розвиток дитини результатом взаємодії її внутрішніх природних сил і соціальних умов [17, С. 51–52].

О. Бондарчук і Л. Бондарчук характеризують розвиток особистості як цілісний, складний і суперечливий процес, що виявляється у якісних змінах особистості упродовж життя [4]. С. Карпенчук відзначає поняття формування особистості передбачає процес виховання, що використовується у двох аспектах.

Перший – це формування особистості як її розвиток, його процес і результат. Він вважає, що в цьому значенні поняття формування особистості є предметом психологічного вивчення (виявлення того, що є і що може бути в особистості, яка розвивається в умовах цілеспрямованого виховного впливу). Це психологічний підхід до формування особистості.

Другий аспект розглядає формування особистості як її цілеспрямоване виховання (педагогічний підхід), що передбачає виявлення того, що і як повинно бути сформовано в особистості, щоб вона відповідала соціально зумовленим вимогам, які висуває до неї суспільство [11, С. 14–15].

Автори Ю. Палеха, В. Герасимчук, О. Шиян зазначають, що виховання, навчання та освіта відіграють провідну роль у процесах

формування та розвитку особистості. Автори посібника відносять процес розвитку особистості до психологічного періоду, а цілеспрямоване формування особистості – до педагогічного [20, С. 28]. Цю ж точку зору розділяють учені В. Галузинський і М. Євтух, чітко розділяючи категорії, що ми розглядаємо. Вони називають навчання і виховання суто педагогічними категоріями, проте розвиток, на їхню думку, – це категорія психологічна і фізіологічна [8, С. 15].

Як бачимо, у цих інтерпретаціях простежуються явища, що наявні у сучасній педагогічній науці, а саме:

- невизначеність категорії «розвиток особистості»;
- розмитість меж її трактування і застосування у педагогіці;
- невиразність та неоднозначність співвідношення розвитку особистості і формування особистості з такими традиційними категоріями, як виховання, навчання, освіта.

Така невизначеність, незважаючи на їх широке використання, пояснює, що вони є «несталими педагогічними категоріями» [22, С. 29]. Категорії розвитку і формування особистості мають стати предметом досліджень нового структурного підрозділу шкільної педагогіки – педагогіки особистості. Про це І. Зязюн, М. Красовицький, Г. Сагач зазначають у своїх міркуваннях стосовно необхідності перебудови змісту і структури педагогічної науки.

Розвиток особистості здебільшого розглядають як найважливішу мету та завдання освітньої системи і навіть розглядати як її системоутворювальний компонент. Проте вчені зазначають, що у сучасній шкільній практиці розвиток не завжди розуміють як комплексне завдання. Проблеми особистісного розвитку є менш пріоритетними, ніж проблеми інтелектуального. Більше того, завдання розвитку підмінюються навчальними завданнями, спрямованими на накопичення предметних знань [25].

Різноманітність та невизначеність поглядів на сутність розвитку особистості, зокрема в освітньому середовищі загальноосвітнього навчального закладу, є результатом відсутності конкретної наукової методології. На сучасному етапі реформування освіти в теорії та методиці виховання проводиться інтенсивний пошук нових шляхів якісного вдосконалення розвитку і виховання особистості.

У контексті психолого-педагогічного розуміння розвитку особистості головним стає створення умов життєдіяльності дитини через навчання, організацію різних видів діяльності, спілкування та співтворчості з нею. Отже, головним є створення освітнього середовища, що забезпечує умови для саморозвитку дитини. Наукові та організаційно-практичні засади освітнього середовища, адекватного завданням розвитку особистості, викладено в сучасних дослідженнях Г. Ковальова, В. Рубцова, С. Тарасова, В. Ясвіна та інших. При цьому в ході формування змісту свідомості дитини, розвитку її особистості здійснюється організований дорослими процес перетворення зовнішнього, соціального у внутрішнє, психічне (Л. Виготський, Ж. Піаже, П. Гальперін).

У сучасній вітчизняній науці та практиці поширюється пошук теоретико-методичних засад створення освітнього середовища для успішного розвитку особистості в контексті реалізації стратегічної мети – розвитку й самореалізації кожної особистості в найвищому творчому її виявленні. Над цим складним завданням працюють науковці І. Бех, І. Єрмаков, І. Зязюн, О. Киричук, В. Рибалка, Є. Савченко, Л. Сохань, О. Сухомлинська, К. Чорна та інші. І. Бех, створюючи нові механізми виховання й морального саморозуміння школярів, розкрив рефлексивно-вольовий механізм становлення моральної самосвідомості особистості, розробив методологічні основи її морального розвитку, способи керівництва цим розвитком, а також психологічні засоби створення виховної ситуації. Важливе практичне значення має обґрунтування вченим наукових засад і розроблення особистісно орієнтованих виховних технологій формування й розвитку в дитини особистісних цінностей, що були б найвищим критерієм для орієнтації індивіда у світі [2].

Колектив українських учених (керівники Л. Сохань, І. Єрмаков) запропонував нову концепцію життєтворчості, що базується на засадах визнання розвитку самосвідомості особистості, опанування нею системи засобів, методів і технологій життєтворчості [18].

Наведені приклади свідчать про прагнення вчених не лише окреслити шляхи розвитку дитячої особистості, але й дозволили науці поспілкуватись розробленими технологіями, апробованим методичним

інструментарієм для вирішення головних освітніх завдань. Проте комплексне розв'язання проблеми розвитку особистості школяра полягає у створенні оптимального освітнього середовища загальноосвітнього навчального закладу, розробленні та реалізації для цього необхідних педагогічних умов упродовж усього періоду шкільного навчання. Розглядаємо цей процес як єдність філософських, світоглядних, психолого-педагогічних засад у його побудові.

Цілісне наукове уявлення про особистість, концептуальне розуміння її психологічної структури допоможе зрозуміти природу особистості дитини, уникнути однобічності в її розвитку, притаманної для традиційного навчально-виховного процесу.

Використані літературні джерела

1. *Асмолов А. Г.* Психология личности: принципы общепсихологического анализа: для студентов вузов, обучающихся по специальности «Психология» [Текст] / А. Г. Асмолов. – М.: Смысл, 2001. – 414 с.
2. *Бех И. Д.* Психологические основы нравственного развития личности: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.07 [Текст] / И. Д. Бех. – К., 1992. – 320 с.
3. *Божович Л. И.* Личность и ее формирование в детском возрасте: психол. исслед. [Текст] / Л. И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
4. *Бондарчук О. І.* Основи психології та педагогіки: курс лекцій [Текст] / О. І. Бондарчук, Л. І. Бондарчук. – К.: МАУП, 1999. – 168 с.
5. *Брушлинский А. В.* Проблемы психологии субъекта [Текст] / А. В. Брушлинский. – М.: Ин-т психологии РАН, 1994. – 108 с.
6. *Брушлинский А. В.* Субъект: мышление, учение, воображение: избр. психол. тр. [Текст] / А. В. Брушлинский. – М.: Ин-т практ. психологии; Воронеж: МОДЭК, 1996. – 387 с.
7. *Выготский Л. С.* Собрание сочинений. В 6 т. Т. 4: Детская психология. Педология подростка [Текст] / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1984. – 432 с.
8. *Галузинський В. М.* Педагогіка: теорія та історія: навч. посібн. [Текст] / В. М. Галузинський, М. Б. Євтух. – К.: Вища школа, 1995. – 237 с.

9. *Гордієнко В. І.* Принцип єдності соціалізації та індивідуалізації в процесі підготовки майбутніх професіоналів [Текст] / В. І. Гордієнко; За ред. В. В. Рибалки // Психологія особистісно орієнтованої професійної підготовки учнівської молоді: наук.-метод. посібн. – Київ; Тернопіль, 2002. – С. 104–110.

10. *Зейгарник Б. В.* Теория личности в зарубежной психологии [Текст] / Б. В. Зейгарник. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 128 с.

11. *Карпенчук С. Г.* Теорія і методика виховання: навч. посібн. для студ. пед. навч. закл. [Текст] / С. Г. Карпенчук. – К.: Вища школа, 1997. – 304 с.

12. *Киричук О. В.* Розвиток і самореалізація особистості в умовах освітнього закладу [Текст] / О. В. Киричук // Рідна школа. – 2002. – № 5. – С. 28–30.

13. *Костюк Г. С.* Избранные психологические труды [Текст] / Г. С. Костюк. – М.: Педагогика, 1988. – 304 с.

14. *Костюк Г. С.* Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості [Текст] / Г. С. Костюк; під ред. Л. М. Проколієнко. – К.: Рад. шк., 1989. – 608 с.

15. *Кремень В. Г.* Система освіти в Україні: сучасні тенденції і перспективи [Текст] / В. Г. Кремень; За ред. І. Зязюна, Н. Ничкало, Т. Левовицького, І. Вільш // Професійна освіта: педагогіка і психологія: пол.-укр. щорічник. – К.: Ченстохова, 2000. – 486 с.

16. *Леонтьев А. Н.* Деятельность. Сознание. Личность [Текст] / А. Н. Леонтьев. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.

17. *Лихачев Б. Т.* Педагогика: курс лекций: учеб. пособ. для студентов пед. учеб. заведений и слушателей ИПК и ФПК [Текст] / Б. Т. Лихачев. – М.: Прометей; Юрайт, 1998. – 464 с.

18. Мистецтво життєтворчості особистості: наук.-метод. посібн.: у 2-х ч. Ч. 1: Теорія і технологія життєтворчості [Текст] / за ред. В. М. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков та ін. – К.: ІЗМН, 1997. – 392 с.

19. Національна доктрина розвитку освіти. Указ Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002. – К.: Освіта України. – № 33. – 23 квітня 2002 року. – С. 4–6.

20. *Палеха Ю. І.* Основи психології та педагогіки: навч.-метод. посібн. [Текст] / Ю. І. Палеха, В. І. Герасимчук, О. М. Шиян. – 2-е вид., додат. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. – 164 с.

21. *Петровский А. В.* Проблема развития личности с позиции социальной психологии [Текст] / А. В. Петровский // Вопросы психологии. – 1984. – № 4. – С. 15–30.
22. *Подласый И. П.* Педагогика. Новый курс: учеб. для студентов пед. ВУЗов: в 2-х кн. Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения [Текст] / И. П. Подласый. – М.: ВЛАДОС, 1999. – 573 с.
23. Психологічна енциклопедія [Текст] / Авт.-упоряд. О. М. Степанов. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.
24. Психологія особистості: словник-довідник [Текст] / За ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
25. *Реан А. А.* Психология и педагогика: учебн. [Текст] / А. А. Реан, Н. В. Бордовская, С. И. Розум. – СПб.: Питер, 2000. – 432 с.
26. *Рибалка В. В.* Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: монографія [Текст] / В. В. Рибалка; За ред. Г. О. Балла. – К.: ІПППО АПН України; Деміур, 1998. – 160 с.
27. *Роджерс К. Р.* Взгляд на психотерапию. Становление человека [Текст] / К. Р. Роджерс; пер. с англ. М. М. Исениной; общ. ред. и предисловие Е. И. Исениной. – М.: Универс, 1994. – 480 с.
28. *Рубинштейн С. Л.* Основы общей психологии [Текст] / С. Л. Рубинштейн. – СПб. [и др.]: Питер, 1999. – 712 с.
29. *Рубинштейн С. Л.* Проблемы общей психологии [Текст] / С. Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1973. – 424 с.
30. *Фельдштейн Д. И.* Социализация и индивидуализация – содержание социального взросления и социально-психологической реализации детства [Текст] / Д. И. Фельдштейн // Мир психологии. – 1998. – № 1. – С. 3–11.
31. *Філософський енциклопедичний словник: довідк. вид.* [Текст] / за ред. В. І. Шинкарука. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
32. *Формирование личности старшеклассника* [Текст] / Под ред. И. В. Дубровиной. – М.: Педагогика, 1989. – 169 с.
33. *Хьелл Л.* Теории личности: основные положения, исследования и применение: учеб. пособ. для студ. и аспид. психол. фак., а также слушателей курсов психол. дисциплин на гуманитар. фак. ВУЗов РФ [Текст] / Л. Хьелл, Д. Зиглер; пер. с англ. С. Маленевская, Д. Викторова. – СПб.: Питер Пресс, 1997. – 608 с.

33. *Шустова И. Ю.* Процесс самоопределения старшекласников [Текст] / И. Ю. Шустова // Педагогика. – 2005. – № 5. – С. 45–49.

34. Erikson E. H. Identity: Youth and Crisis / Erik H. Erikson. – New York: W. W. Norton, 1968. – 320 p.

1.2. ВЗАЄМОДІЯ ШКОЛИ ТА СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ПРИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОЕКТУВАННІ РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ

Веселка Ю. Б.,

*науковий співробітник відділу проектування розвитку
обдарованості Інституту обдарованої дитини НАПН України*

Давидова М. О.,

*молодший науковий співробітник відділу проектування розвитку
обдарованості Інституту обдарованої дитини НАПН України*

Виявлення обдарованих дітей вимагає сучасних підходів до діагностики обдарованості. Однак власне сама діагностика обдарованості не гарантує гармонійного розвитку учнів. Для її реалізації варто створити необхідні умови для розвитку обдарованості не лише в школі та вдома, а й звернути увагу на вплив соціального середовища.

Наразі в педагогічній думці існують дві протилежні точки зору стосовно проявів дитячої обдарованості:

- обдарованість, отримана «в спадок» від батьків;
- обдарованість, набута шляхом щоденного самовдосконалення власних задатків та навиків.

Наразі вивченням проблем виявлення та розвитку дитячої обдарованості займається багато вчених. Зокрема Д. Богоявленська встановила, що зовнішнє середовище перевищує вклад генотипових факторів [1, С. 328–348].

Дослідник О. Леонтьєв у своїх працях доводить, що «у людини біологічно успадковані якості не визначають її психічних здібностей. Здібності людини не містяться віртуально в її мозку. Мозок містить в собі не ті чи інші психічні людські здібності, а лише здібності до формування цих здібностей» [4, С. 94].

К. Гуревич розглядав роль спадковості та зовнішнього середовища у формуванні особливостей людини. Учений зробив висновок, що у цьому питанні важливе значення мають умови і зовнішнього середовища, спадковість, і формування розвитку особистості [3, С. 360].

Ідеї соціального та сімейного виховання чітко окреслено у працях В. Сухомлинського. Він вважав, що дитина (зазвичай у дошкільні роки) ідентифікує себе та оточуючих через коментарі батьків [12, С. 127].

Т. М. Тихомирова акцентує увагу на соціальному середовищі та виділяє два аспекти:

- предметно-інформаційний;
- міжособистісної взаємодії.

На думку дослідниці, предметно-інформаційний аспект охоплює структуру освітнього середовища, форми навчання і зміст навчальних програм, спрямованих на розвиток творчих здібностей. Під аспектом міжособистісної взаємодії варто розуміти характер, способи взаємодії й емоційні відносини суб'єктів, що проявляються, зокрема і в мікросередовищі [13, С. 202].

Ми також не можемо заперечувати вплив генів, соціального середовища і роботу з дітьми, що проводиться для розвитку їхньої обдарованості. Саме тому зосереджуємо увагу на дослідженні цих факторів.

Кардинальний вплив на розвиток школяра надає сфера його матеріального буття та спосіб життя.

Наприклад, у радянському суспільстві було прийнято перейматись станом розвитку та виховання дітей. Для цього періоду була характерною постійна готовність прийти на допомогу школі в будь-яких ситуаціях; школа ж підтримувала батьків у розвитку їхніх дітей.

У сучасному суспільстві можна спостерігати певну конфронтацію між цими двома інституціями, хоча доречною була б тісна взаємодія

навчальних закладів, сім'ї та соціального середовища в умовах соціально-економічних змін в країні.

Природно, що становище сім'ї, навколишня побутова атмосфера і організація життя безпосередньо впливає на здоров'я, навчання та моральність дітей. Цей фактор зобов'язує педагогічний колектив школи звернути увагу на сім'ю і зробити її союзником у вихованні та розвитку дитини. Сучасні тенденції спрямовані на те, що виховні системи шкіл стають відкритими для діалогу та конструктивного вирішення поставлених завдань.

Людина розвивається у середовищі, саме тому значний вплив на її розвиток має соціальне середовище. Його визначають як сукупність різноманітних факторів, серед яких можна назвати суспільний лад, найближче оточення, виробничі відносини, умови життя. У процесі соціалізації учні, а особливо обдаровані діти, розвиваються індивідуально і соціальне середовище по-різному впливає на розвиток обдарованості кожного [8, С. 86].

За Р. Павелковим [14, С. 620], соціальне середовище поділяється на:

- мікросередовище (члени сім'ї дитини, сусіди, друзі та однолітки);
- мезосередовище (національно-культурні особливості села, міста, області);
- макросередовище (система соціальних, економіко-політичних факторів).

На формування особистості та її розвиток впливають різноманітні зовнішні чинники, у т. ч. соціальні, економічні, географічні, шкільні та сімейні. За інтенсивністю контактів середовище поділяють на ближнє і дальнє. Коли педагоги говорять про вплив середовища, мається на увазі середовище домашнє (близьке оточення) і соціальне (віддалене) [9, С. 51].

Навколишнє середовище чинить формуючий вплив на людину. Давно відома мудрість: людина формується протягом всього життя. Особливе значення має соціальне середовище, тобто духовні та матеріальні умови життя. Соціальна сфера – це складний механізм. Зміни, що відбуваються в одній системі соціального середовища, одразу ж певним чином впливають на все соціально-культурне життя.

Для вивчення механізмів впливу соціального середовища використовують дві основних дослідницьких стратегії:

- за допомогою першої відбувається проведення оцінки здібностей дітей;
- за допомогою іншої – досліджують, які саме фактори призводять до прояву обдарованості: виникає необхідність проведення тестів на виявлення і розвиток обдарованості чи успіхів учнів в тій чи іншій сфері діяльності.

Структурно-змістовна модель співпраці школи та соціокультурного середовища забезпечує педагогічно організовану взаємодію дитини в її найближчому оточенні, завдяки чому здійснюється вплив на формування, розвиток і виховання особистості.

У структурному плані ця модель складається з низки компонентів, кожен з яких виконує специфічні функції:

- *адміністративний* – забезпечує правовий захист особистості та гарантує поступальний розвиток моделі у процесі її реалізації та у наступному відтворенні;
- *сімейно-побутовий* – виконує роль фундаменту особистісного розвитку дитини, а також сприяє її входженню в контекст сучасної культури;
- *профорієнтаційний* – допомагає у професійному самовизначенні особистості;
- *освітній* – створює умови і регулює процеси формування, розвитку та виховання дитини, забезпечує життєздатність моделі та взаємодію всіх елементів, що її утворюють.

Модель взаємодії школи та соціокультурного середовища можна впроваджувати, ґрунтуючись на трьох позиціях: педагогічній, адміністративній та соціальній затребуваності. Кожна з цих позицій вибудовує специфічну логіку реалізації моделі, а також відповідний варіативний структурний зміст.

Змінам у системі притаманний особливий вид педагогічних причинно-наслідкових відносин (так званих соціально-педагогічних закономірностей). Дія цих причинно-наслідкових відносин має суттєві педагогічні результати:

– *освітні*: позначаються на розумінні громадянами навколишнього світу, свого місця в світі та суспільстві, розширюють світогляд, підвищують обізнаність у різних галузях знань, створюють умови для самоосвіти тощо;

– *виховні*: формують політичні та моральні переконання, ставлення до Батьківщини, її історії, перспектив, людей, державних органів, політики, тих чи інших державних і громадських інститутів, подій, професій, праці, релігій, соціальних груп населення, національностей; активізують і змінюють мотиви поведінки, формують моральні погляди і звички поведінки, відданість загальнолюдським цінностям, певним традиціям, звичаям, способам проведення дозвілля, підштовхують до рішень і вчинків, формують культурні та естетичні погляди і смаки тощо;

– *навчальні*: збагачують знаннями з різних життєвих питань, а також побутовими та професійними навичками і вміннями тощо;

– *розвиваючі*: соціалізують потреби, інтереси, схильності; вдосконалюють фізичні якості, а також позначаються на рівні розвитку інтелекту, культури, моральності, професійних і ділових здібностей тощо [6].

Тому виділяємо спільні завдання для всіх інституцій, що взаємодіють у процесі розвитку обдарованості учня:

- розробка системи виявлення, розвитку і супроводу обдарованості учнів;
- формування освітнього середовища, де створено всі умови для розвитку задатків і здібностей учнів;
- застосування найновітніших навчальних технологій та методик в організації роботи з обдарованими дітьми;
- організація просторо-предметно-соціального компоненту розвиваючого середовища.

У психолого-педагогічній практиці виділяють декілька видів обдарованості:

• у пізнавальній діяльності – здебільшого інтелектуальна та академічна обдарованість, що проявляється в прагненні дитини до отримання нових знань і вмінь (прояв інтересу до нового);

• у практичній діяльності – обдарованість спортивна, що проявляється у високих спортивних показниках відповідно до

вікових особливостей (прагнення дітей до руху, воля до спортивних досягнень, хороші фізичні дані та витривалість);

- у комунікативній діяльності – лідерські якості, що проявляються в умінні організовувати однолітків до певної справи чи гри (наполегливість у досягненні мети та постійне прагнення контролювати все і всіх);

- у художньо-естетичній діяльності – музична, хореографічна, сценічна та літературна обдарованість, що характеризується проявом фантазії, різноманітністю творчих робіт; музичним слухом, чудовим голосом, відчуттям ритму (вміння складати розповіді, легко та швидко вивчати вірші; вміння триматися на публіці та «вживатися» в роль).

На нашу думку, обдарованість є результатом поєднання трьох основних характеристик: інтелектуальних здібностей, що перевищують середній рівень, творчого підходу та наполегливості.

Обдарована дитина вирізняється підвищеною концентрацією уваги на будь-чому, орієнтацією на досягнення результату, а також певним ступенем заглибленості в задачу. Сума цих факторів визначає ступінь як вираженої обдарованості в зовнішнє середовище, так і бажаної діяльності та спосіб реалізації власних здібностей дитини, що визначає типологію обдарованості [15, С. 36].

Врахування нижченазваних аспектів є важливим, оскільки фактори соціального середовища по-різному впливають на індивідуальні відмінності прояву інтелектуальних і креативних здібностей обдарованих дітей (*рис. 1.2.1*).

У школах має бути розроблено план спільної роботи з соціумом, оскільки їхня тісна взаємодія сприяє створенню гармонії та взаєморозумінню. Школа навчає тому, що потрібно захищати ідеали добра і безкорисливості, людинолюбства і чесності. Таким чином, досить важливо організувати моральну поведінку самого вихованця, спонукати до здійснення морально цінних вчинків, долучати їх до колективної, соціальної, творчої діяльності, ставити їх в ситуацію успіху. Використання такого підходу сприяє переосмисленню, переоцінці цінностей, перебудові свідомості, перетворенню особистості в процесі соціалізації. Цей факт зобов'язує педагогів школи, класних керівників

Рис. 1.2.1. Схема взаємозв'язку факторів обдарованості та соціального середовища

звернути серйозну увагу на сім'ю, зробити її союзником у розвитку дитини.

Школа для дитини є найпершою моделлю соціального світу, оскільки саме шкільний досвід допомагає освоїти і закони, за якими треба жити, і способи проживання в межах цих законів. Іншими словами, школа – це середовище, в якому учень за допомогою дорослого набуває необхідних навичок, знань та вмінь з метою успішної адаптації в сучасному світі.

Проектування розвитку обдарованості учнів надає змогу цілеспрямовано активізувати пізнавальну діяльність, формує креативність мислення, а неформальне спілкування з однолітками сприяє успішній адаптації та самореалізації.

Численні дослідження підтверджують, що перші роки життя дитини відіграють одну з визначальних ролей у процесі становлення її як особистості. Розвиток здібностей дитини буде найкращим, коли, починаючи ще з дитячого садка, всі соціальні інститути працюють в одному напрямку (батьки, школа і суспільство). Якщо батьки будуть усвідомлювати важливість свого впливу на розвиток дитини, вони плануватимуть вільний час таким чином, щоб мати змогу розвивати здібності дитини, підтримувати та допомагати їй в цьому.

Важливе значення для успішного розвитку особистості молодшого школяра відіграє налагоджений зв'язок з дитячим садком. Так, у дитячому садку з дітьми працюють музичний працівник, а учителі початкових класів здійснюють їх підготовку з 5-річного віку до школи. Діти, які прийшли з дитячого садка, успішно займаються за методиками розвивального навчання. Необхідно організувати шефство над вихованцями дитячого садка (учні школи виготовляють іграшки, виступають перед малюками). У багатьох школах традиційною стала допомога школярів під час підготовки до святкування Нового року (інших свят), прибирання території дитячого садка, ремонту дитячого ігрового містечка.

Виховна система школи повинна складатись зі спільної діяльності вчителів, учнів, батьків, педагогів додаткової освіти районних та міських Будинків (Центрів) дитячої творчості, районних шкіл мистецтв, спортивних дитячо-юнацьких шкіл, станцій юннатів, працівників Будинків культури, бібліотекарів, лікарів, органів місцевого самоврядування, громадськості. Ініціативу має проявляти школа, що є найбільш стабільним та професійно підготовленим інститутом. Освіта і соціальне виховання – це два пов'язаних і взаємозалежних явища сучасного життя. Наразі існує гостра потреба у соціальній педагогіці: педагогіці середовища, педагогіці відносин у соціумі, педагогіці соціальної роботи. Саме школа виступає центром інтеграції суб'єктів виховання.

Сім'я – це найперша культурна ніша, де починається виховання духовних, предметно-просторових, соціально-поведінкових, інформаційних складових формування дитячого характеру [2, С. 13].

Співпраця школи і сім'ї – це результат цілеспрямованої та тривалої роботи колективу, що передбачає систематичне сімейне виховання

дитини. Робота з родиною в школі формується на основі плану роботи з сім'єю, програми батьківської взаємодії та школи. Впровадження цієї роботи має декілька напрямів:

- *перший* – виховний потенціал сім'ї підвищується через класні батьківські збори, загальношкільні заходи, де обов'язково проводяться бесіди з духовно-морального, правового, фізичного, сімейного виховання;

- *другий* – залучення батьків, старших членів сім'ї до проектування виховної роботи школи [11].

Це складний процес, оскільки сім'ї, особливо в сільській місцевості, досить сильно різняться за інтелектуальним рівнем. Це вимагає від вчителів та класних керівників диференційованого підходу до роботи з батьками. Використовувати позитивний вплив однієї сім'ї, нейтралізувати негативний вплив іншої – це одне з основних завдань школи в роботі з батьками.

Тому метою спільної роботи є створення для дитини соціальної ситуації розвитку, середовища спілкування, поля діяльності, що неможливо замінити навіть дуже цікавим уроком. Така співпраця спрямована на соціальний захист та реалізацію прав дитини, успішний різнобічний розвиток і самореалізацію, оскільки лише таким чином можна вирішити проблеми творчо та інтелектуально обдарованих дітей. Співпраця забезпечує цілісний процес соціального виховання, що допомагає ефективно вирішувати завдання максимального творчого розвитку особистості школяра, створення комфортного соціально-освітнього середовища в світі соціуму, правового та екологічного захисту, соціальної профілактики [10].

Основним завданням спільної роботи стає інтегрований розвиток обдарованості особистості учня, а саме розвиток таких сфер:

- *потребо-мотиваційної* (необхідність у в діяльності);
- *когнітивно-інтелектуальної* (усвідомлення системи знань загалом);
- *емоційно-чуттєвої* (толерантність);
- *вольової* (саморегуляція і самоконтроль).

У ролі специфічних умов виступають ціннісний потенціал та інтеграція, у так званий виховний союз школи та сім'ї [2, С. 14].

Однак надалі учні самостійно обирають маршрут у навчальній системі, визначають пріоритетні напрями своєї діяльності, а школа і родина створюють умови для самореалізації всіх типів обдарованості в процесі проходження соціально-проектних практик. Усі заходи, що проводяться дітьми і для дітей, можна об'єднати в такі групи:

- *інтелектуально-творчі* – брейн-ринги, предметні олімпіади, предметні тижні в школах;
- *навчально-розвивальні* – конкурси творчих груп, проекти учнівського самоврядування;
- *спортивні* – шкільні, міські, районні, обласні змагання та туристичні збори;
- *художні* – гурткова робота образотворчого спрямування, творчі фестивалі.

По суті, школа стала багатофункціональним соціальним інститутом, центром суспільного життя. Вона надає підтримку всім учасникам навчально-виховного процесу, виконуючи функції культурного центру і займаючись соціальною реабілітацією дітей з неблагополучних сімей. Батьки ж повинні пам'ятати, що школа – не сім'я, а сім'я ніколи не замінить школу і шкільний колектив. Тому для оптимізації роботи в галузі розвитку обдарованості особистості учнів потрібно залучати батьків до навчально-виховного процесу, а також враховувати фактори впливу соціального середовища.

Формуванню сприятливого психологічного клімату в загальношкільному колективі сприяють свята, конкурси, проведенню яких передують ретельна і тривала підготовка. Учні разом з учителями готують подарунки, прикрашають кабінети, створюють святкову атмосферу, організовують виставку творчих робіт.

З метою виховання в учнів глибокої поваги до батьків, підвищення їх авторитету проходять операції «Допомога ветеранам», «Трудова біографія батьків», проводиться конкурс творів «Моя сім'я», «Які добрі справи зробили мої батьки, моя сім'я», класні години на тему «Доля сім'ї в долі країни», «Розкажіть про свою сім'ю». Діти дізнаються про найбільш яскраві факти з життя своїх батьків і старших родичів, про їхні справи і подвиги під час Великої Вітчизняної війни,

що налаштовує хлопців на думки про необхідність берегти честь сім'ї та власного прізвища.

Такі заходи зближують батьків і дітей, допомагають їм краще зрозуміти один одного. Проведення святкових заходів вносить в атмосферу життя школи естетику, культуру, посилюють взаємну підтримку.

У школах працює соціально-психологічна служба, що здійснює систематичний облік соціально-статистичних даних вихованців та їхніх сімей, створює корекційно-виховні програми, спрямовані на психолого-педагогічну підтримку обдарованих дітей.

Соціальне середовище не завжди буває сприятливим для розвитку обдарованості особистості, а тому педагогам та психологам необхідно враховувати психологічний стан учнів та розуміти, що саме відбувається з учнями. На контролі у педагога-психолога: діти-сироти, важкі діти, діти інваліди, діти з багатодітних сімей, вимушені переселенці. За своїм професійним призначенням педагоги прагнуть запобігти проблемі, своєчасно виявити і усунути причини негативних відхилень у поведінці дітей і таким чином оздоровити виховний простір. Педагог-психолог вивчає мікросоціальне середовище, в якому розвивається підліток, визначає вплив сім'ї, школи, вулиці, проводить діагностичні дослідження і дає рекомендації з організації виховної роботи класним керівникам. З учнями проводять різноманітні тренінги, ведеться робота з профорієнтації зі старшокласниками.

Діяльність педагогів та психологів багатогранна, вони є координуючою ланкою з організації зв'язку школи з працівниками правоохоронних органів, працівниками лікарень, комісією у справах неповнолітніх, з органами опіки та соціального захисту.

Складніша ситуація у сільській місцевості. Наразі школи спільно з органами місцевого самоврядування роблять усе можливе, щоб учні отримали освіту та було створено усі умови виявлення талановитих, обдарованих учнів. Школа має впроваджувати різноманітні проекти. Органами соціального захисту, за клопотанням школи, має виділятися матеріальна допомога малозабезпеченим сім'ям та здійснюватись пільгове харчування дітей з багатодітних сімей. Упродовж року необхідно проводити спільні засідання з профілактики правопорушень

серед учнів. З учнями проводяться тренінги «Умій сказати ні», «Навчання життєво важливим навичкам», практикуми «Я і життя».

У багатьох школах учні беруть участь у благоустрої довкілля, проводять акції «Мій двір – моя вулиця», екологічні суботники «За чистоту рідного краю», «Зробимо свій двір, свою вулицю зразковою» тощо.

У рамках соціального проекту «Будинок без самотності» деякі школи надають допомогу самотнім людям похилого віку, ветеранам Великої Вітчизняної війни, організують різноманітні заходи: «Весняна акція добра» (прибирання території сільського подвір'я, виливання води з підвалів, допомога в посадці городів), «Від серця до серця» (акція з надання допомоги в облагороджуванні могил до свята Великодня).

Спільно з адміністраціями міста чи села доцільно проводити операції «День народження тільки раз на рік» (привітання самотніх людей з Днем народження); «Подарунок солдату» – концерти-вітання з Днем захисника вітчизни, святкові концерти для ветеранів у Будинках культури, присвячені Дню Перемоги.

Школи тісно співпрацюють з працівниками медпунктів, районними лікарями. Упродовж навчального року потрібно організувати зустрічі учнів з педіатром дитячої поліклініки та наркологом, які виступають з лекціями з метою пропаганди здорового способу життя. Спільно з медичними працівниками доцільно проводити заходи в рамках акції «Наше здоров'я в наших руках», конкурс агітбригад «Ми за здоровий спосіб життя», конкурс плакатів «Здоров'ю – ТАК!». У деяких школах проводиться ярмарок-розпродаж кулінарних виробів, а зароблені кошти учні перераховують до різних благодійних фондів.

Школи тісно співпрацюють з правоохоронними органами з попередження правопорушень у підлітковому середовищі. Заступники директора з навчально-виховної роботи складають плани спільної роботи зі співробітниками дитячої кімнати міліції. Вони розробляють тематику профілактичних бесід для роботи з дітьми. Також проводяться зустрічі з дільничним інспектором та інспектором у справах неповнолітніх. Організуються профілактичні бесіди на тему «По-

говоримо про відповідальність», «Правила дорожнього руху», «Дитина і закон», «Про кримінальну та адміністративну відповідальності».

У рамках операції «Увага, діти!» у деяких школах проходить «Тиждень правових знань». Класні керівники проводять виховні години на теми: «Що таке – добре? Що таке – погано?», «Я і закон», «Закони нашого життя», «Про відповідальність батьків за виховання дітей».

У системі соціально-педагогічного проектування діяльність усіх структур, дотичних до освітнього процесу, передбачає орієнтацію на розвиток особистості, індивідуальності, розкриття потенціалу дитини, надання їй комплексної допомоги у вирішенні особистісних проблем та усвідомленні себе суб'єктом власного життя.

Сучасне суспільство зацікавлено в розвитку обдарованих учнів, тому значну роль відіграють некомерційні організації, що працюють у сфері освіти. Вони створюють проекти для школярів та залучають до їх реалізації класні колективи, учнівське самоврядування чи окремих учнів. Ці проекти спрямовані на екологічне та патріотичне виховання обдарованих учнів і реалізуються у різних формах, серед яких: залучення до святкування регіональних та державних свят, організація різноманітних конкурсів та змагань на патріотичну, екологічну, здоров'язбережувальну тематику.

Останнім часом все більше уваги розвитку обдарованості приділяють фонди, фінансування яких здійснюється як з держаного бюджету, так національними чи іноземними компаніями, і спрямовані на підтримку розвитку освіти. З цією метою створено проекти (у т. ч. й міжнародні), що забезпечують фінансову або навчальну підтримку в реалізації програм реформування освіти. Це дало можливість поповнити фонди шкільних бібліотек, закупити необхідне шкільне обладнання, оздоровити дітей, а для педагогічних працівників відкрилась можливість проходити стажування за кордоном, що дає змогу удосконалити власні знання по роботі з обдарованими дітьми.

У контексті взаємодії закладів освіти та фондів можна виділити три аспекти вирішення проблем:

- *збереження і продовження національних традицій* шляхом організації спільних акцій з позашкільними навчальними закладами, музеями, громадськими організаціями;

- *соціалізація учнів та вирішення вагомих соціальних проблем;*
- *реалізація учнівських проєктів.*

Особливу допомогу сім'ї у вихованні, творчому розвитку, громадянському становленні особистості дитини надають заклади додаткової (позашкільної) освіти.

У школах зберігається мережа гуртків від Будинків дитячої творчості, станцій юних техніків, ДЮФКП. За статистикою, кожен учень в середньому відвідує не менше двох гуртків. Зміст роботи гуртків, спортивних секцій підпорядковано навчально-виховним завданням шкіл і спрямовано на формування розвитку особистості та залучення кожного учня до улюбленого виду діяльності. Педагоги додаткової освіти допомагають хлопцям та дівчатам спробувати себе в різних галузях творчої діяльності, щоб знайти заняття до душі та не втратити закладені природою творчі задатки.

На базі багатьох шкіл відкривають філії районних шкіл мистецтв, де майже 50 % учнів займаються за спеціальними програмами. Заняття в школах мистецтв сприяють підвищенню творчої активності учнів, появи ініціативи. Також завдяки ним стає більш різноманітним урочне і позаурочне життя школи, створюється особливий емоційний фон, формується оптимістичне сприйняття школи учнями. Педагоги прагнуть викликати у підлітків інтерес до духовного життя, тому вони проводять різні лекції-концерти: «Поговоримо про духовну музику», «Дитячий альбом П. І. Чайковського», «Історія української музики» тощо. На День музики учні школи виступають з творчими звітами.

Необхідно згадати, що школи тісно співпрацюють з Будинками культури. Саме тут проходять дискотеки, відбувається неформальне спілкування дітей. Учнів залучають до проведення багатьох свят: Новий рік, День матері, дні народження, Масляна тощо. Будинки культури забезпечують усі ці заходи необхідним реквізитом (апаратура, концертні костюми). Спільно з бібліотеками ведуться альбоми-літописи, збирається краєзнавчий матеріал «Про тих, хто повернувся з війни», проводяться свята «Тиждень дитячої книги», читацькі конференції, ранки, театралізовані вистави. Школярі з інтересом беруть участь у святах «В гостях у казки», «Подорож в країну чита-

лень». Усі заходи проводяться в доступній формі, з урахуванням віку учнів, що дозволяє комплексно вирішувати проблему читача, виховувати культуру читання. Такі заходи, дають учням змогу реалізувати власні задатки і здібності у організації та проведенні свят, тобто є можливість розвитку лідерських якостей обдарованої особистості.

Це, на наш погляд, і є реалізація на практиці принципу гуманізації освіти, що полягає у формуванні особистості, здатної з позиції естетичного ідеалу сприймати, оцінювати, стверджуватися у житті, природі та мистецтві, жити і творити за законами краси.

Представимо на розгляд програму розвитку учнів однієї зі шкіл.

Мета: формування розвитку і самовдосконалення особистості засобами педагогіки життєтворчості; розвиток у вихованців творчих здібностей через їхні захоплення.

1. Основні знання

Сенс життя людини. Сутність понять «гуманізм», «милосердя», «доброта», «людяність». Почуття особистості. Внутрішня культура та імідж. Потреби особистості. Мрії. Самовизначення. Самореалізація. Невичерпні резерви. Самооцінка. Діагностика.

2. Організаційно-педагогічне забезпечення основних знань

Мета: створення педагогічних умов для успішного розвитку і самовдосконалення особистості.

Шляхи досягнення мети: створити комп'ютерний інформаційний банк даних про кожну дитину (психолого-педагогічні, медичні картки), використовувати ДПК «Універсал» (авт. В. Киричук); організувати інтегровані курси «Я і світ», «Народознавство», «Пізнай себе», «Етика і психологія сімейного життя». Також організувати Клуб ентузіастів-вчителів «Гармонія», створити психолого-педагогічний профіль для батьків «Служба довіри» (психологічна та соціологічна служба), провести науково-методичний семінар «Педагогічне керівництво процесом життєтворчості особистості».

Спецкурси за профорієнтаційними інтересами «Економіка», «Математика», «Фізика», «Біологія-екологія», «Інформатика». Творчі групи. Методична рада. Методичні об'єднання. Педагогічні консилиуми. Діагностування особистості.

3. Діяльність учнівського колективу

Клуб старшокласників, клуб вихідного дня, дитяча організація «Фортуна», учнівське самоврядування, шкільний парламент, старостат школи. Пошукові загони «Сторінками рідного краю». Години спілкування. «Ляльковий театр», творчі конкурси: «Пісня – душа народу», «Улюблені поезії серця».

Презентація «Я – лідер». Козацькі турніри: «Нумо, хлопці», «Веселі козачата». Спартакіади. Авторські конкурси вокалістів, художників, театралів, книголюбів, спортивні та предметні олімпіади і конкурси. Екологічна агітбригада. Юні інспектори руху. Творчі звіти. Дитячі театральні студії. Дослідницька діяльність. Гуртки за інтересами: «М'яка іграшка», «Макраме», «Квілінг», «Клуб вишивки», «Конструювання з тканини», «Стрілковий», «Спортивний та пішохідний або вело туризм». Спортивна школа (волейбол, футбол, юні стрільці).

4. Самостійна робота учнів

Програма самовдосконалення та самореалізації. Аутотренінг. Індивідуальна творча робота. Відвідування виставок, театрів, екскурсій. Заняття у гуртках, секціях; читацькі інтереси, власні проекти і плани. Власні твори про щастя, про добро, про своє «Я», про особисту позицію.

Очікувані результати

Головним підсумковим критерієм і результатом педагогічної діяльності є випуск дітей зі школи.

Робота всіх підрозділів школи, її програм спрямована на те, щоб випускники змогли жити щасливо, успішно протистояти усім життєвим негараздам. Також важливим є виховання мистецтва жити, тобто навчити дітей легко досягати життєвого успіху.

Кінцевою метою програми є виховання конкурентоспроможних випускників, готових до самостійного життя.

Таким чином, соціальне середовище – це поєднання наведених нижче можливостей:

- можливість інтелектуальної співпраці зі своїми однолітками;
- можливість проводити науково-дослідницьку роботу;
- можливість брати участь в олімпіадах, конкурсах та виставках;

- можливість відкритого використання сучасного комп'ютерного обладнання та цифрових ресурсів;

- можливість самовизначення і самоідентичності.

Соціальне середовище має відповідати пізнавальним потребам учнів та сприяти досягненню цілей й формуванню інтересів до подальшої діяльності.

Основним фактором успішності у сфері освітніх програм є взаємодія школи і сім'ї. Саме від ставлення батьків залежить, наскільки повноцінною і продуктивною буде позаурочна діяльність школяра. Однак сучасні сім'ї настільки різноманітні й самобутні, що неможливо говорити про універсальний спосіб залучення сім'ї до партнерства зі школою (у т. ч. у позаурочній сфері). Навіть серед сімей з позитивним виховним потенціалом спостерігаються помітні відмінності, які необхідно враховувати.

Отже, одним із основних завдань педагогів, батьків і суспільства є:

- створення сприятливих умов для занять дитини;
- підтримка та допомога в її нових починаннях, досягненні якісних, кількісних змін в розвитку обдарованості особистості учня;
- підтримка розвитку здібностей не лише в навчанні, а й у творчій діяльності, спілкуванні та побудові стосунків;
- сприяння розвитку соціальних компетенцій у процесі соціалізації дитини.

Для підтримки обдарованих дітей необхідно створювати середовище, що буде охоплювати і матеріальне забезпечення, і підготовлений персонал, і, головне, налагоджені відносини між людьми. До розвитку здібностей учнів необхідно залучати державні та бізнесові структури, суспільство, батьків та педагогів, і саме тоді соціальне середовище буде сприяти всесторонньому розвитку обдарованості особистості учнів.

Використані літературні джерела

1. *Богоявленская Д. Б. Исследование творчества и одаренности в традициях процессуально-деятельностной парадигмы [Текст] / Д. Б. Богоявленская // Основные современные концепции творчества и одаренности. – М., 1997. – С. 328–348.*

2. Взаимодействие школы и семьи в патриотическом воспитании учащихся [Текст] / А. К. Быков, Г. Н. Мусс // Директору школы и его заместителю по воспитательной работе. – 2011. – № 4.

3. *Гуревич К. М.* Проблемы дифференциальной психологии [Текст] / К. М. Гуревич // Избранные психологические труды. – М., Воронеж. 1998. – 378 с.

4. *Леонтьев А. Н.* Избранные психологические сочинения: в 2 т. [Текст] / А. Н. Леонтьев. – М., 1983. – Т 2. – 318 с.

5. *Недвецкая М. Н.* Основы педагогического взаимодействия школы и семьи: учеб.-метод. пособ. [Текст] / М. Н. Недвецкая. – М.: АПКиППРО, 2006. – 148 с.

6. *Новикова Л. И.* Школа и среда [Текст]. – М.: Знание, 1985. – 80 с. – (Серия: «Педагогика и психология», № 8. – Новое в жизни, науке, технике).

7. *Подласый И. П.* Педагогика. Новый курс: учеб. для студентов пед. ВНЗ: в 2 кн. [Текст] / И. П. Подласый // Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. – М.: ВЛАДОС, 1999. – 573 с.

8. *Подласый И. П.* Педагогика: 100 вопросов – 100 ответов: учеб. пособ. для ВНЗов [Текст] / И. П. Подласый. – М.: ВЛАДОС-пресс, 2004. – 365 с.

9. *Поливанова К. Н.* Проектная деятельность школьников: пособ. для учителя [Текст] / К. Н. Поливанова. – М.: Просвещение, 2008. – 192 с.

10. *Сергеева В. П.* Проектно-организаторская компетентность учителя в воспитательной деятельности: учеб.-метод. пособ. [Текст] / В. П. Сергеева. – М.: УЦ «Перспектива», 2008. – 96 с.

11. *Сластьонін В. О.* Педагогіка: навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. [Текст] / За заг. ред. В. О. Сластьоніна. – М.: ВЦ «Академія», 2002. – 576 с.

12. *Тихомирова Т. Н.* Средовые факторы развития одаренности [Текст] / Т. Н. Тихомирова // Образование за рубежом: история и современность: учеб. Пособ. – М.: Изд. центр «Академия», 2001. – 240 с.

13. Філософський словник [Текст] / За ред. В. І. Шинкарука. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1980. – 800 с.

14. *Хромова О. Л., Кравченко Т. В.* Вчимося виховувати: метод. реком. для занять з батьками учнів загальноосвітніх шкіл [Текст] / О. Л. Хромова, Т. В. Кравченко. – К.: Пед. думка, 1996. – 36 с.

15. *Щуркова Н. Е.* Прикладная педагогика воспитания: учеб. пособ. [Текст] / Н. Е. Щуркова. – СПб.: Питер, 2005. – 366 с.

1.3. ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ШКОЛИ ТА СІМ'Ї ПРИ ФОРМУВАННІ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОБДАРОВАНИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ

*Мельник М. Ю.,
науковий співробітник відділу проектування обдарованості
Інституту обдарованої дитини НАПН України*

Головною метою професійного самовизначення на етапі ранньої юності є поступове формування внутрішньої готовності самостійно та свідомо планувати, коректувати і реалізовувати перспективи власного розвитку (професійного, життєвого та особистісного) [24, С. 337].

Формуванню готовності старшокласників до професійного самовизначення певною мірою сприяє впровадження профільного навчання у загальноосвітні заклади як спільно організованої профільно-диференційованої діяльності педагогів та учнів, що має на меті опанування учнями системи профільно-орієнтованих знань, умінь та навичок [28, С. 30]. Проте аналіз практики роботи загальноосвітніх закладів свідчить про недостатню профорієнтаційну роботу з обдарованими школярами. Науковці та практики зазначають, що сучасна педагогічна практика все ще зорієнтована на середнього учня, а профільне навчання впроваджується здебільшого формально.

Деякі дослідники визначають профорієнтаційну роботу як стрижень всього освітнього процесу [23, С. 12–13; 16, С. 136]. Саме профорієнтація, що розуміється як спеціально організований супровід професійного й особистісного самовизначення, має допомогти учню зрозуміти навіщо він взагалі навчається. Зміст профорієнтаційної ро-

боти в загальноосвітньому закладі визначається двома основними задачами – створити профорієнтаційну (із чого обирати) і мотиваційну (чому обирати те, а не інше) основу, на якій будується професійний план молодшої людини [21, С. 40]. І. Кон зазначає, що суть самовизначення молодшої людини полягає у чіткому орієнтуванні та визначенні свого місця у світі дорослих, а також у виборі соціально і особистісно значущих цілей, досягнення яких забезпечується самореалізацією суб'єкта. Поняття самовизначення І. Кон пов'язує з процесами пошуків себе, відкриття «Я», соціального і морального дозрівання, що мають світоглядний сенс і виразно соціальний зміст [13, С. 59].

Ототожнювати поняття підготовки і прийняття рішення та вибір професії учнями є недоцільним. Перше – це вибір на основі певної інформації однієї з декількох альтернатив, а друге – вибір пов'язаний з узгодженням і невизначеністю способів, змісту, умов, шляхів оволодіння певною професією [19, С. 18].

А. Карпов зазначає, що головним психологічним змістом вибору професії є процес підготовки і прийняття рішення особистістю на особистісно-мотиваційному рівні психіки і діяльності [11]. Т. Кравченко пропонує розглядати професійне самовизначення як виховання і розвиток тих якостей особистості, її мотиваційних настанов, умінь, які б забезпечували можливість свідомо та обгрунтовано обрати майбутню професію [14, С. 6].

Сьогодні вимагає спеціалістів, не «натасканих» на певну професію, а компетентних професіоналів, які зможуть реалізувати власний потенціал у виконуваній діяльності [3, С. 8]. Проте для сучасних старшокласників характерним є втрата чіткого уявлення про те, чого він хоче і що він може [28, С. 25]. Тому допомога школярам у самопізнанні, розвитку креативності, самостійності та наполегливості є важливим аспектом роботи, що може успішно здійснюватись у позашкільних навчальних закладах. Різними типами позашкільних навчальних закладів наразі охоплено близько 40 % дітей [32]. Робота в позашкільних навчальних закладах передбачає надання освіти учням на основі їхніх інтересів та здібностей. Також здійснюється підготовка особистості до активної професійної та громадської діяльності [10]. Враховуючи те, що навчальна діяльність у позашкільних

навчальних закладах здійснюється на засадах добровільності та самостійності, а також організація роботи на основі особистісно-орієнтованого підходу до вихованців, варто відзначити величезні можливості для допомоги обдарованим старшокласникам у виборі професії [17]. На сьогоднішній день позашкільна система освіти забезпечує розвиток обдарувань дитини у багатьох сферах (науково-технічна, художня, еколого-біологічна, спортивно-технічна, фізкультурно-спортивна, туристично-красознавча, реабілітаційна, військово-патріотична, соціально-педагогічна, природно-наукова тощо) [25, С. 6–12]. Навчання дітей у позашкільних навчальних закладах характеризується обов'язковим заохоченням різнобічного творчого самовиявлення дитини, різноплановим арсеналом виховних та навчальних впливів, що сприяє розвитку дитини [36, С. 185]. Під час позашкільної роботи школярі мають змогу виконувати творчі завдання, що сприяють розвитку логічного мислення, засвоєнню професійно важливих знань та умінь, а також виробленню власної точки зору на проблему тощо [20, С. 188]. Схожий перелік якостей присутній в описі особистості конкурентоспроможного та висококваліфікованого фахівця [3, С. 8–13].

Успішному професійному самовизначенню обдарованих старшокласників певною мірою сприяє діяльність закладів освіти нового типу: ліцеїв, гімназій, коледжів тощо. Навчальні заклади нового типу мають більше можливостей для створення умов, за яких самовираження та самореалізація стають внутрішньою потребою кожного учня. Проте більшість українських шкіл не завжди мають такі можливості через застарілу матеріально-технічну базу та обмежені фінансові можливості [1, С. 387].

Використання у загальноосвітніх навчальних закладах диференційованого навчання забезпечує організацію навчання школярів відповідно до їхніх здібностей та можливостей, у той час як професійна орієнтація наголошує на необхідності навчання старшокласників відповідно до їхніх професійних схильностей, що досить часто є неформованими. Такий підхід у сучасній школі часто зводиться до пасивного накопичення учнем знань, що найчастіше має на меті підготовку до ЗНО та вступу у ВНЗ [28, С. 53]. Фрагментарний розвиток особистості школярів і недостатній рівень підготовки до творчої

та продуктивної діяльності, а також здатності до самопізнання та самовдосконалення є характерним для вітчизняної школи [26, С. 302–304]. У цьому контексті доцільно зауважити, що у навчально-виховному процесі сучасної школи поступово впроваджуються ідеї особистісно-орієнтованого виховання, що забезпечує створення педагогом умов для саморозвитку та самореалізації учнів, залучення їх до загальнолюдських цінностей [2, С. 274].

Особливості застосування **активних форм та методів навчання** (проблемне навчання, вирішення ситуаційних задач, метод проектів, ділові ігри, дослідницька робота тощо) вивчаються дослідниками починаючи із 1970-х років [6, С. 63–64]. Більшість цих методів використовуються у вищій та загальноосвітній школах [15; 22; 31]. Узагальнювати та доопрацьовувати емпіричні розробки більше 30-ти років тому почав А. Вербицький. Дослідник запропонував об'єднання науки та виробництва під час контекстного навчання [4, С. 17–21]. А. Вербицький пропагував ідею вивчення теоретичних питань у контексті майбутньої професійної діяльності [5, С. 117–131]. Запропоновані дослідником ідеї стосовно реформування навчання у вищій школі наразі є актуальними і для загальноосвітніх навчальних закладів.

Проте, враховуючи реалії сучасної школи, необхідно констатувати, що проблема професійного самовизначення обдарованих старшокласників є невирішеною. Розробкою певних аспектів даної проблеми (пов'язаних з ідентифікацією та розвитком обдарованості та вивченням індивідуальних особливостей школярів) займаються практики системи освіти. Проте досить часто ці розробки є неузгодженими та інтуїтивними. Ліквідація міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, перевантаження шкільного практичного психолога та соціального педагога, відсутність або неузгодженість профорієнтаційних заходів сприяє зведенню профорієнтаційної роботи із школярами в кращому випадку до психодіагностичної. Вирішенню досліджуваної проблеми частково може сприяти налагодження взаємодії сім'ї та школи.

На сьогоднішній день характерним є певне «перекладання» батьками відповідальності за виховання юної особистості на навчальний заклад і навпаки. Це явище наявне як при вирішенні освітніх, так і

виховних труднощів, з якими стикається юна особистість. Налагодження співпраці сім'ї та навчального закладу для допомоги обдарованим старшокласникам в професійному самовизначенні обумовлено тим, що традиційний навчально-виховний процес у школі не має достатнього ресурсу впливу на юну особистість без підтримки сім'ї. Проте сім'я може не володіти актуальною та повною інформацією про особливості ринку праці, вимоги професії до особистості майбутнього працівника тощо. До того ж батьки можуть впливати на вибір професії дитиною проектуючи на неї власні бажання, життєві труднощі тощо.

Сім'я є одним з найдавніших соціальних інститутів. Сімейний кодекс України визначає сім'ю як первинний та основний осередок суспільства, що складається з осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки [30]. Важко переоцінити роль сім'ї у процесі формування юної особистості. Цікаво організоване життя дітей у сім'ї нейтралізує негативні позасімейні впливи на дитину. Процес виховання в сім'ї охоплює всі форми впливу на юну особистість (спілкування, праця, пізнання, особистий приклад батьків, оцінка реальної поведінки, заохочення, покарання), за допомогою яких здійснюється співпраця соціального мікро- та макросередовища [9, С. 34].

Цілеспрямована робота навчального закладу, що спрямована на налагодження взаємодії з сім'єю, є важливою у контексті досліджуваної нами проблеми, оскільки насамперед сімейне середовище сприяє формуванню у дитини цінностей, спрямованості, особливостей поведінки тощо.

Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України, Українським центром соціальних реформ та Фондом народонаселення ООН у 2009 р. було проведено цікаве дослідження сім'ї та сімейних відносин в Україні [29]. Одним із завдань дослідження було вивчення особливостей взаємин батьків та неповнолітніх дітей. На нашу думку результати вивчення сімейного мікроклімату є цікавими [29, С. 149]: більшість батьків задоволені стосунками зі своїми дітьми (*див. рис. 1.3.1*). На запитання про наявність порозуміння між батьками та дітьми позитивну відповідь надало більше 90 % респондентів.

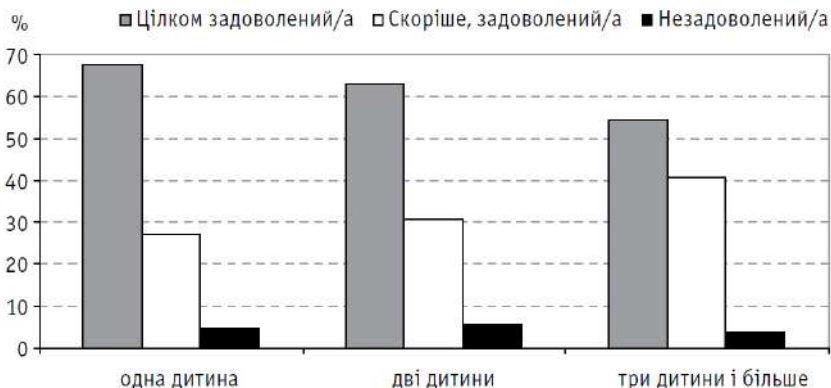

Рис. 1.3.1. Розподіл респондентів за ступенем задоволеності стосунками зі своїми дітьми залежно від кількості дітей

Варто зауважити, що для налагодження співпраці школи та сім'ї у контексті досліджуваної проблеми важливим є прояв ініціативи батьками [18; 34]. Не викликає сумнівів факт стурбованості батьків професійним майбутнім власної дитини. Але потрібно згадати про те, що, по-перше, обдарований старшокласник часто може бути обдарованим у декількох сферах – йдеться про так звану мультипотенційність. Однак прийняти самообмежуюче рішення не завжди просто, оскільки вибір спеціальності робить людину певною мірою прив'язаною до свого вибору, вона отримує визначену сферу діяльності. І хоча це нормально, зробити відповідальний вибір не просто [13, С. 147]. По-друге, як ми уже згадували, батьки не завжди володіють повною та адекватною інформацією про кон'юктуру ринку праці регіону, про особливості певних професій та спеціальностей тощо. До того ж часто сім'я зацікавлена лише успішністю дитини, а вибір професії звужується лише до вибору навчального закладу для продовження навчання. Окрім того, варто брати до уваги той факт, що особливості виховання особистості в сім'ї залежать і від типу сім'ї [29, С. 10].

Цікавим для нашого дослідження є виданий під редакцією С. Чистякової збірник наукових праць, присвячений дослідженню взаємодії школи, сім'ї та суспільства у підготовці школярів до вибору професії.

У дослідженнях Л. Йовайши, Т. Буянової, В. Говоркян, Е. Михайлової визначено, що рішення про вибір майбутньої професії під впливом батьків прийняли від 35 до 53 % опитаних учнів [8]. У дослідженні В. А. Моляка вплив батьків також визначено найважливішим чинником вибору професії для учнів [35, С. 34]. Результати наших досліджень свідчать про те, що більш як за 25 років ситуація не змінилась, оскільки і нині при виборі професії для більшості обдарованих старшокласників вирішальною є думка батьків. Тому є важливою цілеспрямована робота навчального закладу, що спрямована на налагодження співпраці з батьками для допомоги обдарованим старшокласникам у професійному самовизначенні.

Доцільно згадати дослідження В. Романчука, в якому дослідник з'ясував, що менше 32 % батьків володіють змістовною інформацією стосовно попиту на професії, і трохи більше 10 % опитаних батьків змогли назвати більше 10-ти вимог професії до особистості майбутнього працівника [27, С. 9].

Сучасна психолого-педагогічна наука трактує взаємодію як взаємозалежний обмін діями, спеціальну організацію людьми своїх дій для успішної реалізації спільної діяльності, під час якої реалізується взаємовплив, взаєморегулювання, взаємодопомога та взаємоконтроль. Взаємодія проявляється у двох основних видах – співробітництві та суперництві [7, С. 7]. Взаємодію школи та сім'ї описують як процес реалізації зв'язків та ставлень, головною метою якого є успішна соціалізація дитини [9, С. 8]. Л. Руденко виділяє такі принципи взаємодії школи та сім'ї:

- поєднання форм масової, групової та індивідуальної роботи;
- опора на позитивний досвід виховання дітей у сім'ї;
- послідовність і неперервність;
- принцип паралельного впливу вчителів на батьків, батьків на вчителів і батьків один на одного [7, С. 8–9].

Ж. Сулейманова виокремила організаційні (умови вивчення сім'ї для індивідуального підходу до дитини) та діяльнісно-змістовні (використання форм і методів взаємодії, затребуваних сучасною педагогічною практикою і проблемами сімей, а також участь всіх сторін взаємодії у спільній соціально-значимій діяльності) педагогічні умови

взаємодії школи та сім'ї. Школа і сім'я в процесі організації їхньої взаємодії обговорюють і визначають ці педагогічні умови [33, С. 27–30].

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив виділити декілька найпоширеніших напрямів взаємодії школи та сім'ї для допомоги обдарованим старшокласникам у професійному самовизначенні:

- співпраця шкільного та батьківського комітетів;
- проведення виховних годин, батьківських зборів;
- допомога в організації позакласного часу (організація та проведення екскурсій, тематичних виховних заходів, організація групових проєктів);
- психолого-педагогічна допомога школи при вихованні дітей тощо.

Варто виокремити колективні та індивідуальні форми роботи школи та сім'ї. Водночас доцільно згадати про найпоширеніші проблеми організації взаємодії сім'ї та школи: небажання батьків налагоджувати співпрацю зі школою, нестача психолого-педагогічних знань батьків та їх значна трудова зайнятість [7, С. 8].

Співпраця навчального закладу та сім'ї насамперед має носити просвітницький характер. У результаті цього батьки зможуть не лише знайомити дітей зі світом професій, особливостями вибору виду майбутньої діяльності та навчального закладу, а і сприятимуть формуванню у дитини активної позиції щодо власного життя, бажанню сапомізнання та саморозвитку.

О. Хромова пропонує виділяти певні напрями у співпраці школи та сім'ї з формування готовності до професійного самовизначення: медико-педагогічний, правово-педагогічний, інформаційно-педагогічний та психолого-педагогічний [37, С. 297–307]. Отже, співпраця навчального закладу та сім'ї в контексті досліджуваної нами проблеми потребує залучення всього педагогічного колективу: адміністрації навчального закладу, соціально-психологічної та медичної служб, а також класних керівників та учителів-предметників.

Взаємодія вчителів-предметників із батьками та класним керівником допомагає підвищити виховні функції кожного навчального предмета, наблизити його до соціальної практики. Учителі-предметники

можуть брати участь у проведенні профорієнтаційних заходів, спрямованих на ознайомлення учнів з певними професіями, що відповідають специфіці того чи іншого предмету.

Враховуючи те, що загальна мета профорієнтаційної роботи полягає у формуванні готовності до усвідомленого та самостійного професійного самовизначення на основі узгодженості особистих і суспільних інтересів у підготовці кадрів для виробництва, науки, культури (тобто досягнення певного оптимуму професійного самовизначення й потреби суспільства у кадрах), важливою є співпраця навчального закладу та сім'ї з використанням усіх елементів професійної орієнтації. Важливо допомогти учню спільно з батьками пройти етапи від самопізнання до самовизначення (див. рис. 1.3.2).

Рис. 1.3.2. Профорієнтаційна робота в школі

У відомому шкільному афоризмі стверджується, що найскладніше у процесі роботи з дітьми – це робота з батьками. Важливою при організації співпраці є умова відкритості – тобто як батьки обдарованого учня, так і педагогічний колектив навчального закладу мають бути готовими до співпраці: батькам повинна надаватись інформація не лише про особливості виховання та навчання дітей, а і про шляхи оптимізації професійного самовизначення обдарованих старшокласників. Для навчального закладу важливою є інформація про особливості сімейних стосунків.

Для формування готовності обдарованих старшокласників до професійного вибору у системі «сім'я – школа» важливою є

підтримка адміністрації навчального закладу. Доцільним є виокремлення блоку профорієнтаційної роботи в окремий напрям, з визначенням відповідальних за результат цієї роботи. Важливою є підготовка соціально-психологічною службою навчального закладу в узгодженні з класними керівниками та вчителями-предметниками програми, спрямованої на формування готовності до професійного самовизначення з врахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей.

При налагодженні взаємодії школи та сім'ї для допомоги обдарованим старшокласникам у професійному самовизначенні доцільним, на нашу думку, є використання таких форм роботи: індивідуальні консультації з питань профорієнтації, обдарованості; тематичні групові консультації; тематичні батьківські збори; тематичні лекції, семінари; спільні виховні заходи (участь учнів, батьків і педагогів).

Організація тісного та цілеспрямованого співробітництва школи та сім'ї у процесі формування готовності до професійного самовизначення обдарованих старшокласників повинна бути попередньо спланованою й мати не разовий, а систематичний характер. Цього можна досягти, ініціювавши попереднє планування спільної роботи.

Зупинимось конкретніше на кожній зі згаданих форм роботи.

Проведення тематичних батьківських зборів, на відміну від традиційних, присвячене особливостям освітніх маршрутів дітей відповідно до їхніх вікових та індивідуальних особливостей, ознайомленню батьків із психологічними, медичними та правовими особливостями вибору професії, кон'юктурою ринку праці, попередження уникнення типових помилок вибору професії тощо.

Організація та проведення лекцій, присвячених висвітленню особливостей обдарованої дитини, аналізу ринку професій, вимог професії до особистості працівника насамперед спрямована на підвищення педагогічної грамотності батьків. Лекції можуть бути традиційні («теоретичні»), а також містити елементи бесіди, проходити у формі обговорення педагогічних ситуацій тощо. Проведення тематичних семінарів має свої переваги порівняно з такою формою роботи, як лекція. На семінарах має місце не лише розширення знань батьків з певної проблематики, а і формується активна позиція батьків до вирішення проблеми, оскільки дана форма роботи передбачає діалогове

спілкування. Семінарське заняття може проводитись як у формі оголошення доповідей, так і як розгорнутої бесіди на задану наперед тему. Орієнтовна тематика лекцій та семінарів для батьків:

● «Вікові та індивідуальні особливості обдарованих старшокласників»;

- «Формування ціннісних орієнтацій обдарованої дитини в сім'ї»;
- «Вплив сім'ї на вибір професії обдарованим старшокласником»;
- «Керівництво самоосвітою обдарованих школярів»;
- «Здібності, нахили, професійні переваги дітей»;
- «Спрямованість особистості»;
- «Мотиви вибору професії»;
- «Відповідність людини і професії»;
- «Помилки вибору професії».

Цікавим також є проведення круглих столів, на яких обговорюються проблеми відповідальності батьків за виховання дітей, виховання гармонійної особистості, особливості самовизначення тощо. На круглий стіл доцільно запрошувати психолога, лікаря (медсестру) для різнобічного та повного охоплення проблеми під час обговорення.

Методи вивчення особливостей формування готовності до професійного самовизначення можуть бути різними, але на практиці частіше вони реалізуються у вигляді:

а) спостережень за школярами на уроках, де фіксується ступінь активності учнів, а також їхні відповіді;

б) бесід, що проводяться з метою виявлення внутрішніх проблем учня та його професійних намірів;

в) анкетування, що складається з прямих запитань, які потребують коротких і однозначних відповідей або ж мають декілька готових варіантів; учень підкреслює той, що найбільше йому підходить;

г) тестів.

Окрім групових форм роботи доцільним для вирішення досліджуваної проблеми є індивідуальне консультування. Під час проведення індивідуального консультування батьків варто робити наголос не лише на інформаційному насиченні, а і сприяти формуванню «батьківської рефлексії». Цікавими, на нашу думку, для батьків можуть бути відповіді на запитання: чи вважаєте Ви свою дитину обдарованою?

Чому? Якими особистими досягненнями дитини Ви пишаєтесь? Про що мріє Ваша дитина? Чим займається Ваша дитина у вільний час? Чи обрала Ваша дитина професію? Якщо так, то яку професію вона обрала і чому? тощо. Відповіді на схожі запитання допомагають батькам подивитись на сімейну ситуацію інакше, що сприятиме вирішенню проблеми вибору професії не з позиції «зверху». Приклад анкети для батьків розміщено у додатку 2.

Доцільним також є проведення анкетування дітей для вивчення рівня їхніх профорієнтаційних знань, мотивів вибору професії тощо (див. додаток 1). Після того, як батьки заповнять анкету, корисним є ознайомлення батьків із відповідями дітей.

Цікавим, на нашу думку, є аналіз відповідей учителя з питань даної проблеми (див. додаток 3), співвіднесення їх з відповідями учнів та батьків.

Для залучення батьків у процесі формування готовності до професійного самовизначення обдарованих старшокласників доцільним є не лише психолого-педагогічна просвіта, консультування, а і залучення батьків до різноманітних виховних заходів:

- спільні зустрічі дітей та батьків із представниками державної служби зайнятості;
- організовані для старшокласників повідомлення батьків, спеціально запрошених представників різних професій про особливості певної професії, вимоги професії до особистості працівника тощо;
- екскурсії на підприємства;
- проведення «тижня професій» тощо.

Варто окремо згадати про доцільність підготовки профорієнтаційного куточку, де вчителі, психолог, медичні працівники та батьки зможуть розмішувати інформацію профорієнтаційного характеру. Такий інформаційний стенд може ознайомити з потребами регіону у певних професіях, а також з професіями та спеціальностями, які можна отримати у різних галузях виробництва. Доцільно також розмішувати та регулярно оновлювати професіограми різних професій, а також додаткову літературу, де батьки та учні зможуть почерпнути більше інформації даної проблематики.

Російські дослідники обґрунтовують ефективність таких груп методів при організації співпраці школи та сім'ї:

1) методи, спрямовані на зміну видів діяльності та спілкування (метод введення нових видів діяльності та спілкування з урахуванням вікових особливостей, ускладнені форми диспуту, метод самоаналізу, метод рефлексії, рольові ігри тощо);

2) методи, спрямовані на зміну відносин у класі, сім'ї (вправа, до-ручення, особистий приклад; переконання, критика; метод виховних ситуацій; ділові ігри; методи заохочення і покарання; метод створення нових традицій тощо) [33, С. 27-30].

Інші дослідники (Ю. Генварева та ін.) класифікують методи взаємодії школи і сім'ї на наступні розділи:

1) організаційні методи взаємодії;

2) методи самодіяльності (самоврядування, змагання, самообслу-говування);

3) методи спілкування (повага, розуміння, довіра, самоаналіз, рефлексія, самопізнання, переконання, критика, самоконтроль і т. д.);

4) методи впливу і корекції (приклад, роз'яснення, спільна відпо-відальність, звернення до почуття гідності та честі, актуалізація мрії, навіювання) [33, С. 27–30].

Актуальним є налагодження співпраці між навчальним закладом та батьками для допомоги старшокласникам у вирішенні багатьох проблем, що виникають на їхньому шляху. Вибір професії є однією з таких проблем, що потребує цілеспрямованої та узгодженої допомоги школи та сім'ї. Самостійне, діяльне, осмислене професійне самовизначення обдарованого старшокласника є першим етапом професійно-го становлення обдарованого професіонала. Цілеспрямована робота навчального закладу, допомога сім'ї не вирішує проблему вибору про-фесії за обдарованого старшокласника. Ця робота допомагає створити умови для того, щоб старшокласник самостійно та усвідомлено зро-бив власний вибір, що і визначить найважливіші шляхи розвитку мо-лодої людини.

Використані літературні джерела

1. Антонова О. Є. Обдарованість: досвід історичного та порівняльного аналізу: монографія [Текст] / О. Є. Антонова. – Житомир: Житомир. держ. ун-т. 2005. – 456 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2-х кн. Кн. 2: Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади [Текст] / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
3. Болотов В. А. Компетентносная модель: от идеи к образовательной парадигме [Текст] / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 8–13.
4. Вербицкий А. А. Выступление на круглом столе «Психология и педагогика высшей школы: проблемы, результаты, перспективы» [Текст] / А. А. Вербицкий // Вопросы психологии. – 1981. – № 3. – С. 17–21.
5. Вербицкий А. А. От абстрактного метода школы к контекстному обучению: психолого-педагогический аспект [Текст] / А. А. Вербицкий // Культура, образование, развитие индивида. – М., 1990. – С. 117–131.
6. Вербицкий А. А., Ильязова М. Д. Инварианты профессионализма: проблемы формирования: монография [Текст] / А. А. Вербицкий, М. Д. Ильязова. – М.: Логос, 2011. – 288 с.
7. Взаємодія сім'ї і школи у формуванні екологічної компетентності школярів: метод. пособ. для вчителя [Текст] / Авт. Л. Д. Руденко. – К.: Педагогічна думка. – 32 с.
8. Взаимодействие школы, семьи и общественности в подготовке школьников к выбору профессии: сбор. науч. трудов [Текст] / Под ред. С. Н. Чистяковой. – М.: АПН СССР, 1989. – 82 с.
9. Докунина Е. М. Взаимодействие школы и семьи в формировании нравственных основ поведения младших школьников: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 [Текст] / Е. М. Докунина, Институт педагогики АПН Украины. – К., 1993. – 176 с.
10. Закон України «Про позашкільну освіту» [Текст] // Позашкільна освіта в Україні (нормативно-правові акти). – К.: НЕНЦ, 2002. – С. 3–32.

11. *Карпов А. В.* Профконсультирование и психологическая теория принятия решений [Текст] / А. В. Карпов; ред. кол. В. С. Мерлин и др. // Вопросы психологии личности и психологии труда. – Пермь: 1960. – С. 96–118.
12. *Козелецкий Ю.* Человек многомерный (психологическое эссе) [Текст] / Ю. Козелецкий. – К.: Лыбидь, 1991. – 288 с.
13. *Кон И. С.* Психология ранней юности [Текст] / И. С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 252 с.
14. *Кравченко Т. В.* Формування образу професійного майбутнього старшокласників у взаємодії сім'ї та школи [Текст] / Т. В. Кравченко // Педагогіка і психологія. Вісник НАПН України. – 2012. – № 3 (76). – С. 5–10.
15. *Кузнецов В. И.* Принципы активной педагогики [Текст] / В. И. Кузнецов. – М., 2001. – 284 с.
16. *Кулікова С.* Активізація старшокласників у процесі підготовки до професійного самовизначення [Текст] / С. Кулікова // Психологія: зб. наукових праць: Вип. 3. – К., 1999. – С. 136–142.
17. *Литовченко О. В.* Виховний потенціал позашкільних навчальних закладів: рівні реалізації виховних можливостей [Текст] / О. В. Литовченко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. – Кіровоград, 2010. – Вип. 14. кн. 1. – С. 220–228.
18. *Макаренко А. С.* О воспитании [Текст] / А. С. Макаренко. – М.: Политиздат, 1988. – 256 с.
19. *Мельник О. В.* Підготовка старшокласників до самостійного вибору майбутньої професії в процесі профільного трудового навчання: дис. ... кан. пед. наук: 13.00.07 [Текст]. – К., 2003. – 216 с.
20. *Остафійчук Т. В.* Виховний потенціал позашкільного навчального закладу у формуванні творчої особистості [Текст] / за заг. ред. доктора педагогічних наук В. В. Вербицького // Позашкільна освіта: історичні поступи та здобутки: зб. матеріалів Всеукраїнської педагогічної конференції (м. Київ, 2–3 грудня 2008 р.). – К.: АБЕРС, 2008. – 308 с.
21. *Павлютенков Е. М.* Профессиональная ориентация учащихся [Текст] / Е. М. Павлютенков. – К.: Рад. Шк., 1983. – 153 с.

22. *Пащенко М. І.* Технологія використання активних методів навчання [Текст]: навч. посібн. / М. І. Пащенко [и др.]. – К.: Науковий світ, 2003. – 94 с.

23. *Пряжников Н. С.* Школьная ориентация: мечты и реальность [Текст] / Н. С. Пряжников // Школьный психолог. – 2003. – № 4. – С. 12–13.

24. *Пряжников Н. С., Пряжникова Е. Ю.* Психология труда и человеческого достоинства [Текст] / Н. С. Пряжников, Е. Ю. Пряжникова. – М.: Изд-во Ин-т практ. психологии, 1997. – 425 с.

25. *Пустовит Г. П.* Концептуальні засади сучасної позашкільної освіти і виховання учнів [Текст] / Г. П. Пустовит // Світ виховання. – 2005. – № 1 (8). – С. 6–12.

26. *Рибалка В. В.* Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 [Текст] / В. В. Рибалка, АПН України, Інститут педагогіки і психології професійної освіти. – К., 1998. – 465 с.

27. *Романчук В. П.* Організаційно-педагогічні умови підготовки старшокласників до вибору майбутньої професії у навчально-трудовій діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук [Текст] / В. П. Романчук. – К., 2002. – 20 с.

28. *Русова В. В., Рибалка В. В.* Самоактуалізація особистості обдарованих старшокласників в умовах профільної підготовки (на матеріалі науково-дослідної роботи школярів у Малій академії наук): метод. посібн. [Текст] / В. В. Русова, В. В. Рибалка. – К.: Інфо-систем, 2011. – 156 с.

29. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку [Текст]. – К.: ТОВ «Основа-Принт», 2009. – 248 с.

30. Сімейний кодекс України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

31. *Софій Н., Кузьменко В.* Сто і один метод активного навчання [Текст] / Н. Софій, В. Кузьменко // Підручник для директора. – 2006. – № 2. – С. 27–50.

32. Статистичні дані про позашкільні навчальні заклади України станом на 1 січня 2013 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/extracurricular-activities-and-children-rights-protection/pozashkilnaosvitaukraini/statdan11>

33. Сулейменова Ж. А. Взаимодействие семьи и школы как важный фактор социализации подрастающего поколения [Текст] / Ж. А. Сулейменова // Педагогика: традиции и инновации: Материалы междунар. науч. конф. (г. Челябинск, октябрь 2011 г.). – Т. I. – Челябинск: Два комсомольца, 2011. – С. 27–30.

34. Сухомлинский В. А. Об эстетическом воспитании [Текст] / В. А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1973. – 272 с.

35. Трудовая подготовка учащихся в межшкольных комбинатах [Текст] / под ред. В. А. Моляко. – К.: Рад. школа, 1988. – 168 с. – С. 34.

36. Тютюнник О. Д. Виховний потенціал позашкільної освіти та його роль у формуванні обдарованої особистості [Текст] / за заг. ред. В. В. Вербицького // Позашкільна освіта: історичні поступи та здобутки: зб. матеріалів Всеукраїнської педагогічної конференції (м. Київ, 2–3 грудня 2008 р.). – К.: АБЕРС, 2008. – 308 с.

37. Хромова О. Л. Проблема педагогічної підготовки батьків щодо професійного самовизначення старшокласників [Текст] / О. Л. Хромова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. – Вип. 15, Кн. II. – С. 297–307.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОСТІ УЧНЯ В СИСТЕМІ ПРОЕКТУВАННЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

2.1. СИСТЕМА ГОДИН СПІЛКУВАННЯ З ЕЛЕМЕНТАМИ ТРЕНІНГУ «СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПІДЛІТКІВ»

*Прашко О. В.,
заступник завідувача відділу проектування розвитку
обдарованості Інституту обдарованої дитини НАПН України*

Запропонована система годин спілкування з елементами тренінгу охоплює комплекс вправ безпосереднього і опосередкованого впливу, що забезпечує розвиток емоційної стабільності та стресостійкості дітей, а також позитивно впливає на формування сприятливих взаємин у дитячому колективі, актуалізує ціннісно-мотиваційну сферу учнів на досягнення успіху.

Мета годин спілкування з елементами тренінгу: розвиток соціальної компетентності підлітків; формування у підлітків здатності об'єктивно оцінювати себе та інших; розвиток умінь та навичок конструктивного спілкування, знаходження різноманітних шляхів виходу з проблемних ситуацій.

Завдання системи: шляхом організації годин спілкування та виховних годин з елементами тренінгу сприяти розвитку в підлітків здібностей, умінь та навичок, що відповідають моделі соціально компетентної особистості:

- самосвідомості та самопізнання;
- самооцінки та самоповаги;
- впевненості у власних силах;
- розуміння соціального статусу;
- усвідомлення власних емоційних станів і навичок емпатійного реагування;
- конструктивної взаємодії з однолітками;
- уміння приймати рішення та відповідати за них;
- формування здатності об'єктивно оцінювати себе та інших;
- уміння та навичок конструктивного спілкування, вміння знаходити різні шляхи виходу з проблемних ситуацій.

Очікувані результати: активізація соціально-комунікативної активності підлітків, розвиток умінь конструктивного спілкування, прийняття рішень, ініціативності, самоактуалізація та саморозвиток учасників програми.

Методи роботи: рольові ігри, моделювання ситуацій, інтерв'ю, обговорення вправ, тренінгові вправи.

Кожне заняття, розраховано на 45–90 хвилин.

Основний зміст заняття є сукупністю вправ і прийомів, що сприяють розвитку емоційної сфери та соціальних навичок дітей.

Психолого-педагогічні принципи розвивальної роботи:

- комплексності;
- поступового ускладнення розвивальних вправ;
- доступності;
- системності;
- зворотного зв'язку;
- активності;
- конфіденційності.

Структура годин спілкування з елементами тренінгу

1. Вступне слово педагога про ціль та очікувані результати заняття.
2. Формулювання очікувань від заняття.

3. Прийняття групових правил.
4. Виконання вправ.
5. Рефлексія.
6. Підведення підсумків, заключне слово педагога.

Година спілкування «Правила спілкування в групі»

Мета: створення, обговорення та прийняття правила групової роботи.

Вступне слово педагога

- Значення дотримання правил в суспільстві й у житті кожної окремої людини.
- Ознака будь-якої цивілізованої демократичної країни – дотримання правил, норм та законів.

Вправа «Дерево очікувань»

Мета: формування очікувань учасників, визначення основних напрямів подальшої роботи тренінгу.

Хід вправи

Перед початком тренінгу тренер вивіщує на стіну плакат із зображенням дерева.

Педагог. У кожного із вас, почувши тему тренінгу, виникають певні питання, які я хотів би вирішити під час роботи. Кожен з вас чогось очікує від цієї зустрічі. Чого ж саме? Зараз я пропоную вам з'ясувати це питання, конкретизувати його для самих себе. Ви отримаєте аркуш, на якому зможете записати свої очікування від цього тренінгу, побажання. Коли закінчите, зачитайте свої очікування й прикріпіть аркуші на гілках дерева. Наприкінці нашої роботи ми знову повернемося до них.

Демонстрація уривку з мультиплікаційного фільму «Ну, постривай»

Обговорення побаченого:

- Хто з головних героїв мультфільму викликає симпатію, а хто ні?
- Над ким із героїв ми сміємося і чому?
- Які правила та норми суспільного життя порушує Вовк?
- Чи потрібно людям виконувати правила і закони?
- Які наслідки може мати ігнорування норм та правил.

Обговорення ситуацій із шкільного життя

Хід вправи

Учні об'єднуються в групи від 3 до 7 осіб. Кожна група отримує аркуш з описом проблемної ситуації. Завдання команди – обговорити проблему та запропонувати шляхи її розв'язання.

Проблемна ситуація

Учень кожного дня спізнюється на перший урок без поважної причини. Чи є така поведінка особистою проблемою учня, чи це проблема учнівського колективу?

Вправа «Дерево рішень»

Ситуація для обговорення

У навчальному закладі усі учні ходять на заняття в шкільній формі. Порушують шкільний статут лише декілька учнів, наводячи різні аргументи на свою користь (наприклад, про свободу вибору, індивідуальність кожної людини тощо). Хто має рацію в цій ситуації: учні, які виконують шкільні правила, чи ті, хто відстоює власну індивідуальність у такий спосіб?

Хід вправи

Учні об'єднуються в групи з 3–7 осіб і отримують аркуш паперу. Аркуш ділять на дві рівні частини. В одній частині учні записують усі висловлені думки щодо корисності шкільної форми, в іншій – аргументи проти. Після закінчення роботи учні обмінюються листочками (деревами), вносять доповнення. Завдання учнів: захистити пропозиції «за» і «проти».

Примітка: при виконанні цієї вправи педагог повинен надати учням можливість висловити власну позицію та підвести їх до розуміння, що дотримання правил і можливості для проявлення індивідуалізації лежать в різних площинах.

Вправа «Правила роботи»

Педагог. Коло, у якому ми сидимо, є простором нашої групи. У цьому просторі немає нічого того, що ми принесли сюди у собі. Це і є найголовнішим. Щось робити з собою ми можемо тут лише за допомогою один одного, лише один через одного. Лише наше спілкування і те, що ми внесемо у груповий простір, буде сприяти розумінню себе.

Ми з вами будемо зараз створювати свої правила тренінгу, які будемо дотримуватися протягом нашої роботи.

Правило «Тут і зараз»: головним є те, що відбувається зараз, які почуття кожний з учасників має у даний момент, оскільки лише через актуальне переживання і через груповий досвід може пізнати себе. На заняттях можна користуватися лише тією інформацією, яку учасник надає про себе сам під час групової роботи. Минулий досвід спілкування не обговорюється і не може висуватися на заняттях як аргумент. Виходити з приміщення під час занять не можна.

Принцип емоційної відкритості: якщо учасник думає або відчуває щось важливе, то йому можна сказати про це, висловити свої почуття, щоб вони стали надбанням групового досвіду.

Правило «Стоп»: кожний має право сказати: «У мене є почуття, але я не хочу про нього говорити, мені це болісно». Це переживання також стає частиною групового досвіду, що викликає нові почуття і нові перспективи групової роботи.

Правило відвертості: висловлювати потрібно лише про реальні почуття, а не ті, які б заспокоїли, виправдали або, навпаки – образили. Якщо давати партнеру по спілкуванню викривлений зворотний зв'язок, то це може викликати формування помилкової думки як про себе, так і про інших.

Правило не давати порад: порада, нехай навіть необхідна і правильна, є складною для виконання, але не тому, що вона погана або нереальна, а тому, що порада – це, по-перше, індивідуальний спосіб дії, що не завжди підходить для іншої людини, а по-друге, обмеження свободи особистості іншого, що може викликати неусвідомлювану агресію на порадника.

Правило «Я-висловлювання»: у групі важливим є те, що кожний учасник говорить будь-яку фразу лише від свого імені, бо тільки говорячи щось від свого імені, можна говорити про свої думки і почуття.

Принцип особистої відповідальності: все, що відбувається або відбуватиметься з певною людиною у процесі групової роботи, – це наслідки її власної активності, тому знаходиться цілком під її відповідальністю. Говорити на заняттях можна все, але за свої слова потрібно відповідати особисто. Що б ти не зробив – це твій вибір, за який ти першим несеш відповідальність.

Принцип особистого вкладу: чим вищий рівень активності виявляє учасник, чим більше він бере участь у груповій роботі, тим більше зворотного зв'язку він отримає, а, отже, тим більше у нього з'явиться можливостей для особистісного зростання. Усі дії, що відбуваються під час групової роботи, передбачають участь у них кожного учасника на рівних з усіма умовах.

Правило конфіденційності: розповідати про те, що було на тренінгу, як поведився той чи інший член групи, які проблеми вирішував, – неприйнятно з точки зору етики. Окрім цього, групові процеси повинні обговорюватися у групі, а не за її межами, оскільки розмови про групові процеси поза роботою призводять до зниження напруження, необхідного під час групової роботи.

Принцип кола: під час роботи кожний учасник повинен бачити усіх інших. Говорити на занятті можна лише так, щоб того, хто говорить, бачив кожен з учасників. Окрім цього, кожний учасник повинен знаходитися у рівному положенні відносно іншого учасника.

Принцип ініціативи учасників: на заняттях обговорюється будь-яка тема, виходячи з внутрішнього запиту присутніх.

Принцип включеності: на заняттях немає спостерігачів, оцінювачів.

Принцип постійності: заняття пропускати не можна.

Обговорення та прийняття групових правил

Година спілкування «Знайомий незнайомиць»

Вправа «Знайомство»

Мета: розвиток в учнів уміння презентувати себе однокласникам, підкреслення позитивних рис характеру.

Обладнання: папір, олівці.

Хід вправи

Учні малюють предмет або символ, що, на їхню думку, має спільні риси з ним. Час на виконання малюнку – 5 хвилин. Уміння малювати не оцінюється. Після виконання завдання кожен учасник роз'яснює, що зображено на його малюнку, чому він обрав саме цей образ, що є спільного між рисунком і тим, хто його намалював. Час на презентацію – 15 хвилин.

Запитання для рефлексії

1. Що ви дізнались нового про свого однокласника?
2. Що стало для вас відкриттям?

Вправа «Мій найкращий друг сказав про мене...»

Мета: стисла самопрезентація позитивних якостей особистості учня, закріплення нових позитивних вражень про однокласників.

Хід вправи

Кожен учень формулює три речення про позитивні якості власного характеру, які міг би сказати його найкращий друг. Усі записують речення на папері, потім по колу зачитують написані твердження. Час на презентацію – 10 хвилин.

Запитання для рефлексії

1. Чи приємно чути про себе приємні слова?
2. Що потрібно робити, щоб люди завжди могли говорити про людину гарні слова?

Вправа «Поводир»

Мета: формування довіри до однокласників.

Хід вправи

Учні об'єднуються в пари для подолання дистанції з перешкодами. Один учень закриває очі. Завдання другого учня провести напарника таким чином, щоб обійти перешкоди. За сигналом педагога учні міняють ролями. Час на виконання вправи – 10 хвилин.

Запитання для рефлексії

Які почуття у вас виникли під час виконання вправи?

Як ви вважаєте, чи легко навчитися довіряти іншим людям?

Якими якостями повинна володіти людина, щоб їй можна було довіритися в складних ситуаціях?

Вправа «Посмішка по колу»

Хід вправи

Учні беруться за руки і «передають» посмішку по колу: кожен повертається до свого сусіда праворуч чи ліворуч і, побажавши щось хороше та приємне, посміхається йому. При цьому можна образно «взяти посмішку» в долоні й обережно передавати її по колу, з рук в руки. Така форма прощання може стати традиційним ритуалом за час роботи групи.

Запитання для рефлексії

1. Який висновок можна зробити після сьогоднішнього заняття?
2. Чи завжди наші думки про людину відповідають дійсності?

Вправа «Квітка-семицвітка»

Обладнання: намальована квітка з пустими пелюстками.

Хід вправи

Учням упродовж часу, визначеного керівником, потрібно вписати в пелюстки наступну інформацію:

- три речі, що мені подобаються;
- три речі, що мені не подобаються;
- людина, якою я пишаюсь;
- три місця, що мені подобаються;
- те, що я хотів би зробити;
- те, чим я пишаюсь;
- три слова, що мені до вподоби.

Після заповнення пелюсток, учні обговорюють з іншими членами групи їхній зміст.

Година спілкування «Як навчитися розуміти та поважати інших»

Мета: розуміння значущості толерантної поведінки під час взаємодії з іншими, формування навички безоціночного спілкування.

Вправа «Емоції та ситуації»

Хід вправи

Учасники стають у коло. Кожен з учасників повинен називати певну емоцію та запам'ятати те, що сказав. Тренер починає вправу, а діти продовжують. Після того, як усі назвали вголос емоцію, тренер називає будь-яку ситуацію і кидає м'яча іншому учасникові, пропонуючи продовжити речення і назвати свою емоцію чи почуття. Наприклад: «Коли я стою у черзі, то відчуваю... радість!».

Гру закінчено, коли м'ячик побував у кожного з учасників.

Вправа «Ярлики»

Обладнання: набори розрізаних картинок за кількістю груп, набори «корон». На кожній «короні» записано один з поданих виразів:

- «Посміхайся мені»;

- «Будь похмурим»;
- «Гримасуй»;
- «Ігноруй мене»;
- «Розмовляй зі мною так, ніби мені 5 років»;
- «Підбадьорюй мене»;
- «Кажі мені, що я нічого не вмію»;
- «Жалій мене».

Ведучий об'єднує учасників у групи по 5–7 осіб. Кожному він надає на голову «корону» таким чином, щоб той не бачив, що на ній написано («корони» виготовляють з двох смужок білого паперу, склеєних по боках). Після цього кожній групі дається завдання скласти цілу картинку з розрізаних шматочків, але звертатися під час роботи до учасника своєї групи потрібно так, як написано на його «короні». Час на виконання – 10 хвилин.

Після виконання усі учасники по черзі (не знімаючи «корон») відповідають на запитання тренера: «Чи сподобалось вам, коли з вами спілкувалися таким чином?»

Після того, як усі висловляться, тренер пропонує учасникам зняти «корони».

Запитання для рефлексії

1. Чим у реальному житті можуть бути «корони»?
2. Як впливає наявність подібних ярликів на спілкування?
3. Як часто ми стикаємось із ситуаціями навішування ярликів?
4. Як ви почувалися у реальному житті, коли хтось навішував на вас ярлик?
5. Як можна змінити чиєсь уявлення про вас?
6. Звідки ми беремо наші уявлення про інших?
7. Чи легко позбутися ярлика, коли його вже навішено? Як це зробити?

Вправа «Згода, незгода, оцінка»

Хід вправи

Учасники об'єднуються в групи. Кожній групі дається аркуш паперу та картка з варіантом завдання.

1. Складіть перелік слів та виразів, за допомогою яких ви висловлюєте згоду.

2. Складіть перелік слів та виразів, за допомогою яких ви висловлюєте незгоду.

3. Складіть перелік слів та виразів, за допомогою яких ви висловлюєте оцінку дій або вчинків іншого.

Час на виконання завдання – 5 хвилин. Після цього кожна група по черзі демонструє результати своєї роботи.

Після обговорення тренер пропонує учасникам підкреслити на плакатах ті вирази, які можна використовувати при толерантному спілкуванні.

Рольова гра «Цивілізація»

Хід вправи

Учасники об'єднуються у дві підгрупи, які розміщуються у різних кінцях кімнати.

Ведучий. Уявіть собі, що кожна з підгруп – це окрема прогресивна цивілізація. Ви – її представники, що подорожують у космосі. Зараз ви летите на планету Земля на міжгалактичний фестиваль, і вам потрібно:

1) представити свою прогресивну цивілізацію, вигадавши її назву, географічне положення, природні ресурси, населення (бажано намалювати портрет представника цивілізації), систему правління й оборони, закони, за якими живе цивілізація, її культурні особливості (обов'язково все це записати або намалювати. Незаписаного не існує!) (15–20 хвилин);

2) розподілити між учасниками у кожній підгрупі ролі парламентарів цивілізації (2–3 особи);

3) презентувати свою цивілізацію через парламентарів.

Ведучий. Ви уважно слухали своїх нових знайомих. А тепер кожна цивілізація має за 3–5 хвилин знайти найсильніші й найслабші сторони іншої представленої цивілізації та передати цю інформацію через парламентарів.

На цьому етапі розвитку гри тренер оголошує кризову ситуацію. Увага? На нашу Галактику здійснено напад вірусами наркоманії. Якщо не вжити термінових заходів, використовуючи сильні сторони цивілізацій і захищаючи слабкі місця, то життя на ваших планетах загине.

За 10–15 хвилин потрібно спільно, обома групами створити систему захисту від вірусів і представити її через парламентарів (знову записати, намалювати).

Після закінчення тренер пропонує поаплодувати та подякувати один одному за плідну взаємодію під час гри.

Запитання для рефлексії

1. Що відбувалося в команді (групі в цілому) на момент представлення та аналізу слабких та сильних сторін цивілізацій?

2. Чи змінився настрій під час створення системи захисту Галактики?

3. Що і як вплинуло на зміну настрою?

4. Які ваші думки і враження від гри «Цивілізація»? Чого вона навчає?

Можливі висновки. Ця гра надає можливість створити справжню команду. Під час обговорення потрібно звернути увагу на взаємодію між учасниками гри, а також на те, що спільними зусиллями можна вирішити багато проблем.

Гра-розминка «Австралійський дощ»

Хід вправи

Учасники стають у коло.

Ведучий. Чи знаєте ви, що таке австралійський дощ? Ні? Тоді давайте разом послухаємо, який він. Зараз по колу ланцюжком ви будете повторювати мої рухи. Як тільки вони повернуться до мене, я передам наступні. Стежте уважно!

- В Австралії піднявся вітер. (Ведучий тре долоні)
- Починає крапати дощ. (Клацання пальцями)
- Дощ посилюється. (Почергово плескання долонями по грудях)
- Починається справжня злива. (Плескання по стегнах)
- А ось град, справжня буря. (Гупіт ногами)
- Але що це? Буря стихає. (Плескання по стегнах)
- Дощ стихає. (Плескання долонями по грудях)
- Рідкі краплі падають на землю. (Клацання пальцями)
- Тихий шелест вітру. (Потирання долонь)
- Сонце! (Руки догори)

Підведення підсумків. Проводиться у формі керованого діалогу.

Запитання для рефлексії

1. У чому полягають переваги безоціночного спілкування?
2. Чому потрібно намагатися висловлювати свої почуття «Я-повідомленнями?»
3. Які завдання були для вас найважчими? Чому?
4. Що в занятті вам найбільше сподобалось?

Вправа «Метафора»

Хід вправи

Кожному учаснику на аркуші паперу пропонується написати ім'я. Не обов'язково, щоб ім'я було справжнім. Під ім'ям записується метафора (образ особистості). Це може бути морська істота, самотній подорожній в пустелі, м'яч на фоні голубого неба тощо.

Після індивідуальної роботи учасники по черзі називають своє ім'я та презентують власний образ. Ведучий може ускладнити завдання, запропонувавши намалювати власний образ. Після презентації малюнки закріплюють на дошці, створюючи «галерею» метафоричних портретів.

Вправа «Гасло групи»

Мета: створення умов для ефективної співпраці, сприяння згуртованості класного колективу.

Хід вправи

Ведучий пропонує учасникам груп дати їм назви, вигадати гасло. Після обговорення в групах приймається спільне рішення і на ватмані записуються назва групи і гасло.

Вправа «Лотос»

Мета: створення позитивного настрою учасників години спілкування на завершальному етапі.

Хід вправи

Ведучий пропонує учасникам стати таким чином, щоб утворити прекрасну квітку лотоса, що, погойдуючись на прозорій воді, поступово розпускається під лагідним промінням вранішнього сонця.

Підбиття підсумків заняття

Закріпити сформовані на занятті навички, надати можливість кожному учаснику висловити свою думку.

Година спілкування «Вчимося слухати та чути інших»

Мета: активізація учасників до роботи в групі, тренування уваги до дій іншого, розвиток уміння знаходити засоби невербального спілкування, зрозумілі іншим.

Вправа «Знайди пару»

Хід вправи

Ведучий роздає картки з назвами тварин і просить прочитати ці назви подумки. Кожен учень має знайти свою пару, але при цьому не можна говорити (можна користуватися лише характерними рухами цих тварин).

Після того як пара об'єдналася, потрібно залишатися поруч і не перемовлятися, поки всі інші також не знайдуть свою пару. Коли усі пари об'єдналися, тренер запитує по черзі у кожної: «Хто ви?»

Після закінчення вправи можна поділитися враженнями про те, як учасники шукали собі пару.

Якщо в групі непарна кількість учасників, тренер також бере участь у виборі.

Інформаційне повідомлення. Вправа «Три сторони спілкування»

Спілкуючись один з одним, ми навіть не замислюємось над тим, скільки чинників та нюансів впливає на процес спілкування. Що ж відбувається? Ми зустрічаємо людину, сприймаємо її, спілкуємось та взаємодіємо з нею за допомогою мови, жестів. Від того, наприклад, яке перше враження справить на нас людина, як ми побудуємо сам обмін інформацією, буде залежати успіх спілкування.

У психології говорять про три сторони спілкування:

- комунікативну (обмін інформацією між людьми);
- інтерактивну (організація взаємодії між людьми, наприклад, потрібно узгодити дії, розподілити функції або вплинути на настрій, поведінку, переконання співрозмовника);
- перцептивну (процес сприйняття партнерами один одного у процесі спілкування, а також встановлення на цій основі порозуміння між ними).

Вправа «Передача інформації»

Хід вправи

Учасники об'єднуються у дві групи. Члени першої групи виконують роль телефоністів, які передають важливе повідомлення. Члени

другої групи – це експерти. Телефоністи виходять за двері, де їм зачитують повідомлення. Потім вони по черзі заходять у кімнату і виголошують свою версію повідомлення. Експерти оцінюють, наскільки точно кожен учень передає зміст інформації. Після цього учасники можуть помінятися ролями (тренер готує новий варіант повідомлення). Далі тренер проводить обговорення.

Варіант повідомлення. Сьогодні в нас незвична погода. У мене зранку погане самопочуття і настрої, голова болить, якимось сумно та невдало. А ще в четвер у нас контрольна робота з математики, а в неділю о 10-й годині ми їдемо на виставку котів. Вона проводиться в будинку за кінотеатром. Потрібно взяти 3 гривні і не спізнитися.

Запитання для рефлексії

1. Чи важко було передавати інформацію?
2. Чи було інформацію передано точно?
3. Що заважало передавати інформацію достовірно? Чому інформація спотворювалась?
4. Які чинники впливали на процес передачі інформації?
5. Чи відчували ви відповідальність за достовірність інформації, переданої вами?
6. До чого може призвести така ситуація в реальному житті?

Інформаційне повідомлення «Слухати – розуміти – взаємодіяти»
(10 хвилин)

Вправа «Вислухай – поверни»

Хід вправи

Учасники, встановлюючи контакт очима, об'єднуються у пари (партнер А та партнер Б). Партнер А розповідає все, що він хотів повідомити на цей момент про себе (2 хвилини). Партнер Б слухає і, після закінчення відведеного часу, переказує все, що почув, говорячи: «Я почув, що ти...». На «повернення» інформації партнеру Б також відводиться 2 хвилини. Далі партнери міняються ролями.

Запитання для рефлексії

1. Які почуття у вас викликало завдання?
2. Чи вам вистачило часу на розповідь?
3. Що було легше: слухати чи відтворювати інформацію?
4. Що ви відчували, коли слухали? А коли переказували?

5. Чи повністю було відтворено інформацію?
6. Що допомагало правильно зрозуміти партнера?
7. Чи допомагали вам поза вашого партнера, вираз його обличчя, рухи його рук тощо?

Вправа «Невербальні етюди»

Хід вправи

Учасники об'єднуються в групи по 4–7 осіб. Кожна група отримує картку з темою етюду, який вона через 10 хвилин має без слів показати іншим учасникам групи.

Теми етюдів:

- розмова з батьками;
- весела вечірка;
- знову невдача;
- «новенький» у класі.

Ведучий може запропонувати інші теми етюдів.

Запитання для рефлексії

1. Чи важко було готувати етюди?
2. Які засоби ви використовували для розкриття теми свого етюду?
3. Як ви почувалися під час виконання вправи?

Вправа «Хвилина»

Хід вправи

Ведучий звертає увагу учасників на поняття «хвилина часу». Багато це чи мало? Учасникам пропонується за сигналом заплющити очі та розплющити їх у той момент, коли, на їхню думку, хвилина закінчилася. Потрібно намагатися не рахувати секунди, а саме відчувати довжину хвилини.

Ведучий фіксує інтервал в одну хвилину і по закінченні повідомляє про це учасників (подає сигнал).

Запитання для рефлексії

1. Хто розплющив очі раніше сигналу? Хто пізніше?
2. Чи важко було виконувати завдання?
3. Чому важливо розвивати в собі адекватне почуття часу?

Вправа «Я хочу сказати ровеснику...»

Ведучий запитує учасників про їхній досвід виступів та труднощі, що виникали під час цих виступів. Можливо, хтось зможе навести

приклади вдалих та невдалих виступів відомих людей. Які найбільш та найменш вдалі моменти виступів запам'яталися, яка структура виступу, на думку учасників, є найкращою?

Інформація, яку можна використати під час обговорення

Під час виступу оратора основна увага зосереджується на його зовнішньому вигляді (93 %). Водночас необхідно, щоб вербальна та невербальна інформації відповідали одна одній. Під час виступу краще триматися природно: постань – струнка, жестикуляція – вільна, не занадто активна і не пасивна, міміка – жива, посмішка – обов'язкова, але не «гумова», погляд – на слухача, а не на стелю, підлогу чи у вікно, голос – природний, не крикливий. При першому спілкуванні з людиною невербальній комунікації приділяється 55 % уваги, тембру голосу та інтонації – 38 % і інформації – лише 7 %.

Готуючись до виступу, потрібно усвідомити відповіді на такі запитання: Ким ти є для слухачів? До кого ти звертаєшся? Якої мети прагнеш досягти? Що хочеш сказати? Яку форму матиме виступ? Коли виступатимеш? Як виступатимеш?

Необхідно:

- продумати тему й основні моменти виступу;
- записати виступ повністю;
- відкоригувати свій текст;
- підготувати тези виступу;
- визначити стиль виступу (хочеш звертатися до серця людей чи до їхнього розуму, посилатимешся на власні приклади чи на досвід інших, використаєш піднесений, емоційний стиль чи більш стриманий, холодний, користуватимешся нотатками чи говоритимеш без них).

Структура виступу: вступ (скажи, про що говоритимеш), розвиток думки (скажи це) і завершення (скажи, про що говорив).

Поради щодо структури виступу:

- на початку виступу необхідно завоювати увагу слухачів, здобути їхні симпатії та оголоси мету своєї промови;
- в основній частині потрібно використати не більше 3-х аргументів;
- під час завершення необхідно підсумувати сказане, зробити «останній штрих» (це може бути цитата, анекдот, гасло, питання, бачення майбутнього), а також важливо не забути подякувати слухачам.

Як боротися з хвилюванням

Потрібно записати виступ, але не вчити його напам'ять. Варто пам'ятати, що аудиторія налаштована позитивно, а слухачі не знають про твої страхи, і завжди можна скористатися паузою! Перед виступом можна попроси, щоб тебе хтось послухав. Під час повідомлення бажано звертатися до плакатів «Як підготувати виступ», «Структура виступу», підготовлені тренером на підставі поданої вище інформації.

Ця вправа є важливою для учнів з проблемною самооцінкою, у яких часто виникають труднощі при публічному виступі, у т. ч. і за необхідності відповідати на уроці або на екзамені.

Вправа «Дерево підсумків»

Хід вправи

Учасникам години спілкування для підведення підсумків заняття пропонується взяти аркуші паперу рожевого та синього кольорів. На рожевому папері потрібно записати свої позитивні враження, а на синьому – побажання щодо поліпшення роботи. За бажання можна використовувати лише один колір. Після закінчення учасники підходять до малюнка дерева та наклеюють на нього свої аркуші.

Вправа «Мені було..., тому що...»

Наприклад: «Мені було радісно, тому що я зміг познайомитися з цікавими людьми».

Година спілкування з елементами тренінгу «Як правильно та ефективно спілкуватися?» (для учнів 5–7 класів)

Мета: стимулювання позитивної самооцінки та мотивації навчання, розвиток навичок спілкування в групі, корегування шкільної тривожності та фобії, формування позитивної «Я-концепції» особистості учнів, активізація учнів до роботи в групі, тренування увагу до дій іншого і вміння знаходити засоби вербального та невербального спілкування, зрозумілі іншим, формування навичок етикету і єдиних цінностей групи та відчуття захищеності її членів, розвиток емоційної сфери та емпатії.

Гра «Казки навпаки»

Хід гри

Дітям пропонується скласти казку або оповідання за останнім реченням. Наприклад, учень, що є останнім у ланцюгу, починає розпо-

відати: «І після цього вони жили довго та щасливо». Наступний продовжує: «Нарешті вони помирилися» і т. д. Цю гру можна повторити 2 рази. Другий раз в цю гру потрібно грати, дотримуючись усіх правил, виключаючи дітей, які помилились.

Вправа «Хамелеон»

Хід вправи

Керівник пропонує дітям по черзі виконати певне завдання. Наприклад, з різними інтонаціями та відтінками голосу привітатися, відмовити, звинуватити тощо. Характер відтінків і ситуацію задає керівник. Дітям пропонується привітатися: спочатку як невпевнена в собі, потім як агресивна, стримана і самовпевнена людина. До виконання завдань долучають тривожних дітей від лица невпевненої людини і навпаки. Така вправа надає можливість побувати у різних ролях, побачити себе в інших людях.

Вправа «Іноземець у школі»

Хід вправи

Ведучий пропонує дітям розповісти про свою школу іноземному туристу, який не розуміє української мови. Зробити це потрібно жестами, не використовуючи слів. Діти виконують вправу по черзі.

Після проведення вправи учні можуть скласти казку про свою школу. Ця вправа може мати діагностичну спрямованість: вона виявить проєкцію ставлення дітей до школи та вчителя.

Вправа «Урок і перерва»

Хід вправи

Ведучий називає різні дії, які учні виконують упродовж навчально-го дня. Вправу виконують, дотримуючись двох правил:

1. Завдання для дітей: підняти праву руку, якщо дія виконується під час уроків, обидві руки – якщо під час перерви.
2. Якщо ведучий піднімає руку, діти відповідають хором, якщо рука не піднята, відповідає той, на кого дивиться ведучий.

Вправа «Долоня»

Хід вправи

Ведучий пропонує дітям прикласти руку до аркушу паперу, обвести її ручкою або олівцем та написати в центрі своє ім'я, а у кожному пальчику – одну хорошу якість, яку дитина може знайти у собі. Далі

долоні потрібно розфарбувати, а завершені малюнки презентувати групі. Група їх коментує малюнки один одного. Потім влаштовується виставка малюнків. Якщо хтось із дітей не знаходить в собі достатньої кількості позитивних якостей, йому допомагає тренер, залучаючи до цього інших дітей.

Малювання на тему «Подарунок найкращому другу»

Учитель пропонує дітям вигадати і намалювати подарунок, який кожен хотів би подарувати своєму другу. Після виконання завдання учні підписують, що саме намальовано і для кого цей подарунок.

Розігрування в ролях ситуації «Подарунок»

Учитель об'єднує учнів у пари, щоб вони відтворили ситуацію вручення подарунка. Часто діти не вміють робити це відповідно до правил етикету. Вони обмежуються словами «це тобі», «на» або мовчки вкладають подарунок в руки імениннику. Послідовно спрямовуючи дітей, тренер досягає бажаної моделі поведінки у подібних ситуаціях. Учасники доповнюють свою модель окремими деталями: розчесатися і надушитися, довести до ладу свій одяг, начистити взуття, чомно привітатися, висловити привітання і побажання і, нарешті, вручити подарунок, за необхідності пояснивши його призначення або сенс. Діти міняються ролями, виконавши завдання. Поєднуючи учнів у пари учитель прагне об'єднати дітей з різним соціометричним статусом. Це сприяє зняттю небажаних стереотипів у спілкуванні, оптимізації взаємовідносин в групі.

Гра «Відгадай, чого я хочу»

Хід гри

За допомогою міміки та жестів діти по черзі показують, який подарунок вони хотіли б отримати на день народження, а інші намагаються вгадати. При цьому вони можуть задавати уточнюючі запитання, наприклад: «Це істівне?», «Це іграшка?», «Це кругле?» тощо. Відповідати на запитання можна лише засобами пантоміміки, зображаючи при цьому емоції подиву та розчарування, якщо діти називають неправильні версії; або радості, надії, коли відгадування рухається в правильному напрямку. Після того, як кожен учасник зміг показати подарунок, керівник бажає, щоб мрії дітей (якщо вони реальні) здійснилися, і кожен з них рано чи пізно отримав бажаний подарунок.

Вправа «Я – чарівник»

Хід вправи

Діти мають закрити очі та подумки побувати в казковій країні. У цій країні збуваються мрії і бажання учнів-чарівників. Діти отримують завдання подумати, що кожен із них зробив би, якби був наділений могутньою силою чарівника. Свої відповіді діти спочатку коротко записують, не проговорюючи жодних варіантів відповідей (щоб уникнути повторення чужих думок), а потім по черзі озвучують. Керівник виголошує, що сфера чаклування дітей – це дім, школа, знайомі, друзі, особистісні якості.

Вправа «Скільки нас»

Хід вправи

Учні встають в коло, одного із яких запрошують стати в середину кола. Йому зав'язують очі. Решта стоять тихо. За командою керівника учні один за одним стають за спиною ведучого. Кожний наступний починає рух тільки після того, як попередній учень уже зайняв своє місце. Після сигналу керівника усі завмирають на місці. Завдання ведучого полягає у тому, щоб назвати кількість однокласників, що встали у нього за спиною.

Вправа «Бджоли та змії»

Хід вправи

Учитель об'єднує учнів у дві групи: бджіл та змії. Кожна група обирає королеву, а учні яких обрали королевами повинні вийти з класу.

Керівник ховає два предмети, що символізують «мед» та «ящірку» – призи для команд.

Королеви отримують завдання знайти приз за допомогою команд. Команда бджіл дзичить (команда змії імітує шипіння змії) голосно, якщо королева наближається до захованого предмета та знижує звучання за умови віддалення учня від потрібного місця.

Година спілкування «Позитивне ставлення до себе та до інших»

Мета: сприяння розвитку позитивної «Я-концепції», розвиток позитивного мислення учасників години спілкування.

Вправа «Індійські імена»

Учитель. В індійських племенах дітям традиційно давали імена, що пов'язані з назвами природних явищ. Імена відображали суттєву

рису (життєву позицію) людини тощо. Із творів Ф. Купера та інших романістів, нам знайомі герої з іменами «Швидка річка», «Великий змій», «Соколине око» та ін.

Подивіться один на одного. Які імена, на вашу думку, можна вигадати для учасників групи?

Робота в групах

Учні вигадують нові імена для членів групи, аргументуючи вибір. Той, кому пропонується ім'я, погоджується з пропозицією або відмовляється. У разі відмови йому пропонують нове ім'я. Ведучий акцентує увагу на позитивному характері пропозицій.

Вправа «Самопрезентація»

Мета: навчання навичкам позитивної самооцінки.

Хід вправи

Класний керівник пропонує поділити аркуш на три стовпчики та підписати їх наступним чином:

1. «Мої позитивні якості»;
2. «Де я можу себе добре проявити?»;
3. «Мої досягнення».

Учням пропонують закрити очі та зосередитись на завданні. Час на підготовку – 1–2 хвилини. Для виконання завдання, учні мають записати перші думки про власні таланти, можливості, здібності та досягнення, що з'явилися за цей час.

Завдання для самопрезентації. Учасникам потрібно переглянути написане, подумки створити власний образ із урахуванням своїх позитивних характеристик. Уявіть, що учню вручають нагороду за певне досягнення. Завдання: учні мають подумки поплескати себе по плечу та уявити, як приємно, прагнучи мети, чогось досягати.

Учитель. Імовірно, що у кожної людини є власна теорія стосовно того, що саме робить її унікальною та вирізняє її серед інших. При цьому мимоволі виникає запитання: «Чи поділяє оточення вашу думку про себе, чи бачать вас інші таким ж?» Якщо вони уявляють вас інакше, то що ж лежить в основі їхнього сприйняття і оцінки?

Спробуємо відповісти на це запитання під час виконання наступного завдання.

Завдання. Візьміть декілька аркушів паперу і напишіть на одному з них своє ім'я. Після цього:

а) дайте 10 відповідей на запитання «Яким я є?», зробіть це швидко, записуючи свої відповіді у стовпчик;

б) дайте відповідь на те саме запитання з точки зору батька або матері (виберіть одного);

в) відповідайте на це запитання з точки зору вашого друга (подруги).

Порівняйте ці три набори відповідей, у письмовій формі вкажіть наступне: У чому, на вашу думку, уявлення про себе збігається з уявною думкою батьків і друзів? У чому є розбіжності? Якщо є розбіжності, то як їх можна пояснити?

Вкажіть, які з 10 відповідей вашої самохарактеристики стосувалися: фізичних якостей, психологічних особливостей, моральних якостей, соціальних ролей.

Вправа «Характеристика однокласника»

Мета: формування навичок позитивного оцінювання інших людей.

Хід вправи

Ведучий у довільному порядку роздає учасникам картки, на яких зазначено ім'я одного з однокласників. Учні мають написати стислу характеристику на однокласника. Час на виконання – 5 хвилин. Після виконання завдання ведучий зачитує характеристику. Учасники мають здогадатись та назвати ім'я того учня, про якого йдеться. Потім відбувається обговорення.

Вправа «Назви сильні сторони»

Мета: формування почуття внутрішньої стійкості та довіри до самого себе.

Хід вправи

Кожен учасник групи протягом 3–4 хвилин має розповісти про свої сильні сторони: що він любить, цінує; що дає йому почуття внутрішньої впевненості, довіри до себе в різних ситуаціях. Не обов'язково говорити лише про позитивні риси характеру. Важливо визначити те, що є чи може стати точкою опори у різні моменти життя. Важливо, щоб людина, яка говорить про себе, не применшувала своїх позитивних якостей.

Після проведення «інвентаризації» своїх сильних сторін, кожному потрібно подумати, як краще їх використовувати.

У процесі визначення сильних сторін та можливостей їх конструктивного використання, може допомогти взаємодія з іншими людьми, можливість поділитися з ними власними думками й почуттями.

Варіанти вправ

Вправа «Мені про мене»

Мета: формування навичок для надання позитивної характеристики іншій людині, щоб помічати та виділяти її сильні сторони та толерантно звертати увагу на недостатньо розвинені.

Хід вправи

На початку заняття учитель роздає кожному учневі аркуш і просить у нижньому кутку записати своє прізвище та ім'я. Завдання полягає у тому, щоб кожний учень написав декілька речень про учня, прізвище якого написано внизу аркуша.

Відгуки пишуться згори вниз. Написавши відгук, учень загортає написаний текст таким чином, щоб його не було видно, і передає іншому учаснику, який сидить на попередній парті. Усі листки передаються з останньої парті на першу, потім передаються учням, що сидять в іншому ряду, поки не повернуться до учня, власника аркушу.

Учитель може організувати передачу листків в інший спосіб: вільний обмін (у цьому випадку може спостерігати за уподобаннями та симпатіями), по колу, через парту тощо.

Запитання для рефлексії

1. Чи просто знайти слова, для того щоб охарактеризувати іншу людину?
2. Як ви думаєте, чому людям важко висловлювати добрі слова, адресовані іншим?
3. Чи дізнались ви щось нове про себе з відповідей ваших однокласників?
4. Чи приємно було читати висловлювання, в яких говорилося про ваші сильні сторони?

Висновок учителя. Суспільна думка про людину надзвичайно важлива для гармонійного розвитку. Не завжди думка оточуючих збігається з нашими уявленнями про себе. У таких випадках людина має можливість: або довести шляхом конструктивного діалогу, активної

діяльності свою правоту, або замислитися, що в його вчинках, стилі поведінки та висловлюваннях потрібно змінювати.

Вправа «Велике серце»

Обладнання: зображення великого серця, маленькі паперові серця (їх кількість дорівнює кількості учнів, що беруть участь у вправі).

Хід вправи

Шляхом жеребкування учні витягують записку з прізвищем однокласника. Вони мають написати приємну фразу або побажання тій людині, ім'я якої отримали за жеребом. Починати фразу потрібно зі звернення на ім'я. Наприклад: «Ірино, я бажаю тобі, щоб твоя чарівна посмішка ніколи не згасала. З повагою, Ігор». Після виконання вправи маленькі серця розміщуються на великому. Учні ознайомлюються зі змістом записок після закінчення вправи і намагаються вгадати, яка саме присвячена йому.

Година спілкування «Я і світ навколо мене» (для учнів 5–6 класів)

«Той, хто думає, що може обійтися без інших, сильно помиляється; але той, хто думає, що інші не можуть обійтися без нього, помиляється ще більше».

Ф. Ларошфуко

Мета: створення умов для формування в учнів уявлень про правила спілкування та взаємодії.

Завдання

1. Вчити учнів висловлювати свою точку зору і вміти вислуховувати думки інших.
2. Вчити дітей знаходити головне, робити висновки, аналізувати різні життєві ситуації.
3. Сприяти процесу самовиховання, саморозвитку.

Обладнання: проектор, екран.

Оформлення: дошка з цитатами, папір, роздатковий матеріал.

План заняття

- I. Організаційний момент, привітання, етична розминка.
- II. Введення в тему заняття.
- III. Робота в групах, дискусія, висновок.
- IV. Притча, рефлексія.

V. Підсумок заняття, висновки.

Хід заняття

I. Організаційний момент. Привітання. Етична розминка.

Ведучий. Здрастуйте, хто сьогодні з радістю прийшов до школи!

Здрастуйте, хто любить вчитися!

Здрастуйте всі ті, хто любить веселитися!

Здрастуйте всі ті, хто любить грати на комп'ютері!

Здрастуйте всі ті, хто любить танцювати!

Здрастуйте всі ті, хто прийшов до нас у гості!

Здрастуйте всі ті, хто налаштований брати участь у нашому колі друзів і однокласників.

Вправа

Вимовити слово «Здрастуйте» з різною інтонацією: швидко, повільно, задумливо, сердито, невдоволено, весело, радісно.

Запитання для рефлексії

1. Як ви думаєте, навіщо ми робили цю вправу?

2. Чи змінився ваш настрій?

Ведучий. Тема нашої розмови сьогодні «Я і світ навколо мене». Чому саме ця тема? Та тому, що ми не Робінзони і не живемо на безлюдному острові. Ми живемо серед людей.

Проблемне питання: Як ви розумієте вираз «Світ навколо мене»?

Ведучий. Люди в усі часи намагалися виробити універсальні правила для спілкування та взаємостосунків. Усі, мабуть, пам'ятають християнську заповідь «Полюби ближнього свого як самого себе». А золоте правило етики говорить «Стався до людей так, як би ти хотів, щоб ставилися до тебе».

Запитання для рефлексії

1. Які правила спілкування ви знаєте?

2. Як ви гадаєте, чи всі люди знають ці правила?

3. Чому люди знають, як потрібно поступати, але дотримуються їх не завжди?

Робота в групах

1. Написати на вирізаному з паперу зображенні кактуса якості, що заважають встановленню добрих взаємин, прокоментувати свій вибір.

2. Написати на вирізаних із паперу зображеннях квітки якості, що сприяють встановленню добрих взаємин між людьми, прокоментувати свій вибір. Прикрасити квітами кактус.

Запитання для рефлексії

1. Як ви вважаєте, з якою метою ми зробили цю вправу?
2. Що нам заважає у встановленні добрих стосунків з іншими людьми.

Притча

Маленький хлопчик Раббі Зусі вирішив змінити світ. Але світ такий великий, а Зусі такий маленький. Тоді Зусі вирішив змінити своє місто. Але місто таке велике, а Зусі такий маленький. Тоді Зусі вирішив змінити свою сім'ю. Але сім'я у Зусі така велика, одних дітей десяток. Тоді Зусі дістався до того єдиного, що він в силах змінити будучи таким маленьким...

Запитання для рефлексії

1. Як ви думаєте, до якого рішення дійшов маленький Зусі?
2. Який висновок ви зробили для себе?
3. У чому б ви хотіли змінити себе?

Ведучий. Можна багато і правильно міркувати про те, що добре, а що погано, не здійснюючи жодних вчинків. Наступна вправа допоможе нам виробити декілька правил, яких потрібно дотримуватись у спілкуванні та взаємодії. Наші правила повинні починатися зі словосполучення «Не можна...».

Обговорення ситуацій

Ситуація 1

Максиму дуже подобалась однокласниця Тетяна. Але на кожній перерві він смикав її за кіски, штовхав, підставляв підніжки. Тетяна скаржилась на нього власним батькам і уникала його, товаришуючи з іншими дітьми.

Запитання для обговорення

1. Чому, на вашу думку, Максим не зміг завоювати прихильність дівчини, яка йому подобалась?
2. Яке правило можна засвоїти відповідно до ситуації?
Учні формулюють правило, ведучий записує його на дошці.

Ситуація 2

Максим на кожному уроці порушував дисципліну, оскільки був лінивий і тому йому було нудно, коли всі інші працювали. У результаті – учитель постійно робив йому зауваження, а діти відволікались від роботи.

Запитання для обговорення

1. Чи можна таким чином знайти прихильників та друзів у класному колективі?
2. Якщо так, на кого будуть схожі друзі Максима?
3. Які правила можна сформулювати та засвоїти на основі цієї ситуації?

Ситуація 3

Максим у сім'ї – найголовніша людина. Бабуся готує найкращі страви для онука, дідусь захищає на вулиці від однолітків. Мама часто робить за нього домашні завдання, а тато не забороняє нічого та виконує кожне бажання сина. Лише Максим нічого ні для кого не робить.

Запитання для обговорення

1. Чи можна сказати, що Максим живе лише для себе?
2. Чи зміниться хлопчик у майбутньому?
3. Яке правило можна засвоїти відповідно до цієї ситуації?

Ведучий. Ми з вами виробили декілька правил поведінки, що допоможуть уникнути деяких неприємних ситуацій. Як відомо, можна все, окрім того, що не можна (Ведучий читає записані правила).

Кожному з нас важливо зрозуміти, що всі ми різні, у кожного свій характер, особливості, але ми повинні знаходити взаєморозуміння і з однокласниками і оточуючими нас дорослими людьми. Пропоную подякувати один одного за спільну роботу та обов'язково посміхнутись.

Година спілкування «Відповідальна поведінка»

Мета: розкриття сутності відповідальної поведінки.

Вправа-розминка «Веселий фотограф»

Хід вправи

Ведучий запрошує одного з учнів стати «фотографом». Усі інші учасники збираються в певному місці і створюють «похмуру команду», яка має сфотографуватися. Завдання «фотографа» полягає у тому, що під час зйомки він має розсмішити «похмуру команду», а завдання «команди» – не потрапити під вплив «фотографа» (звуки, слова, жести, міміка тощо) і залишитись похмурими. Той з команди, хто не ви-

тримає і хоча б посміхнеться, переходить на бік «фотографа» й допомагає йому розсмішити інших. Гру можна провести декілька разів, кожного разу обираючи нового «фотографа».

Запитання для рефлексії

1. Чи змінився ваш настрій після цієї гри? Яким чином?
2. Що вплинуло на зміну настрою? (спілкування та взаємодія).
3. Вправа-гра «Відгадай, що це...»

Учні або педагог обирають ведучого. Діти стають в коло і починають рухатись. Ведучий рухаючись спиною вперед, наштотується на одного з учнів в колі, обираючи таким чином іншого гравця. Завдання вибраного гравця передати задуманий образ. Ведучий має вгадати те, що хотів зобразити гравець. Керівник обов'язково аналізує разом із групою виразні невербальні засоби передачі задуманого образу (міміка, погляд, жести тощо), обговорює наскільки вдалим був вибір.

Під час цієї гри діти навчаються розпізнавати і «читати» емоційні стани інших людей, адекватно передавати свій. Гра також допомагає коректувати нетерплячість.

Потрібно пам'ятати, що участь у всіх вправах є добровільною, не можна примушувати дитину, оскільки можливо вона ще не досягла необхідного рівня адаптації в групі.

Мозковий штурм «Що заважає людям поводитися відповідально»

Ведучий пропонує учасникам висловити свої думки про те, що заважає людям поводитися відповідально, і записує відповіді на плакаті.

Обговорення та узагальнення.

Вправа «Зроби вибір»

Хід вправи

Усі учасники об'єднуються у чотири підгрупи. Кожна отримує картку, що містить опис ситуації.

Після обговорення ситуації в групі, представники груп представляють рішення ситуацій та відповідають на запитання ведучого та представників інших груп.

Приклади ситуацій

Ситуація 1

Бабуся захворіла, тому вам потрібно забрати молодшого брата з дитячого садка, якого завжди забирають о 16:00, хоча дитячий садок

працює до 19:00. Ваші друзі кличуть подивитись фільм, на перегляд якого ви давно мріяли потрапити. Фільм закінчується о 17:00. Що ви будете робити у цій ситуації?

Запитання для обговорення

1. Члени якої групи знайшли більш відповідальне рішення? Чому?

Ситуація 2

Майже на кожному уроці учні виступали з захистом електронних презентацій. Але під час відкритого уроку учні не показали електронну презентацію та отримали зауваження від гостей та адміністрації. Причина відсутності презентації полягала у тому, що підготовку презентації доручили одному з учнів, який захворів і не прийшов на відкритий урок.

Запитання для обговорення

1. Чи є провина хворого учня у тому, що клас виглядав не найкращим чином?

2. Чи важлива у процесі становлення та розвитку класного колективу така якість характеру, як відповідальність? Поясніть власну точку зору.

3. Чи можна знайти вихід з ситуації, коли власні інтереси не співпадають із суспільними?

Ситуація 3

Дві життєві історії

Два хлопця опинились в подібній складній життєвій ситуації. У обох з родини пішов батько, і вони стали жити з вітчимами, які також залишили родини після народження другої дитини.

У першій сім'ї хлопець відділився від родини та став шукати собі друзів серед різних компаній на вулиці. У хлопця погіршилися показники дисципліни та навчання. У класному колективі хлопець потрапив в групу відторгнутих дітей. Він у всьому звинуватив батьків, які не надали йому належної моральної та матеріальної підтримки.

У другій родині хлопець перейшов навчатися у вечірню школи, щоб мати можливість працювати та допомагати матері та молодшому братові. Незважаючи на власні особистісні втрати (втратив зв'язок з однокласниками і можливість безтурботно навчатися) у родині збереглися теплі сімейні взаємини.

Запитання для обговорення

1. Поясніть, чому поведінка другого хлопця, є більш відповідальною, ніж першою.
2. Наведіть приклади відповідальної поведінки з власного життєвого досвіду або з художніх творів, які прочитали.

Ситуація 4

Маленький принц покинув свого друга – капризну троянду. І надзвичайно стурбувався, коли почув слова Лиса про те, що «Ми відповідальні за тих, кого приручили».

Запитання для обговорення

1. Як ви розумієте слова Лиса «Ми відповідальні за тих, кого приручили» з казки С. Екзюпері «Маленький принц»?
2. Чому головний герой твору був схвильований від почутого?

**Вправа «Слухаємо себе»
(Вправа на ауто релаксацію)**

Хід вправи

Діти мають присісти обравши зручне положення. На 1–2 хвилини заплющити очі, розслабитися, прислухатись до себе, «зазирнути в себе» і подумати: що я відчуваю, який у мене настрій. У той же час керівник малює крейдою на дошці або прикріплює плакат із зображеннями різних емоційних станів людини: радості, злості, страху, подиву, спокою. Діти по черзі розповідають, не розплющуючи очей, як вони себе відчувають, який мають настрій. Після цього тренер пропонує дітям розкрити очі та подивитись на схематичні зображення різних емоційних станів. Разом із керівником обговорюються особливості мімічної експресії обличчя в кожному випадку: положення брів, куточків рота, очей. Вправа дозволяє діагностувати емоційне самопочуття учасників групи, ступінь прийняття ними форм і методів роботи. Завершуючи вправу, керівник просить дітей швидко та схематично зобразити свій стан та настрій.

Малювання на тему «Мій найщасливіший день»

Хід вправи

Дітям пропонується протягом 2–3 хвилин пригадати та намалювати найщасливіший день у своєму житті. Керівник групи просить дітей пригадати, що вони відчували у той день, чим він запам'ятовся, а також

пропонує поділитися своєю радістю з іншими дітьми. Малювання сприяє невербальному вираженню переживань, про які дитина не завжди може розповісти. Аналіз розповідей, кольорових рішень, змісту малюнків дає змогу певною мірою діагностувати рівень їх домагань. Доброзичливе обговорення малюнків, розуміння почуттів дітей, стимулююча похвала знімає бар'єри спілкування, емоційну напругу дітей і створює відчуття «захищеності в групі». Після закінчення обговорення керівник бажає дітям, щоб в їхньому житті було більше щасливих днів, і звертає увагу на те, що часто це залежить від них самих.

Вправа «Скульптура сьогоднішнього дня»

Ведучий пропонує учасникам об'єднатися в малі групи і створити скульптуру сьогоднішнього дня.

Підведення підсумків роботи в тренінгу проводиться в формі бесіди та анкетування учасників.

Година спілкування. «Я в класному колективі»

Мета: закріплення позитивного ставлення до себе, формування вміння долати непевність та тривогу, пов'язану з різними складними ситуаціями в шкільному житті.

Етюд «Привітання»

Хід вправи

Діти об'єднуються в пари і, повернувшись обличчям один до одного, утворюють два кола: зовнішнє і внутрішнє. За сигналом ведучого діти, які стоять один проти одного, повинні привітатися, і після сигналу зробити крок вліво, змінюючи партнера, щоб повторити ритуал. Потім вправу повторює внутрішнє коло. Дітям пропонується привітатися, використовуючи лише невербальні засоби.

Вправа «Здрастуйте»

Хід вправи

Не порушуючи кола, керівник дає дітям завдання, виконуючи різні соціальні ролі, привітатися з:

- 1) товаришем;
- 2) учителем;
- 3) другом, якого давно не бачив;
- 4) учителем, як учень, який спізнився на урок;

- 5) своїм ворогом;
- 6) інопланетянином (потертися носами).

Виконання останнього завдання може викликати інтерес і одночасно продемонструвати комунікативні проблеми дітей. Більшість імітують привітання «інопланетян», не торкаючись до іншого учасника. Після завершення вправи проводиться обговорення.

Запитання для рефлексії

1. Які емоції ви відчували, коли доводилося вітатися з однолітком, старшою чи молодшою людиною, незнайомцем?
2. Як змінювалися жести, рухи, емоційний стан?
3. Які виникали труднощі? Як це пов'язано з поведінкою людини в житті?

Під час обговорення кожен має можливість висловитись. Ведучий звертає увагу дітей на те, що людина може діяти по-різному у різних життєвих ситуаціях, у спілкуванні з різними людьми.

Також необхідно акцентувати увагу учнів на усвідомленні своїх актуальних почуттів за принципом «тут і тепер». Ведучий слідкує за дотриманням правил зворотного зв'язку.

Вправа допомагає учням усвідомити, що дії та міміка людини завжди відображають емоційне ставлення до співрозмовника. Щоб краще розуміти емоції співрозмовника, можна аналізувати його жести та міміку. Для того, щоб бути зрозумілим для інших, потрібно вміти проявляти свої емоції не вербально.

Вправа «Корабель успіхів»

Учасники групи мають намалювати корабель (один на всіх) за умови, щоб кожна проведена дитиною лінія означала її позитивну якість. Кожен по черзі малює одну лінію та називає цю якість. Після завершення роботи малюнок залишається на дошці в помешканні, де проходять заняття.

Гра «Школа кенгуру»

На час гри всі учні зображають кенгуру: один член групи виконує роль кенгуру-вчителя, а інші – учнів-кенгуру. Учитель говорить на незрозумілій (мові кенгуру). Він викликає когось до дошки, хвалить чи лає. Завдання – здогадатися, що він має на увазі та виконати вимоги. У ролі вчителя-кенгуру бажано побувати всім дітям.

Гра сприяє згуртуванню групи та подоланню шкільних страхів.

Вправа «Розігрування тривожних сцен шкільного життя»

Діти можуть розіграти ситуації, що викликають у них страх та непевність. Бажано, щоб такі ситуації запропонували самі члени групи.

Після розігрування ситуацій ведучий може підвести підсумки та обговорити з дітьми, чому вони навчились на заняттях.

На завершення учасники групи обмінюються посмішкою та побажаннями.

Практична вправа

Робота з піктограмами або показ учнями стану людини за допомогою міміки.

Запитання для рефлексії

1. Що ви відчуваєте, коли вас хтось образив?
2. Якщо ви винні у конфлікті з іншими, чи вмiсте ви визнати свою провину? Коли і як ви це робите?
3. Чи вмiсте ви вибачитись перед іншими? Як ви зазвичай це робите?
4. Як змінюється настрій іншої людини, коли хтось вибачився перед нею?
5. Як треба сприймати чиєсь вибачення? Що можна відповісти?

Практична вправа

Робота з піктограмами або розігрування сценки, в якій дійові особи мімікою показують зміну в настроях людини. Можна запропонувати дітям показати вирази обличчя людини, яка сама не вибачає іншим або яку не вибачила інша людина. Це завдання діти можуть виконати у вигляді двох контрастних малюнків.

Вправа «Мені подобається твій (твоя)...»

Діти утворюють тісне коло. Кожен з учасників повинен сказати двом членам групи (яких він обере) речення про їхню зовнішність, «ім'я, мені подобається твій (твоя)...» Після цього кожен учасник може сказати двом іншим учням, що в їхній поведінці чи рисах характеру йому найбільше подобається.

Запитання для рефлексії

1. Що ви відчуваєте, коли говорите приємні речі іншим?
2. Що ви відчуваєте, коли чуєте приємні речі про себе?
3. Що було робити легко, а що важко?

4. Вправа «Ти мені дуже потрібен»

Діти залишаються в тісному колі. Кожен з учасників по чергово повинен сказати двом обраним членам групи речення, в якому є слова: «Ти мені дуже потрібен ...» Висловлювання повинно бути щирим. Під час виконання вправи потрібно дивитися в очі один одному.

Запитання для рефлексії

1. Чи важко було висловлюватись?
2. Чи важко було приймати висловлювання?
3. Які були труднощі?

Додаткові вправи

Мета: розвиток навичок невербальної взаємодії, уміння розуміти свої емоції та досягати поставленої мети.

Вправа «Молекули»

Хід вправи

Учні хаотично рухаються, не торкаючись один одного, без будь-якої взаємодії, уявляючи себе «молекулами» одного тіла, і зосереджуючись на своїх емоціях. Тренер ускладнює завдання тим, що учні повинні, зустрічаючись один з одним, на короткий час зупинитися і, дивлячись в очі один одному, намагатися зрозуміти: «Що я відчуваю?».

Ведучий пропонує не вербально проявляти певні емоції: посміхатися один одному, сердитися, підозрювати, ображатися, вихвалитися, боятися, дивуватися, пустувати, заздрити, ненавидіти, жаліти, радіти тощо.

У будь-який момент ведучий може «перетворити» учасників на «камінь». Це означає, що після того, як тренер вимовив: «Камінь!», учасники групи повинні завмерти на місці, зосереджуючись на своїх актуальних внутрішніх відчуттях та емоціях. Після команди тренера: «Рух!» учасники продовжують рухатися.

Запитання для рефлексії

1. Чи вдалося вам зрозуміти свої емоції?
2. Як змінювався внутрішній стан, коли ви виражали мімікою різні емоції?
3. Що відбувалось із почуттями, коли треба було «перетворитись на камінь»?
4. Чи відчували ви емоції іншої людини?

5. Коли було найнеприємніше? Ви можете поділитися своїми почуттями із партнером.

6. Як у житті ви визначаєте своє ставлення до іншої людини?

Під час рефлексії ведучий акцентує увагу дітей на вмінні усвідомлювати свої актуальні почуття, емоції. Важливо показати учням на їх власному досвіді, що існує великий спектр емоцій та почуттів. Кожен може відчувати як позитивні, так і негативні емоції. Встановлення балансу між ними допомагає людині краще адаптуватися у житті. Діти повинні усвідомити, що можна навчитися регулювати свій емоційний стан, насамперед, почуття тривоги.

Психологічний коментар. У спілкуванні емоційне сприйняття співрозмовника сильно впливає на характер взаємин. Зазвичай, неприємно відчувати на собі негативні емоції інших людей.

Можливий висновок учнів: якщо хтось проявляє негативні емоції спрямовані до вас, то це не означає, що ви погана людина, але може означати, що співрозмовник не задоволений вашими діями (вони для нього неприємні або незрозумілі). Якщо ви самі часто не задоволені діями інших, то спочатку варто розібратись у собі: що тобі неприємно чи не зрозуміло? Тривалі негативні емоції шкодять здоров'ю та заважають порозумітися зі співрозмовником, не породжуючи конфлікту. Тому краще встановити причину непорозуміння та щиро висловити свої почуття.

2.2. СЕМІНАР-ТРЕНІНГ ДЛЯ БАТЬКІВ «ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ БЕЗКОНФЛІКТНИХ ВЗАЄМИН З ДІТЬМИ»

Веселка Ю. Б.

Для сучасної сім'ї важливо побудувати адекватні взаємини між її членами, особливо між батьками і дітьми. Одним із пріоритетних методів соціально-психологічної допомоги батькам і дітям є тренінги батьківської ефективності у взаєминах з дітьми, усвідомленого

батьківства чи батьківської компетентності. Тренінги можуть проводити психологи, соціальні педагоги чи спеціально підготовлені на тренінг-семінарах педагоги і класні керівники. Сучасна інтерактивна форма навчання дає змогу батькам поглибити пізнання самих себе, власних психологічних особливостей, усвідомити власні дії та думки, оволодіти навичками адекватної поведінки у певних соціальних ситуаціях. Відбувається вивчення світу дитинства як такого, поглиблене пізнання своєї дитини та її внутрішнього світу, віднаходження оптимальних шляхів спілкування з дитиною, вивчення ефективних виховних методів і прийомів залежно від віку дитини.

Тренінгові заняття охоплюють тренінги спілкування, практикуми та лекції, а також закріплюють знання і вміння батьків, що були отримані на консультаціях.

Тренінгові заняття проводяться з батьками для:

- розширення комунікативних можливостей батьків, їхніх уявлень про себе і дитину;
- зміцнення позитивних якостей учасників, розуміння інших людей;
- пошуку оптимальних шляхів спілкування з дитиною на підставі повного її прийняття, а також ефективних форм і методів виховання дитини,
- активізації внутрішніх психологічних ресурсів для вирішення різноманітних проблем виховання і розвитку.

Можливі такі форми батьківських тренінгів: з дітьми і батьками; лише з батьками; з батьками і вчителями.

Психолого-педагогічними основами будь-якого тренінгу є те, що:

- кожна людина має багатий позитивний досвід вирішення різних проблем, ознайомена з адекватними методами реагування на різноманітні сімейні ситуації;
- людина критично сприймає будь-яку інформацію, спираючись на власний життєвий досвід, тобто навчити себе може лише вона сама;
- наявна чимала кількість інформації стосовно батьківсько-дитячих стосунків, якою батьки володіють неповною мірою;
- батьківський досвід кожної окремої людини досить обмежений і потребує постійного збагачення та періодичної переоцінки [2].

Тренінги складаються з елементів лекцій, інформаційних повідомлень, семінарів, роботи в малих групах, консультацій, практикумів та рольових ігор, що можуть бути використані як самостійні форми.

Ефективність тренінгових занять значно підвищується, коли роль тренера виконує підготовлений педагог або психолог, які мають базові знання і вміння з методики проведення тренінгових занять. З огляду на коротку тривалість зустрічей з батьками найкраще проводити модульні тренінгові семінари.

З огляду на специфіку тренінгової форми навчання, батьків потрібно поінформувати про особливості майбутніх семінарів. Спочатку краще використовувати в роботі з ними інтерактивні елементи, а вже згодом перейти до тренінгових занять.

Активному включенню батьків у процес навчання і кращому засвоєнню інформації сприяють методичні прийоми, що найчастіше використовуються під час тренінгу: мозковий штурм, робота в групах, інформаційне повідомлення, рольова гра, розгляд реальних проблемних ситуацій учасників тренінгу, аналіз власного життєвого досвіду, вправи на зниження емоційного і м'язового напруження (так звані «енерджайзери»), обговорення поданої інформації

Існує безліч тренінгів по роботі з батьками, але ми зупинимось на тренінгах для батьків щодо подолання конфліктної поведінки у дитячо-батьківських відносинах.

СЕМІНАР-ТРЕНІНГ № 1

Часто доводиться чути від батьків, що вони не можуть налагодити взаємини зі своїми підростаючим дітьми, діти їх не слухають і не беруть до уваги їхню думку. У школі та вдома хочуть, щоб діти були «зручними» і у всьому слухалися дорослих. Дорослі часто дивуються, чому зараз діти стали такими неслухняними і починають шукати відповідь на запитання: як знайти шлях до безконфліктної поведінки?

Мета:

- навчання розумінню того, що потрібно виявляти умови внутрішніх мотивів дитини, допомога в побудові гармонійних взаємин з дитиною;

● виявлення умов, необхідних для виховання у дитини навичок безконфліктної поведінки.

Форма проведення: семінар-тренінг.

Категорія: батьки учнів 6–7 класів.

Хід зборів

(Звучить спокійна музика, стільці розставлені по колу)

Вправа-привітання «Я радий вас бачити сьогодні...»

Батьки сидять по колу, в руках у ведучого клубок.

Тренер. Ось так, як цією ниткою, всі ми пов'язані спільною проблемою – як сформувати позитивні взаємини з дітьми, як знайти шлях до безконфліктної дисципліни? Сьогодні ми разом спробуємо розібратися в цій проблемі.

Далі цей клубок передається по черзі всім батькам і розмотується по колу.

Теоретична частина

Ведучий розказує про те, що батькам може здатися несподіваним той факт, що дітям потрібні порядок і правила поведінки в сім'ї, вони хочуть і чекають їх! Правила і розумний розпорядок дають дитині відчуття безпеки, впевненості. Якщо з цього приводу у вас виникають проблеми, то швидше за справа полягає не в самих правилах, а у способах їх «впровадження».

Ведучий. Сьогодні ми розглянемо правила, за допомогою яких можна налагодити і підтримати в сім'ї безконфліктну дисципліну.

Правила

(вивішуються по черзі на дошці)

1. Правила обов'язково повинні бути в житті кожної дитини.
2. Дорослі повинні узгодити правила між собою. (Навіть якщо один з батьків не згоден з вимогами іншого, у цю хвилину краще промовчати, а вже потім без дитини обговорити розбіжності)
3. Під час покарання дитину краще позбавляти доброго, ніж робити їй погане.
4. Дайте свободу. (Спокійно прийміть думку, що ваш нащадок уже виріс і далі утримувати його біля себе не вдасться, а непослух – це лише прагнення вийти з-під вашої опіки)

5. Жодних нотацій. (Найбільше підлітків дратує нудне батьківське моралізаторство. Змініть стиль спілкування, перейдіть на спокійний, ввічливий тон і відмовтеся від категоричних оцінок і суджень. Необхідно зрозуміти, що дитина має право на власний погляд і власні висновки)

6. Поступається той, хто розумніший. («Багаття» сварки згасне, якщо в нього не підкидати дров. Коли і батьки, і діти охоплені негативними емоціями, здатність зрозуміти один одного відчутно зменшується)

7. Не треба ображати. (Припиняючи сварку, не намагайтесь зробити дитині боляче за допомогою уїдливих зауважень або грюкання дверима. Умінню гідно виходити зі складних ситуацій дитина навчається у вас).

Обов'язково наголошується на тому, що під час складання або зміни правил у родині варто пам'ятати про такі моменти:

- чітке формулювання заборон, обмежень (вони повинні бути витримані в позитивному стилі та мати конкретний характер);
- обмеження і заборони повинні відповідати віку дитини (її досвіду);
- обмеження має бути здійсненним.

Практична частина

Обговорення ситуацій у групах (батькам роздають аркуші з описом ситуацій).

Інструкція

Ведучий просить прочитати опис кожної ситуації, визначити у чому полягає помилка батьків та знайти варіант більш дієвого висловлювання.

1. Дитина зазвичай повертається зі школи раніше за батьків. Тому батьки кажуть їй: «Як тільки ти приходиш додому, одразу ж роби прибирання у своїй кімнаті!»

(Відповідь: «Прибери у своїй кімнаті до мого повернення». Не варто вимагати виконання одразу ж.)

2. Батьки кажуть своїй дитині: «Забудь про прогулянки. Ми дозволимо, коли ти будеш нас слухатися».

(Відповідь: «Ми переживаємо за тебе, тому приходь додому вчасно».)

3. Батьки кажуть своїй дитині: «Не проси грошей, ти все одно витратиш їх даремно!»

(Відповідь: «Розумно витрачай гроші, які дають тобі на кишенькові витрати. Інших грошей не буде».)

4. Батьки своїй дитині: «Ти знову розбив келих! Вічно в тебе все з рук валиться!»

(Відповідь: «Я знаю, що ти не хотів цього. Але треба бути уважним. Прибери все за собою і сідай обідати».)

Після обговорення ситуацій та обміну думками психолог робить висновки:

- будь-яку інформацію можна піднести в позитивному ключі;
- діти, слухаючи, що їм говорять, отримують інформацію про те, як саме треба поводитися;
- висловлювання, що сприяють підвищенню самооцінки дитини, також формують у неї почуття відповідальності.

Неслухняних дітей, а тим більше тих, які «відбилися від рук», досить часто починають звинувачувати. Насправді ж до категорії «важких» зазвичай потрапляють діти не погані, а чутливі та ранимі. Вони починають «відбиватися від рук» під впливом життєвих труднощів, реагуючи на них сильніше, ніж більш стійкі діти. «Важка» дитина потребує допомоги, а не критики чи покарання. Причини стійкої неслухняності дитини потрібно шукати в глибині її психіки.

Тренер розповідає про причини відхилення в поведінці дітей.

Причини відхилення в поведінці дітей

(наочно вивішується по черзі на дошці)

1. Боротьба за увагу.

Якщо дитина не отримує достатньої уваги, якої потребує для нормального розвитку та емоційного благополуччя, то вона знаходить власний спосіб її отримати: не слухається.

2. Боротьба за самоствердження.

Протест проти надмірної батьківської влади та опіки.

3. Бажання помститися.

Діти бувають ображені на батьків, наприклад, якщо мати розійшлася з батьком, або дитину відлучили від сім'ї (бабуся-опікун), або батьки приділяють більше уваги молодшій дитині в сім'ї. У глибині душі дитина переживає і навіть страждає, а на поверхні все ті ж протести, неслухняність.

4. Втрата віри у власний успіх.

Дитина переживає неблагополуччя в певній сфері діяльності, унаслідок чого у неї виникають невдачі зовсім в іншій. Наприклад, у хлопчика не склалися стосунки в класі, а наслідком стало відставання у навчанні. Це відбувається через низьку самооцінку дитини. Накопивши гіркий досвід, дитина втрачає впевненість у собі. У душі вона робить висновок: «Нема чого намагатися, все одно нічого не вийде», а поведінкою вона показує: «Мені однаково...», «Нехай буду поганою...».

Будь-яке відхилення в поведінці – це крик про допомогу! Усі батьки виховують дітей відповідно до свого вміння і розуміння життя. Вони рідко замислюються над тим, чому в певних ситуаціях поведуться так, а не інакше. Однак у всіх батьків у житті бувають моменти, коли поведінка улюбленої дитини ставить їх у глухий кут.

Усі батьки час від часу здійснюють помилки, але треба потрібно пам'ятати, що завжди краще вчитися на чужих помилках.

Вправа «Емоційне сприйняття»

Тренер пропонує батькам закрити очі на одну хвилину і уявити, що вони зустрічають свого кращого друга (подругу), а потім зобразити як йому раді та на скільки він близький.

Далі тренер просить уявити, що це ваша власна дитина, яка приходиться зі школи, а потім спробувати показати, що раді її бачити.

Тренер каже: «Уявили? У чому різниця? Чи завжди ми показуємо нашим дітям свої почуття?».

Вправа «Чаша почуттів»

Кожен із присутніх батьків по черзі виймає з чаші картку з певним почуттям, зачитує вголос.

Тренер. Ми допоможемо нашим дітям спілкуватися з нами, якщо наше ставлення до них буде містити: прийняття, увагу, визнання (повага), схвалення, теплі почуття, розуміння, любов, довіру, підтримку, гумор.

Моделюючи своє ставлення до дітей відповідно до вказаних принципів, ми навчимо їх встановлювати добрі взаємини з однолітками та іншими людьми.

Висновок. Пам'ятки-рекомендації

- Вибудуйте позитивні відносини між вами і дитиною.
- Розмовляйте з дитиною дружелюбно, у поважному тоні.
- Стримуйте бажання критикувати, створюйте позитивний настрій у спілкуванні.
- Будьте одночасно добрими і вимогливими. Дорослий повинен бути доброзичливим і не виступати в ролі судді.
- Контроль над підлітком вимагає особливої уваги дорослих. Гнів рідко призводить до успіху.
- Підтримуйте підлітка. На відміну від нагороди підтримка потрібна навіть тоді, коли він не досягає успіху.
- Майте мужність. Зміна поведінки вимагає практики і терпіння.
- Демонструйте взаємну повагу. Дорослий повинен демонструвати довіру до підлітка, впевненість в ньому і повагу до нього як до особистості.

СЕМІНАР-ТРЕНІНГ № 2

Тренінгове заняття для батьків обдарованих учнів «Як уникнути конфліктів та зрозуміти дитину?»

Мета: створення доброзичливої атмосфери в групі батьків, встановлення порозуміння між батьками та дітьми.

Обладнання: стікери, плакати, магнітофон, аркуші формату А 4, скотч, ножиці.

Рефлексія – 10 хвилин.

Мета: визначення установки та думки щодо тренінгової форми роботи і взаємодії учасників.

Тренер розповідає, що у кожного тренінгу є вступна частина (обговорення), налаштування на роботу, знайомство, що дозволяє батькам окреслити свій настрій зараз, назвати ім'я та клас у якому навчається дитина.

Знайомство (20 хвилин)

Мета: згуртування групи, презентація себе, створення доброзичливої атмосфери.

Тренер. Вам усім відомо, що таке інтерв'ю. Зараз ми спробуємо взяти інтерв'ю один в одного, поставивши декілька запитань.

- Ваше ім'я?
- Чим ви любите займатись у вільний від роботи час?
- Хто в сім'ї більше займається вихованням дитини?
- Які методи виховання, на ваш погляд, найбільш ефективні?
- Чи досить добре, на вашу думку, ви розумієте свою дитину?
- Про що ви найчастіше розмовляєте з нею?

Після того, як ми взяли інтерв'ю, всі стають боком до свого сусіда, кладуть йому руку на плече та від його імені читаємо відповіді на запитання.

Запитання для рефлексії

1. Які почуття у вас виникали під час виконання вправи?
2. Чи важко було виконувати це завдання?

Правила роботи у групі – 7 хвилин.

Мета: актуалізація правил групової роботи.

Обладнання: плакат з основними психологічними правилами взаємодії на тренінгу.

Тренер пропонує актуалізувати правила роботи у групі, що допоможуть кожному комфортно почуватися й ефективно працювати.

Психолог демонструє й зачитує правила.

Якщо група додає чи видозмінює певні правила, тренер відображає це на плакаті:

- відкриті новим враженням;
- приймаємо іншого, як себе;
- нікого не критикуємо;
- не боїмося бути самим собою;
- одночасно підтримуємо один одного;
- працюємо «тут і тепер»;
- не обговорюємо поза групою того, що відбувається в ній.

Очікування – 10 хвилин.

Мета: визначення сподівань й очікувань від роботи у групі.

Обладнання: прикріплений плакат «Оберіг», стікери-квіточки.

Перед початком роботи тренінгової групи психолог прикріплює на дошку плакат, на якому зображено оберіг. Кожен учасник отримує стікер-квіточку, на якому записує свої очікування. Після цього, учасники по черзі підходять до плаката, зачитують свої очікування та прикріплюють стікери до оберегу.

Наступним кроком є виконання методики «Як ви розумієте свою дитину?»

Необхідно дати відповіді: «так», «ні», «не знаю» на наступні запитання.

1. На деякі вчинки дитини ви часто реагуєте «вибухом», а потім шкодуєте про це.

2. Інколи ви вдаєтесь до допомоги та порад інших людей, коли не знаєте, як реагувати на поведінку вашої дитини.

3. Ваші інтуїція та досвід – це найкращі порадики у вихованні дитини.

4. Інколи вам доводиться довірити дитині секрет, який нікому іншому ви б не розповіли.

5. Вас ображає негативна думка інших про вашу дитину.

6. Вам доводиться просити у дитини вибачення за свою поведінку.

7. Ви вважаєте, що дитина не може мати секретів від своїх батьків.

8. Ви помічаєте відмінності між своїм характером і характером дитини, що іноді вас дивують (радують).

9. Ви надто сильно переживаєте через неприємності або невдачі вашої дитини.

10. Ви можете утриматися від купівлі цікавої іграшки для дитини (навіть якщо у вас є гроші), тому що знаєте, що їх повен дім.

11. Ви вважаєте, що для певного віку найкращий виховний аргумент – це фізичне покарання (наприклад, ремінь).

12. Ваша дитина саме така, про яку ви мріяли.

13. Ваша дитина завдає вам більше турбот, аніж радості.

14. Іноді вам здається, що дитина вчить вас нових думок і поведінки.

15. У вас конфлікти з дитиною.

За відповіді «так» поставте собі 10 балів, «не знаю» – 5, «ні» – 0.

Інтерпретація результатів

100–150 балів. Ви близькі до правильного розуміння власної дитини. Ваші погляди – це ваші союзники у вирішенні різних виховних проблем. Якщо ваша поведінка ще й сповнена терпимості, то вас можна визнати прикладом, гідним наслідування. Для ідеалу вам бракує лише маленького кроку. Ним може стати думка вашої дитини.

50–90 балів. Ви рухаетесь у правильному напрямку – до кращого розуміння своєї дитини. Тимчасові труднощі або проблеми з дитиною ви можете розв'язати, почавши із себе. І не намагайтеся виправдовуватися браком часу або натурою вашого малюка. Є декілька проблем, на які ви можете вплинути, тому намагайтеся це використовувати. І не забувайте, що зрозуміти – не завжди означає прийняти (не лише дитину, але й власну особистість також).

0–49 балів. Здається, можна більше співчувати вашій дитині, аніж вам, оскільки вона позбавлена справжньої батьківської опіки (доброго друга і провідника на важкій дорозі отримання життєвого досвіду). Проте ще не все втрачено. Якщо ви справді хочете щось зробити для своєї дитини, спробуйте діяти інакше. Можливо, вам варто знайти когось, хто вам у цьому допоможе. Це буде нелегко, проте в майбутньому перетвориться на подяку й успішне життя вашої дитини.

Вправа «Фантазія»

Час проведення – 40 хвилин.

Мета: налаштування учасників на розуміння бажань дітей різного вікового періоду та отримання від дітей зворотного зв'язку.

Обладнання: плакати.

Тренер пропонує зручно сісти, заплющити очі та спробувати уявити собі те, про що йти мова.

До уваги тренера! Щоб учасники змогли відтворити уявний образ за словами тренера, читати текст потрібно повільно, з паузами та музичним супроводом.

Психолог. Сядьте зручно. Зробіть декілька спокійних вдохів. Скажіть собі: «Мені добре». Заплющте очі та подумки поверніться до свого дитинства. У кожному віці людина має певні прагнення, мрії та бажання, а також має чомусь навчитись. Я називатиму певний вік, а ви уявіть собі, чого має навчитись людина в цьому віці, до чого вона прагне, чого бажає. Отже, дошкільне дитинство... початкова школа...

середня школа... юність... Помандруйте ще мить у цьому часі... А зараз зробіть глибокий вдих, поверніться до реальності, у цю хвилину, в цю кімнату, розплющте очі.

До уваги тренера! Стежте за динамікою групи і якщо потрібно, обговоріть почуття.

На наступному етапі учасників об'єднують у три мікрогрупи. Кожна група методом жеребкування отримує завдання в конвертах та формулює прагнення, бажання та сподівання певного вікового періоду. Після презентації групової роботи учасникам пропонують прослухати інтерв'ю з дітьми кожного вікового періоду та на фліп-чарті та порівняти думки батьків і дітей.

Обговорення. Учасники по черзі висловлюють враження від роботи, обмінюються думками щодо можливих бар'єрів у спілкуванні.

Вправа «Ліпимо вареники»

Час проведення – 5 хвилин.

Мета: мобілізація внутрішніх ресурсів, покращення настрою, підвищення активності.

Тренер пропонує всім стати в коло, покласти один одному на спину руки та пригадати, як саме роблять вареники, спробувати повторити рухи, а потім передати вареники один одному.

Інформаційне повідомлення:

Тренер. Світ дітей існує поряд зі світом дорослих, у тому самому фізичному просторі, але часто ми, дорослі, виявляємося «сліпими» до життя наших дітей. Найчастіше причиною нерозуміння наших дітей є небажання прислухатись до їхніх думок, надмірна гіперопіка, недовіра, ігнорування їхніх бажань, батьківський егоїзм.

Вправа «Кроки до серця дитини»

Час проведення – 25 хвилин.

Мета: розробка моделі порозуміння між поколіннями.

Тренер об'єднує всіх у дві мікрогрупи (можна і більше – залежно від кількості). Учасники першої мікрогрупи отримують завдання визначити камені спотикання, що спричиняють непорозуміння дітей.

Друга мікрогрупа міркує про конструктивні шляхи, що ведуть до серця дитини. Потім проходить презентація напрацювань.

Запитання для рефлексії

1. Що вам було легко, а що важко виконати?

Аналізуємо очікування – 10 хвилин.

Мета: проведення оцінки результатів тренінгу.

Тренер повертає увагу до плакату очікувань і запитує, наскільки справдилися очікування кожного.

Підсумок тренінгу

Психолог дякує за участь у тренінгу та розповідає притчу про жінку, яка уві сні запитала в ангела про подальшу долю своїх дітей.

Тренер. Ваші діти – це ваші діти. Вони сини і доньки життя, які турбуються про себе. Вони з'являються завдяки вам. І хоч вони належать вам, ви не їхні господарі. Ви можете подарувати їм вашу любов, але не ваші думки, оскільки вони мають власні. Ви можете дати дім їхнім тілам, але не їхнім душам, адже їхні душі живуть у домі Завтра, якого ви не здатні відвідати навіть у ваших мріях.

Ви не можете зробити їх схожими до себе, тому що життя рухається вперед і не чекає на вчора. Ви – лише луки, з яких летять послані вперед живі стріли, яких ви називаєте своїми дітьми. Лучник бачить власну ціль на шляху до безмежжя, він згинає лук своєю силою, щоб його стріли могли летіти швидко і далеко.

СЕМІНАР-ТРЕНІНГ № 3

«Конфлікти батьків та дітей»

Мета: навчання навичкам аналізу своєї поведінки, емоційного стану, підвищення батьківської ефективності в дитячо-батьківських відносинах, поліпшення партнерської взаємодії, співпраця сім'ї та школи.

Завдання:

- ознайомити батьків з причинами виникнення конфліктів у сім'ї;
- допомогти батькам оволодіти прийомами конструктивного спілкування через ігрові методи;
- розширити можливості позитивного встановлення контакту в різних ситуаціях спілкування з дітьми.

Обладнання: музичний супровід «Звуки лісу», ароматерапія (ефірне масло лаванда та лимон), пам'ятки з правилами, ватман, бу-

клети, білі аркуші паперу формату А 4, кольорові олівці, фломастери, маркери, буклети, тест К. Томаса «Конфліктна Ви особистість?»

СЮЖЕТНА ЛІНІЯ

№	Зміст міні-модуля	Час	Виконавці
1	Духовно-естетичний етап	1 хв	Група
	Слово тренера: «Шановні батьки! Сьогодні у нас незвичайне заняття. Тема заняття “Сімейні конфлікти”. Щоб воно пройшло успішно, давайте влаштуємося зручніше і підготуємо себе, виконавши декілька вправ».		
	Ароматерепія (лаванда, лимон) «Я зараз запалю свічку, а ви вдихайте ароматами. Аромати очищують та відновлюють, зміцнюють енергію та наповнюють думки спокоєм і умиротворенням».	1 хв	Група
	Вправа «Голуб настрою» «Перед вами макет голуба, виберіть пір’їнку, що відповідає вашому емоційному стану зараз, і прикріпіть до голуба». Кольори: жовта пір’їнка – комфорт; блакитна – щось середнє між комфортом і дискомфортом.	8 хв	Група
	Вправа «Порівняння» <i>Інструктаж.</i> У учасники об’єднуються у два кола, зовнішнє і внутрішнє. Кількість учасників в обох колах однакова. Представники зовнішнього кола говорять своїм партнерам фразу, що починається зі слів: «Ми з тобою схожі...».	5 хв	Група
2	Установочно-мотиваційний етап	25 хв	Група
	Повторення правил, за якими працює група. Слова тренера: «Я буду кидати м’яч одному з вас, ви повертаєте його, і називаєте правило, за яким ми працюємо».		

	<p><i>Повторення правил</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Доброзичливість. 2. Не перебивай того, хто говорить. 3. Активність. 4. Конфіденційність. 5. Чесність і правдивість. 6. Тут і зараз. <p>Ці правила допоможуть нам у роботі.</p>		
3	Змістовно-пошуковий етап	10 хв	Група
	<p>Вправа «Асоціація» Слова тренера: «Ми сьогодні з вами поговоримо про сімейні конфлікти. Яку асоціацію викликає слово – конфлікт». Кожен висловлює свою думку по колу. «Назвіть причини сімейних конфліктів». Обговорення. Тренер розповідає про види і причини сімейних конфліктів.</p>	6 хв	Група
	<p>Вправа «Кмітливість» <i>Інструктаж:</i> вигадайте якомога більше слів до буквосполучень: до; ре; ми; фа; сі. Кожен презентує вигадані слова.</p>	15 хв	Група
4	Проблемно-пошуковий етап	1 хв	Група
	Об'єднання в групи за висловлюванням: «Любов – об'єднує все»	15 хв	Група
	<p>Обговорення в групах. Завдання № 1 «Методи виховання» Батьки Ігоря по-різному реагують на негативні вчинки дитини. Тато сварить і б'є ременем, а мама намагається роз'яснити дитині, в чому помилки її вчинків. Чоловік незадоволений тим, що дружина не підтримує його виховні методи і всіма способами пригнічує авторитет дружини.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Чому подружжя по-різному виховують дитину? 2. Якою сформується особистість дитини при таких методах виховання? 	5 хв	група

	<p>3. Запропонуйте шляхи виходу зі сформованої ситуації.</p> <p>Завдання № 2 «Рада» Чоловік грубо й агресивно реагує на будь-які поради дружини. Через це в сім'ї часто виникають конфлікти.</p> <p>1. Припустіть, як може скластись подальше подружнє життя героїв? 2. Запропонуйте шляхи виходу зі сформованої ситуації.</p> <p>Завдання № 3 «Робота» Андрій Іванович прагне до соціального успіху на роботі, тому весь свій час приділяє роботі. Дружина з донькою часто дорікають його в тому, що зовсім не приділяє їм увагу. Подружжя часто свариться.</p> <p>1. Припустіть, як далі будуть розвиватись події? 2. Як дана ситуація відобразиться на психічному та фізичному здоров'ї героїв? 3. Запропонуйте шляхи виходу з ситуації, що склалася.</p>		
5	Адаптаційно-перетворювальний етап		
	Індивідуально-практичне завдання Діагностика. Тест К.Томаса «Чи конфліктна ви особистість?»	5 хв	Група
6	Контрольно-рефлексивний етап		
	Вправа «Машина часу» Слова тренера: «Уявіть, що ви перенеслися на п'ять років вперед. Які стосунки у вас склалися з оточуючими? Які перешкоди вам довелося подолати і яким чином? Що ви змінили в собі?» Обговорення. 1. Які відкриття сьогодні ви для себе зробили?	3 хв	Група

7	Духовно-естетичний етап		
	<p>Вправа «Голуб настрою» «На початку тренінгу ви визначили оцінку свого настрою та емоцій. Чи змінилося воно у вас? Перед вами макет голуба. Оберіть пір'їнку, що відповідає вашому емоційному стану зараз, і прикріпіть до голуба». Кольори: жовта пір'їнка – комфорт; блакитна – щось середнє між комфортом і дискомфортом.</p>		

СЕМІНАР-ТРЕНІНГ № 4

Тренінгове заняття взаємодії батьків і дітей «Вчимося розуміти один одного. Шлях до партнерської взаємодії»

Питання взаємодії та розуміння один одного стає все більш актуальним всередині сім'ї з дорослішанням дитини. Дитина дорослішає і змінюється. Так само повинні змінюватися та розвиватися дитячо-батьківські відносини. Для цього необхідно вчитися розуміти, дивитися і бачити один одного. Досвід роботи з сім'ями свідчить про труднощі встановлення візуального контакту, а як наслідок неприйняття проблем дитини. Групові форми роботи надають унікальну можливість позбутися відчуття унікальності власних труднощів, а також дозволяють отримати зворотний зв'язок (і від дорослих, і від дітей) і поглянути на свій педагогічний досвід з іншої точки зору.

Мета: підвищення психологічної компетентності батьків у питаннях виховання, розвиток ефективних навичок комунікації з дітьми.

Завдання:

- посилити здатність батьків до розуміння і «входження» в емоційний світ своєї дитини, через встановлення візуального і фізичного контакту, спостереження і спільну діяльність;
- змінити неадекватні батьківські позиції;
- оптимізувати форми батьківської взаємодії в процесі виховання дітей.

Зміст тренінгу:

- підвищення батьківської компетентності в питаннях виховання;
- організація корекційних ігор з дітьми, спрямованих на формування нового типу відносин рівноправності та партнерства;
- організація вільних ігор з дітьми;
- продуктивні види діяльності, де функції «лідера» і «підлідера» розділені між батьком і дитиною;
- стимулювання мовлення дітей у процесі спілкування з батьками та іншими учасниками групи.

Ідея програми:

- співпраця;
- формування навичок співпраці з дитиною;
- визнання права дитини на вибір;
- відпрацювання навичок спілкування.

Цінність в групі:

- побачити свою дитину в спілкуванні з однолітками і дорослими;
- відрефлексувати свою позицію і стиль взаємодії з дитиною;
- згуртувати, сприяти налагодженню дитячо-родових відносин «Ми – сім'я».

Елементи і прийоми:

- казкотерапія (читання та обговорення, твір, малювання казки, робота з метафорою);
- ігрова терапія (ігри та вправи, психогімнастика, рольові ігри);
- арт-терапія (робота з малюнком, візуалізація образів).

Учасники: учні початкових класів та їхні батьки (з сімей, де спостерігаються проблеми у сімейних відносинах).

Після завершення тренінгу проводяться індивідуальні консультації з батьками.

Тривалість заняття – 1,5–2 години. Заняття можна розбити на дві частини.

Обладнання: бланки відповідей для кожного дорослого, по 7 різнокольорових пелюсток на кожен пару, основа для наклеювання і клей-олівець, кольорові олівці, папір, піктограми (радість, образа,

страх, злість, здивування, переляк), розрізна піктограма на кожну пару, муляж апельсина (м'яч), свічка.

Діагностика: опитувальник «Взаємодія Батько – Дитина», опитувальник «Моя сім'я», заповнення таблиці «Що мене засмучує і радує в моїй дитині» (див. додаток 1).

Вітання і знайомство учасників

Вправа «Схвалення»

Кожен учасник повинен охарактеризувати себе і свою дитину трьома позитивними прикметниками. Група відповідає учаснику: «Ми раді за тебе!»

Обговорення. «Правила роботи в групі»:

- відкрите спілкування;
- активність;
- безоціночне судження;
- добровільна участь;
- тут і зараз.

Обговорення. «Цілі і завдання тренінгу»

Вправа «Перебіжки»

● Тренер просить усіх встати і помінятися місцями з тим, у кого одна дитина.

● Встати і помінятися місцями з тим, у кого хороші стосунки з дітьми.

● Встати і помінятися місцями з тим, хто часто грає з дитиною.

Робота в дитячо-батьківській парі

Вправа «Добрі слова»

Дорослий звертається до дитини і говорить: «Сергію, ти ... (3 добрих слова)». Потім дитина відповідає. Так, по черзі всі пари висловлюються.

Вправа «Пелюстки від квітки»

Пелюстки від квітки розкидані по кімнаті. Учасники пар повинні домовитися, хто буде збирати пелюстки, а хто наклеїть їх на основу.

Вправа «Загадай бажання»

Учасники пар загадують бажання: дитина – 3, батько – 3, а одне спільне. Обговорення бажань.

Вправа «Привітання по колу на невербальному рівні»

Діти і дорослі під музику рухаються по кімнаті. За сигналом:

- «руки» – зупиняються і тиснуть один одному руки;
- «носики» – труться носами;
- «лобик» – труться чолами;
- «коло» – стають в коло і вимовляють хором: «Руки вгору у підніму, здрастуйте, всім я вам скажу!».

Спільне малювання «Чарівна квітка»

Дорослим і дітям видають один аркуш паперу на двох і фломастери, олівці, фарби, крейду.

Тренер. Зараз ви домовитесь, який матеріал будете використовувати під час виконання завдання, і хто почне малювати першим. За моїм сигналом починає малювати перший. Другий у цей час мовчки спостерігає, намагаючись зрозуміти задум. За другим сигналом другий учасник пари завершує малюнок.

Після роботи проводиться обговорення.

Релаксація «Політ метелика»

Тренер. Закрийте очі і слухайте мій голос. Дихайте легко і глибоко ... спокійно. Уявіть собі, що ви перебуваєте на лузі в прекрасний літній день. Перед собою ви бачите чудового метелика, що пурхає з квітки на квітку ... Прослідкуйте за рухами його крил. Рухи його крил легкі та граціозні. Тепер кожен має уявити, що він – метелик. Що у нього гарні та великі крила... Відчуйте, як ваші крила повільно і плавно рухаються вгору і вниз, вгору і вниз...

А тепер погляньте на строкатий луг, над яким ви летите. Подивіться, скільки на ньому яскравих кольорів... Знайдіть очима найкрасивішу квітку і поступово починайте наближатися до неї. Тепер ви навіть відчуваєте аромат цієї квітки. Повільно і плавно сядьте на м'яку пахучу серединку квітки... розглядаєте її та квіти навколо... Вдихніть ще раз її аромат... і відкрийте очі.

Після цієї вправи батьки дійсно відчувають себе добре та розслаблено.

Вправа «Збери піктограму»

Кожна дитячо-батьківська пара отримує піктограму розрізану на частини. Вони мають спочатку зібрати піктограму, а потім зобразити

те, що на ній зображено, а інші – мають вгадати. Далі проходить обговорення на тему: «Коли я чи моя дитина буває такою».

Вправа «Зрозумій мене»

Діти малюють «Про що я мрію», а батьки виконують вправу «Зрозумій мене, мама». Далі учасники отримують таблицю, яку необхідно відновити, співвідносячи слова і почуття. Після завершення, дорослі озвучують мрію дитини, основуючись на виконаному малюнку.

Дитина каже	Дитина відчуває
Дивись, тато, я зробив літак з нового конструктора!	Гордість. Задоволення.
Мені не весело. Я не знаю, що мені робити.	Нудьга, поставлений в глухий кут.
Усі діти грають, а мені ні з ким.	Самотність, покинутість.
Я можу зробити це. Мені не потрібно допомагати. Я досить дорослий, щоб зробити це сам.	Впевненість, самостійність.
Відійдіть, залиште мене одного. Я не хочу ні з ким розмовляти.	Біль, злість, почуття не любові.
У мене не виходить. Я намагаюсь, але не виходить. Чи варто старатися?	Розчарування, бажання кинути.
Я радий, що саме ви мої батьки, а не інші.	Схвалення, подяка, радість.

Вправа «Яблуко»

Учасники по колу передають яблуко без допомоги рук.

Вправа «Прощання при свічці»

Тренер. Я хочу, щоб полум'я цієї свічки знищило всі ваші печалі та негаразди, тепло цієї свічки зігріло ваші серця і душі, а її світло осяяло ваші обличчя усмішкою і любов'ю.

Після цього учасники дитячо-батьківської пари говорять один одному: «Я тебе люблю», висловлюють побажання іншим учасникам. А тепер подумки подякуємо один одного за роботу, зітхнемо і дружно погасимо свічку.

Подарунки та чай для учасників

Вправа «Продовж речення»

(відгук про роботу у тренінгу)

Бланки заповнюються батьками письмово.

Від роботи у тренінгу я придбав(-ла) _____

Мені сподобалося _____

Мені не сподобалося _____

Ви б хотіли ще брати участь у тренінгах _____ ?

Ваші побажання ведучому _____

Домашнє завдання: «Творимо казку про свою дитину».

СЕМІНАР-ТРЕНІНГ № 5

Тренінг взаємодії батьків з дітьми з теми «Конфлікти»

Мета: визначення способів вирішення конфліктних ситуацій, ознайомлення учасників з шістьма кроками методу вирішення конфлікту (за Т. Гордоном).

Хід тренінгу

1. У процесі обговорення домашнього завдання необхідно обговорити ті труднощі, що виникали у процесі формулювання «Я-повідомлень». Програвання ситуації (у вигляді рольової гри) може дати гарний результат, коли за твердженнями учасника групи «Я-повідомлення» не є ефективним. Типовою помилкою для багатьох початківців є передача «Ти-повідомлень», що випереджають вираження почуттів і тому створюють ілюзію «Я-повідомлень».

2. Позначивши тему заняття, можна починати з запитання до учасників: «Які асоціації виникають у вас при слові “конфлікт”, з якою погодою, твариною асоціюється слово “конфлікт”?»

Ведучий просить членів групи встати, заплющити очі та образно потримати перед собою те, що в їх розумінні є «конфліктом» (чинником конфлікту), прислухатися до власних почуттів і зробити з цим образом те, що хочеться. Потім необхідно обговорити ті почуття, які відчували люди в цій ситуації, що їм хотілося зробити з цим образом.

3. Частина цього заняття взаємодіє з обговоренням тих конфліктів, з якими зазвичай доводиться стикатися батькам, коли вони спілкуються з дитиною.

Варто зазначити, що коли в ході заняття в групі накопичена достатня кількість інформації про конфліктні ситуації, тренер може підвести підсумки та ввести три категорії поведінки в конфлікті: «виграти-програти», «програти-виграти», «виграти-виграти».

Завдання учасників групи: знайти приклади, що проілюстрували б кожну категорію конфліктів. Зазвичай найважче вдається знайти приклади для категорії «виграти-виграти».

Частіше за все батьки сприймають конфліктними ті ситуації, коли вони чимось незадоволені або коли дитина відстоює свою думку, вступаючи з дорослими в конфлікт. Не кожна суперечка перетворюється на конфліктну ситуацію, для якої характерними є емоційна напруга сторін, виплеск негативних почуттів, виражене незадоволення один одним.

Тренер також може пояснити відмінності в поняттях «привід» та «причина» конфлікту та пояснити це на прикладах.

4. Конкретний конфлікт може бути представлено у вигляді рольової гри або психодраматичного розігрування ситуації.

5. Ведучий ознайомлює групу з шістьма кроками методу вирішення конфліктів за Томасом Гордоном.

Ці кроки пов'язані з ключовими моментами, з якими батьки мають бути ознайомлені й уміти їх застосовувати для уникнення зайвих труднощів. Однак деякі конфліктні ситуації можуть вирішуватися і без проходження всіх шести кроків. Існують конфлікти, що вичерпуються при першому ж запропонованому рішенні.

Кроки

Крок 1. Розпізнавання та визначення конфлікту.

Крок 2. Вироблення можливих альтернативних рішень.

Крок 3. Оцінка альтернативних рішень.

Крок 4. Вибір найбільш прийняттого рішення.

Завдання:

- залучити дитину до процесу вирішення проблеми;
- зібрати якомога більше варіантів вирішення;
- активізувати дитину до висловлювання з приводу різних рішень, повідомити свою думку стосовно кожного варіанта;
- прийняти остаточне рішення.

Дії батьків

- Чітко і коротко повідомити дитині про існування проблеми, що потребує вирішення. Дати зрозуміти, що допомога дитини необхідна.
- Дізнатися рішення дітей (свої можна додати пізніше), не оцінюючи і не принижуючи запропоновані варіанти.
 - Наполягати на висуненні як можна більшої кількості альтернатив.
 - Запропонувати дитині висловитися стосовно того, які саме з цих рішень на її думку кращі за інші. Повідомити свої почуття та інтереси, сказати про найбільш оптимальний варіант, а також висловитись про те, що не влаштовує (або влаштовує) дитину у виборі.
 - Дізнатися, що думає дитина про кожне рішення.
 - Домогтися того, щоб кожен зобов'язався виконати свою частину договору. Якщо рішення складається з декількох пунктів, бажано зафіксувати їх на папері.

Крок 5. Вироблення способів виконання рішення.

Крок 6. Контроль і оцінка його результатів.

Завдання:

- спланувати процес втілення в життя прийнятого рішення;
- сприяти реалізації рішення;
- виявити обставини, що вимагають перегляду прийнятого рішення.

Дії батьків

- Винести на обговорення наступні запитання: «Коли почнемо?», «Хто буде стежити за часом?», «Які будуть критерії якості виконуваної роботи?» тощо.
 - Цікавитися (як і раніше) чи задоволена дитина прийнятим рішенням і його результатами.
 - Повідомляти про свої почуття і думки стосовно результатів рішення, оскільки вони можуть змінюватися.
 - Перегляд або коригування рішення, якщо це буде потрібно.

Обговорення в групі варіантів переробки конфліктів

Ведучий ставить учасникам запитання: «Що відбувається, коли ви потрапляєте в конфліктну ситуацію?», «Як ви намагаєтесь полегшити свої переживання?», «Які звичні способи використовуюте ви та ваші близькі?». Разом із групою ведучий переходить до теми про чотири

основні сфери переробки конфліктів: тіло, уяву, діяльність і контакти.

Учасники групи часто роблять висновок про те, що звичні способи переробки конфліктів далеко не завжди є кращими.

Домашнє завдання

Тренер пропонує розповісти членам своєї сім'ї про те, що вони дізналися на занятті, а також застосовувати на практиці способи аналізу конфліктних ситуацій. Можна запропонувати дитині намалювати малюнок на тему «Конфлікт в нашій сім'ї»; запитати дитину, яке покарання для неї є найстрашнішим і яке заохочення (яка нагорода) найбільш бажане. Записати це в зошит.

Примітка ведучому до інформаційної частини! Незважаючи на простоту схеми Гордона (три типи конфліктів), реальну ситуацію не завжди просто віднести до певного типу. Саме тому ведучий може запропонувати для обговорення в групі не три, а п'ять категорій конфліктної поведінки:

- 1) придушення іншого;
- 2) підпорядкування іншому (наприклад, мати повністю підкоряється бажанням та інтересам дитини);
- 3) відхід від конфлікту (обидві сторони не прагнуть до вирішення конфлікту, а роблять вигляд, що його не існує);
- 4) компроміс (результат конфлікту певною мірою влаштовує обидві сторони, але ні батько, ні дитина не відчують повного задоволення);
- 5) співробітництво (обидві сторони задоволені результатом вирішення конфліктної ситуації).

Звісно, співпраця є найкращою формою виходу з конфлікту і можливо лише тоді, коли сторони взаємно враховують інтереси один одного. Оскільки маленькі діти не завжди розуміють інтереси батьків, мамам і татам доводиться займати більш активну позицію у вирішенні конфлікту. Проте потрібно пам'ятати, що конфлікт – це завжди взаємодія, в ньому присутні дві сторони, і дії однієї спричиняють дії (або протидії) іншої.

Батьки, проявивши активність своєї позиції, ніби пропонують дитині зайняти іншу (протилежну), тим самим навчають її поводитися в конфлікті певним чином. Чим частіше батьки виявляють співробітництво (тобто, висловлюючи власні інтереси, з'ясовують

інтереси дитини та враховують її позицію), тим більша вірогідність того, що дитина буде вести себе подібним чином в інших ситуаціях, причому не лише з батьками, але і з іншими людьми [3].

Якщо батьки займають підпорядковану позицію, тобто весь час сліпо виконують усі забаганки дитини, потураючи їй в усьому, то, швидше за все, такої ж поведінки вона буде очікувати і від інших людей. Необґрунтовані претензії сприятимуть розвитку конфліктної особистості.

Пригнічуючи ж волю і бажання маленької людини, важко навчити її відстоювати власні позиції, хоча іноді в такій ситуації діти починають копіювати поведінку старших членів родини (не лише батьків, а й братів, сестер). Тоді ми маємо справу з людьми, готовими конкурувати завжди і у всьому. Кожний батько має сам вирішити, яку дитину він хоче виховати. Безумовно, при цьому особистість дитини має таке ж значення, як і особистість батька. Тому у справі виховання так важко давати поради: те, що підходить одному, зовсім неприйнятно для іншого.

Приклади з практики

У конфлікті по типу «виграти-програти» виграшною стороною є батько. Наприклад:

- мама дивиться телесеріал, хоча донька хотіла перемкнути на інший канал;
- під час сварки з приводу відвідування дискотеки батько на поліг на своєму, і син-підліток залишився вдома.

У кожного такого виграшу є своя ціна, тому іноді важко говорити про чийсь перемогу, коли засмучена мати не спить вночі, хвилюючись, що не в силах була ввечері відпустити дорослого сина в Інтернет-клуб, і тепер він на неї сильно образився.

В обох наступних випадках йдеться про конфлікт типу «програти-виграти».

Якщо після бурхливої сцени мати все ж купує доньці дорогу річ, що явно не по кишені для родини, вона відчуває себе стороною, що програла. Або, не зробивши вчасно домашнє завдання, син-школяр фактично змушує своїх батьків (незважаючи на їх невдоволення) виконувати уроки за себе.

У конфлікті «виграти-виграти» задовольняються інтереси і дитини, і батька. На відміну від попередніх ситуацій, при цьому типі конфлікту батьку необхідно знайти таке рішення, що влаштує обидві сторони. Краще, якщо цей пошук носить спільний характер.

Навіть маленька дитина може залучатися до розгляду різних варіантів виходу з конфліктної ситуації. Учасниця групи згадала на занятті, як її 9-річний син ні за що не хотів одягати теплу шапку, хоча на вулиці було ще холодно, а хотів поїхати в школу в новій бейсболці.

Позиції учасників цього конфлікту несумісні та суперечать один одному: один хоче одягти бейсболку, а інший проти цього. Однак кожна позиція обумовлена певними інтересами, яких може бути декілька, і серед них можуть бути знайдені цілком сумісні. Інтересами тут зрозумілий: вона насамперед дбає про здоров'я сина, інтереси сина – виступити перед своїми друзями у новій якості – «як володар красивої речі», не бути білою вороною, а також відстояти своє право приймати рішення. Вихід було знайдено: син іде до тролейбуса в теплій шапці, а поки іде до школи (вона прямо навпроти зупинки), у нього є час змінити головний убір.

Досвід роботи в батьківських групах підтверджує думку більшості фахівців стосовно того, що люди можуть змінюватись, коли потрапляють в розвиваюче середовище. Таким чином, вони отримують можливість чесного і відкритого спілкування, можуть обговорювати різні проблеми в атмосфері довіри і розуміння.

Варіанти відповідей на запитання: Яке відкриття для себе ви зробили в ході занять у групі?

- Майже кожне заняття містило маленьке відкриття.
- Зрозумів(-ла), що я не «чую» свою дитину, нав'язую їй своє рішення, не даю свободи вибору.
- Зрозумів(-ла), що часто зачіпав(-ла) самолюбство дитини (не бажаючи того) і через це ображала дитину.
- Дізнався(-лася), що хороше слухання може допомогти налагодити відносини з дитиною.
- Дізнався(-лася) більше про свою дитину завдяки тим завданням, які ми виконували.

- Дізнався(-лася) про способи вирішення конфліктів і буду використовувати інші способи в житті.
- Для мене відкриття, що з дітьми потрібно бути на рівних, уміти їх слухати.
- Вираження своїх почуттів вголос – це не нескромність, а необхідність. Щоб бути зрозумілим, необхідно говорити про себе. Тоді й дитина більш відверто буде говорити про себе, і її також легше зрозуміти.
- Зрозумів(-ла), що мені не вистачає контакту з людьми.
- Мав(-ла) можливість з іншого боку поглянути на вже знайомі речі.
- Переконався(-лася) в тому, що недоліки моїх дітей – це мої прогалини в знаннях, і що це й мої недоліки також.
- Зрозумів(-ла), що я занадто вимоглива і консервативна людина.
- Зрозумів(-ла), що нотації – це покарання.

Зміни, які відзначають батьки, можна розділити на такі групи.

1. Зміни, що відбулися з батьками

Зміни, що відбулися з батьком проявляються в:

- поліпшенні рефлексії та здатності до самоспостереження;
- усвідомленні своєї поведінки;
- меншій орієнтації на думки інших;
- емоційній саморегуляції тощо.

Частіше став(-ла) стримуватися, ставити себе на місце дитини, враховувати її інтереси, радитися, а не пропонувати лише своє рішення зручне для себе.

- Став(-ла) частіше ставити себе на місце дитини.
- Я став(-ла) більш стриманим(-ою) у взаєминах з дитиною, краще став(-ла) розуміти її.
- Переставши оцінювати людей і думати про те, як вони оцінюють тебе, відчуваю себе набагато комфортніше. Я став(-ла) спокійним(-ою), а діти чуйними.
- Можливо, мені це лише здається, але я відчуваю себе набагато краще.
- Менше подразнення з мого боку, менше примх з боку дітей.

- Став(-ла) більше прислухатися до своєї поведінки; намагаюся по-новому спілкуватися з дитиною, хоча мені це й дуже важко.
- Почав(-ла) більш усвідомлено підходити до того, що відбувається.
- Став(-ла) більш спокійно ставитися до дитини, намагаюся говорити з нею на мові ухвалення.

2. Зміни, що відображають поліпшення взаємин між батьками і дитиною

Ці зміни проявляються в кращому розумінні один одного, меншою конфліктністю, більшою відкритістю тощо.

– Ми зі старшим сином (підлітком) стали краще розуміти один одного.

– Став(-ла) краще розуміти поведінку сина. Менше образ з його боку.

– Традиційними стали «сімейні ради при свічках» (ми так їх називаємо), де вирішуємо найважчі питання.

– Покрацились відносини з сином. Хоча син вважає, що це його заслуга, що я менше став(-ла) конфліктувати, так як він став краще себе поводити. Насправді ж усе навпаки.

– Змінилися взаємини з дитиною: стали більш відкритими. Почав(-ла) ставитися до доньки більш терпимо і, разом із тим, став(-ла) вимогливішим(-ою).

– Я став(-ла) більш стриманим(-ою) у взаєминах з дитиною, краще став(-ла) розуміти її.

– Тепер я більше довіряю своїй дитині.

3. Зміни, що відбулися з дітьми

Ці зміни стосуються покращення емоційно-регуляторної сфери, прояву позитивних рис характеру тощо.

– Я став(-ла) спокійним(-ою), а діти чутливіші.

– Менше подразнення з мого боку, менше примх з боку дітей.

– Дочка краще розуміє і приймає мої вимоги. Прагне стати краще. Я також.

– Заняття допомогли мені підвищити впевненість у моїй дочки.

– Син став більш охоче виконувати свої обов'язки по дому.

4. Зміни, що відображають поліпшення взаємин з іншими членами родини

– Покращились відносини з чоловіком (жінкою).
– Зміни відбулися не у відносинах з дитиною, а зі старшим поколінням (батьками), причому в кращу сторону (сім'я живе разом із батьками).

– Я став(-ла) більше розуміти своїх батьків.

– У нас з дружиною (чоловіком) стало менше конфліктів.

Побажання були пов'язані з тим, щоб поглибити і розширити такі теми, як «активне слухання», «заохочення і покарання», «важкий випадок», збільшити кількість спільних занять з дітьми.

Батькам також цікаво брати участь у тематичних заняттях про:

- трудове виховання;
- статевий розвиток і сексуальне виховання;
- взаємини батьків з друзями дітей;
- відносини братів і сестер;
- виховання єдиної дитини у родині.

Батьки відзначають особливу роль домашніх завдань:

– Кожного разу, коли я приходив(-ла) додому після наших занять, моя дитина запитувала мене, чи отримав(-ла) я домашнє завдання.

– Виконання домашніх завдань стало особливою подією в нашій сім'ї.

– Домашні завдання відкрили для мене дитину з абсолютно нового боку.

Таким чином, можна зробити висновок, що конфлікт у відносинах батьків і дітей вкрай рідко виникає випадково або раптово. Сама природа поклопоталася про взаємну прихильність батьків і дітей, видавши їм своєрідний аванс у відчутті любові, потреби в один одному. Але як батьки і діти розпорядяться цим даром-проблема їх спілкування і відносин, що має вирішуватися тільки разом.

Використані літературні джерела

1. *Бойко Н.* Сім'я і школа: секрети ефективної співпраці [Текст] / Н. Бойко // Психолог. – 2009. – № 34. – С. 22–27.

2. *Марковская И. М.* Тренинг взаимодействия родителей с детьми [Текст] / И. М. Марковская. – СПб.: Речь, 2005. – 150 с.

3. *Оржиховська В. М., Кириченко В. І., Ковганич Г. Г.* Взаємодія навчального закладу і сім'ї: стратегії, технології, моделі: навч. посібн. [Текст] / В. М. Оржиховська, В. І. Кириченко, Г. Г. Ковганич. – Х.: Вид-во «Точка», 2007. – 192 с.
4. *Пезешкиан Н.* Позитивная семейная психотерапия: семья как психотерапевт [Текст] / Н. Пезешкиан. – М.: Смысл, 1993.
5. *Петровская Л. А.* Компетентность в общении: Социально-психологический тренинг [Текст] / Л. А. Петровская. – М.: Изд. МГУ, 1989.
6. *Романів О.* Стилi виховання в родині: тренінг для батьків [Текст] / О. Романів // Відкритий урок. Розробки. Технології. Досвід. – 2011. – № 2. – С. 72–73.
7. *Хамяляйнен Ю.* Воспитание родителей. Концепции, направления и перспективы [Текст] / Ю. Хамяляйнен. – М.: Просвещение, 1993.
8. *Шибкова О. І.* Технологія співпраці з батьками. Взаємодія школи і родини [Текст] / О. І. Шибкова // Розкажіть онуку. – 2009. – № 17–18. – С. 8–17.

2.3. ТРЕНІНГ «СПРИЯННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ»

(для учнів 5–6 класів)

*Андросович К. А.,
науковий співробітник відділу проектування
Інституту обдарованої дитини Національної академії
Педагогічних наук України*

Вступ

У сучасному суспільстві має більше уваги приділятися учням загальноосвітніх навчальних закладів, особливо це стосується обдарованих учнів. Важливе значення для нормального розвитку обдарова-

ної особистості має встановлення гармонійних відношень між бажаним і фактичним. У зв'язку з цим проблема самооцінки дитини у підлітковому віці має важливе значення у формуванні особистості. Талановиті, здібні діти повинні весь час перебувати в особливому творчому середовищі. Важливим моментом для них є наявність труднощів, оскільки незначні успіхи і загальний слабкий емоційний фон загрожують швидкій творчій деградації. Самооцінка як ставлення дитини до власних можливостей, результатів її діяльності не є внутрішньо закладеною якістю. Її становлення відбувається в процесі виховання й діяльності. Проте сформувавшись один раз, самооцінка постійно визначатиме місце учня серед інших, його ставлення до власних успіхів і невдач, а також поведінку в цілому. За неправильно сформованою самооцінкою (коли обдарована дитина ненавмисно применшує або перебільшує рівень своїх досягнень), особистість переживає значні зміни. Дитина стає невпевненою у собі, підвищено тривожною або не проникливою до критики, нечутливою до власних помилок.

У цей період у дитини відбувається криза підліткового віку, що збігається з переходом до середньої школи. Відбувається злам специфічно дитячих форм поведінки, з'являється проблема визначення власного місця в соціумі, особливо коли це обдарована дитина. Діти починають протиставляти себе дорослим, активно завойовувати нові позиції, що є продуктивним для формування самостійної особистості. Саме тому виникла необхідність скласти цикл тренінгових занять, щоб допомогти обдарованим дітям розібратися в собі, навчитися розуміти інших, знаходити вихід зі складних життєвих ситуацій, адаптуватися до соціального середовища.

Мета: сприяння соціальній адаптації обдарованих підлітків.

Завдання: активізувати процес самопізнання; розвинути комунікативні здібності та навички спілкування; сприяти соціалізації обдарованих дітей, які зазнали труднощів у перехідному періоді; допомогти їм пізнати себе; сприяти розвитку почуття власної гідності; сформулювати адекватне ставлення до своїх та чужих успіхів і невдач; стабілізувати стан емоційної сфери; навчити дітей способів зняття фізичного та психологічного напруження.

Тренінг складається з 10-ти занять. Тривалість кожного заняття – 1 година (60 хв). Кількість учасників у групі: 8–10 учнів.

Методи і форми роботи: бесіди, інформаційне повідомлення, обговорення, «мозковий штурм», дискусії, рухові та рольові ігри, вправи, тестування, анкетування, тематичне та проєктивне малювання, психогімнастика, релаксація.

КОНСПЕКТ ЗАНЯТЬ ЗАНЯТТЯ № 1

Мета: вироблення ритуалу привітання.

Обладнання: маркери різних кольорів, стікери, аркуші формату А 4, ручки, пелюстки квітів та листя дерев виготовлені з аркушів, два аркуши ватману («Мішок очікувань», «Правила нашої групи»), ножиці.

Вправа «Привітання»

Психолог. Зараз ми з вами привітаємось і познайомимось. Кожний із вас напише на стікері своє тренінгове ім'я (можна обрати ім'я, яке вам до вподоби). Треба представити себе вказуючи своє ім'я, хобі, улюблені тварину, колір, квітку тощо. Учні по черзі розповідають про себе.

Вправа «Мої очікування»

Мета: усвідомлення важливості процесу самопізнання.

Психолог. Напишіть на листочках свої очікування від заняття і прикріпіть їх на дошку таким чином, щоб утворилась галявинка.

Вправа «Правила нашої групи»

Психолог. Нам з вами необхідно виробити правила групи.

На дошці записуються всі варіанти, запропоновані дітьми й психологом, можна уточнювати, узагальнювати і дещо перефразувати, але не сперечатися. Далі кожне правило обговорюється, конкретизується і «приймається».

Психолог використовує метод «мозкового штурму».

Правила групи

1. Добровільна участь. Будь-яка дитина може відмовитися від задання, але при цьому має подати умовний знак.

2. Не існує правильних і неправильних відповідей. Правильною є та відповідь, що висловлює твою думку.

3. Довіра.

4. Не можна давати оцінку виступу, якщо людина сама про це не попросить.

5. Не можна поза заняттями обговорювати те, що ми дізнаємося один про одного на заняттях.

6. Говорити по черзі, не перебивати, поважати думку співрозмовника. Один говорить – усі слухають.

7. Приймати усіх членів групи такими, які вони є.

Вправа «Вгадай-но!»

Мета: закріплення й усвідомлення встановлених правил.

Обладнання: ножиці, розрізані листівки для об'єднання учасників в пари. Розрізати можна безпосередньо перед вправою і перемішати.

Психолог. Кожен із вас отримає частину листівки і знайде собі пару. Пари мають виконати завдання: без слів зобразити одне з правил, які ми щойно прийняли: я скажу пошепки, яке саме. Хто готовий – показує, інші вгадують. Можна об'єднатись в пари за територіальною ознакою (хто як сидить) або запропонувати дітям самим об'єднатись.

Час виконання – 5 хвилин.

Зпитання для рефлексії

1. Як ви думаєте, навіщо ми це робили?
2. Що ви відчували, коли готувалися і виступали?
3. Що вам найбільше сподобалося?

Самодіагностика. Тест «Артист чи мислитель» (додаток 5)

Рефлексія

Підбиття підсумків заняття.

Психолог. Зараз якщо ваші очікування справдились візьміть квіточку і помістіть на нашу галявинку. Розкажіть про свої враження.

Домашнє завдання: вигадати заборонний знак.

Ритуал прощання

Усі учасники беруться за руки і передають по колу імпульс прощання.

ЗАНЯТТЯ № 2

Тема. Упевнена, невпевнена і груба поведінка.

Мета: створення умов для кращого пізнання дітьми себе, своїх сильних сторін, стимулювання зацікавленості у саморозвитку; ознайомлення з правилами успішної впевненої поведінки.

Обладнання: «Мішок очікувань» і «Правила групи», маркери різних кольорів, аркуші формату А4, зошити, ручки, фломастери, дошка, крейда, скотч або кнопки, ножиці, шпильки, декілька ляльок-рукавичок (2–3), легкий м'яч або надувні кульки, індивідуальні бланки для самодіагностики (за кількістю присутніх).

Ритуал привітання

Учні вітають один одного з побажаннями успіхів, тиснуть один одному руки.

Вправа «Мої очікування»

Мета: усвідомлення важливості процесу самопізнання, формулювання запиту і цільової установки.

Психолог. Напишіть на стікерах свої очікування під роботи в тренінговій групі на сьогодні. Подумайте, як це сформулювати в декількох, словах (пропозиціях). Потім озвучте свої очікування і приклейте стікери на плакат «Торбинка очікувань» по контуру «торбинок».

Уже на цьому етапі можна простежити за тим, в якій частині плаката діти розміщують свої «очікування». Уважно прослідкувавши за тим, хто повісив листок вище за всіх, в самому центрі, скраю, знизу, можна заздалегідь оцінити роль, на яку претендує та або інша дитина в групі.

Запитання для рефлексії

1. Чим корисна була для вас ця вправа?

Вступна частина

Обговорення домашнього завдання. Кожен демонструє свій заборонний знак і розповідає про нього.

Вправа «Я – такий»

Мета: продовження знайомства з групою, активізація процесу самоідентифікації.

Психолог. Продовжуємо дізнаватися нове один про одного. Нехай кожен по колу назве своє ім'я та рису характеру на першу букву свого імені.

(Акцентуйте увагу на характері, допомагайте дітям встановити чітку різницю між зовнішніми і внутрішніми рисами, складовими особистості людини. Привертайте увагу до можливих ускладнень, стимулюйте групову активність).

Запитання для рефлексії

1. Поділіться вашими враженнями: чи легко було виконувати вправу?

2. Що вас здивувало? Розсмішило? Примусило задуматися?

3. Хто був найбільш оригінальним?

Вправа «Чи вміємо ми слухати?»

Мета: звернення уваги дітей на необхідність виконання правил тренінгу, усвідомлення необхідності уміння слухати та чути співрозмовника.

Психолог. Давайце станемо в коло. За моїм сигналом (сплеск у долоні) кожний з вас починає ділитися враженнями про попереднє заняття (шкільні проблеми, плани на вихідні і т. п.). При цьому всі говоритимуть одночасно, поки я знову не плесну в долоні.

Запитання для рефлексії

1. Які відчуття викликала у вас ця вправа? Поділіться вашими враженнями.

Дітей необхідно вивести на дискусію про те, що є необхідним для ефективного спілкування і якими рисами повинні володіти хороший слухач і співрозмовник.

Вправа «Упевнені, неупевнені та грубі відповіді»

Мета: актуалізація і навчання усвідомленню вербальної форми упевненої, неупевненої та грубої поведінки.

Обладнання: 2–3 ляльки-рукавички (ляльки-рукавички можна замінити м'якими іграшками).

Психолог. Зараз буде вистава лялькового театру. Цього разу і акторами, і глядачами будемо ми з вами. Ми розіграємо сценки про упевнених, неупевнених людей.

Психолог одягає на руку ляльку-рукавичку і пропонує ситуацію для розігрування. Дитина одягає другу ляльку, а інші вгадують, яку людину зображають (наприклад, незаслужена двійка, товариші не прийняли в гру, дорослі не дозволили щось робити, відмова в проханні тощо).

Краще, якщо діти самі вигадують ситуації. Кожен має спробувати себе в різних ролях. На кожен сценку виділяється 3–4 хвилини.

Запитання для рефлексії

1. Що нового для себе ви взяли із цієї вправи?
2. Проведіть аналіз, зробіть висновки.

Вправа «Гра у м'яч»

Мета: закріплення отриманої інформації про різні манери поведінки, відпрацювання нових форм вербальної поведінки. Сприяння емоційному та психологічному розвантаженню.

Обладнання: легкий м'яч або надувні кульки.

Психолог. Станьте в коло. Нехай той, хто кидає м'яч, поставить будь-яке запитання, а той хто ловить – відповідає в манері упевненої, невпевненої та грубої людини. (Манера відповіді задається ведучим після того, як буде поставлено запитання. Не допускайте образливих запитань, що зачіпають присутніх). Друга частина – той, хто ловить, відповідає в довірливій, власній манері. Інші вгадують манеру. Якщо ніхто не здогадується – дитина отримує штрафне очко (3 штрафних очки – вона вибуває з гри).

Запитання для рефлексії

1. У якій манері легше було відповідати?
2. Яка манера частіше вгадувалася?

Самодіагностика

Самооцінка психічних станів (за Айзенком – додаток б)

Запитання для рефлексії

1. Чи зійшлися результати з вашими уявленнями про себе?

Домашнє завдання: поспостерігати за людьми, відзначаючи випадки упевненої, невпевненої та грубої поведінки.

Ритуал прощання

Усі учасники беруться за руки та передають по колу імпульс прощання.

ЗАНЯТТЯ № 3

Тема. Мій щоденник. Що я хочу розповісти про себе?

Мета: формування емоційної спільності групи; розвиток відчуття

власної гідності, а також механізмів подолання страху, невпевненості, хвилювання у різних ситуаціях.

Обладнання: «Мішок очікувань» і «Правила групи», маркери різних кольорів, аркуші формату А 4, ножиці, зошити («Особистий щоденник»), ручки, кольорові олівці, стікери, фломастери, дошка, крейда, плакат (або роздатковий матеріал) до психогеометричного тесту інтерпретаційні бланки (картки з характеристиками типів), нитки різних кольорів, декілька голок.

Вступна частина

Обговорення домашнього завдання. Кожен розповідає про свої спостереження і висновки.

Ритуал привітання

Учні вітають один одного починаючи такими словами: «Я вітаю тебе, ти сьогодні гарно виглядаєш» (далі висловлюють побажання).

Психолог повідомляє тему, мету і завдання заняття. Обговорюються моменти щодо ведення особистого щоденника тренінгу. Учні підписують зошити. Їх необхідно вести акуратно – для самого себе. У зошитах можна робити позначки, різні записи про свої враження, записувати запитання, що виникають у ході роботи. Діти не беруть щоденники додому – вони «запечатуються» (можна скористатися кольоровою ниткою або вигадати власний спосіб). Перед кожним заняттям демонструється збереження «печатки», що також буде своєрідним ритуалом.

Очікування. (Проводиться як завжди)

Вправа «Загальна увага»

Мета: сприяння формуванню упевненості в собі, вироблення навички ефективної взаємодії, уміння привернути увагу до себе і своїх потреб.

Психолог. Станьте так, щоб усі один одного бачили. Спробуйте будь-якими способами, окрім фізичних дій (дотиків і т. п.) привернути до себе увагу тих, хто вас оточує.

Запитання для рефлексії

1. Кому вдалося виконати вправу краще? Які способи він використовував?

2. Які висновки ви зробили?

Вправа «Футболка з написом»

Мета: активізація процесу самопізнання, самоідентифікації і самовираження (через творчість).

Обладнання: маркери різних кольорів, аркуші формату А 4, ножиці, ручки, фломастери.

Психолог. Психологи встановили, що існує три види знань про людину: як людина представляє себе оточенню, або її ролі; те, що людина знає про себе і не хоче, щоб про це знали інші; що оточення бачить у людині, а та в собі цього не знає і не помічає. Але при цьому в кожному є ще потенціал рис, дивовижних здібностей, які могли б розвинутися в нових ситуаціях. Зараз ми спробуємо розкрити для себе ці знання.

Приготуйте аркуші, кольорові олівці, ручки, фломастери та ножиці. Будемо «виготовляти» футболки. Той або інший напис на футболці може чимало сказати про людину. Яким ви хочете, щоб вас бачили люди?

Зараз будемо працювати дизайнерами. Виріжте свою футболку, розфарбуйте та вигадайте свій напис (чого чекаю від інших, улюблене заняття, прагнення, відчуття і т. д.). Кожен зачитує свій напис.

(Про що говорить напис на футболці – психолог запитує у групи і в конкретної дитини (обговорення). Стимулюйте групову дискусію, стежте за тим, щоб діти обов'язково дотримувалися правил).

Запитання для рефлексії

1. Чи завжди думка групи співпадала з тим, що мала на увазі конкретна людина?

Вправа «Сила слова»

Мета: активізація знань про поведінкові та характерологічні прояви різних стилів поведінки.

Обладнання: аркуші формату А 4, «Особистий щоденник», ручки, фломастери, дошка, крейда.

Психолог. Зараз будемо складати на дошці три колонки слів, що характеризують упевнену, невпевнену і грубу людину. Ви називаєте – я записую. Не забувайте про правила – говорити по черзі, не перебивати, поважати думку кожного!

(Групова робота, використовується метод «мозкового штурму».)

Стимулюйте активність кожного, ставте запитання. Остаточний результат діти записують у щоденниках).

Запитання для рефлексії

1. Для чого ми це робили?

Самодіагностика. Психометричний тест (додаток 7)

Запитання для рефлексії

1. Як ви поставилися до нової інформації про себе?

Підбиття підсумків заняття

Що найбільше запам'яталось? Що сподобалося? Чи збулися очікування? У кого збулися, той переміщує стікер в «мішок очікувань». «Запечаткування» щоденників.

Домашнє завдання: постежити за собою, фіксуючи випадки упевненої, невпевненої, грубої поведінки.

Ритуал прощання

Усі учасника потискають один одному руки.

ЗАНЯТТЯ № 4

Тема. Почуття власної гідності.

Мета: формування уявлення про відчуття власної гідності та робота над формуванням адекватної самооцінки.

Обладнання: «Мішок очікувань» і «Правила групи», маркери різних кольорів, аркуші формату А 4 зошити («Особистий щоденник»), надувна кулька або легкий м'яч, ручки, кольорові олівці, стікери, фломастери, дошка, крейда, нитки різних кольорів, декілька голок.

Вступна частина

Обговорення домашнього завдання. Той, хто має бажання, представляє самозвіт, розповідає про свої спостереження та висновки.

Ритуал привітання

Учні стають парами, торкаються спочатку ногами, потім колінами, ліктями, далі плечима і потім один одному вклоняються. Таку вправу вони проводять з кожним учасником.

Психолог повідомляє про тему, мету і завдання заняття.

Очікування (проводиться як завжди).

Вправа «Хороший і любий “Я”»

Мета: активізація процесу самоідентифікації, формування та розвивиток емоційної спільності групи.

Психолог. Нам всім приємно, коли люди називають нас на ім'я, ласкаво, дружньо, по-доброму. Для людини, яка має такий «ключик» до нашого серця, ми інколи готові багато чого зробити. Давайте пригадаємо або подумаємо, як би ви хотіли, щоб вас називали батьки, друзі, близькі.

Хід вправи

Кожен учасник називає своє ім'я або пестливе прізвисько, таким тоном і так, як йому це приємно. Наступний учасник повторює і називає своє, і так по колу («сніжна куля»).

(Стежте за емоційними реакціями дітей, не допускайте знущання і образливих коментарів.)

Запитання для рефлексії

1. Що ви відчували, коли самі вимовили своє ім'я?
2. Коли його вимовляли інші люди?

Вправа «Хвалити або лягти»

Мета: підкреслення впливу інших людей на наше відчуття впевненості в собі або невпевненості, формування уявлення про відчуття власної гідності.

Обладнання: надувні кульки або легкий м'яч.

Психолог. Давайте пограємо в м'яч. Станьте в коло. Той, хто зловить м'яч, критикує членів команди. Наступний повторює слово і додає своє («сніжна куля»). Одночасно зображуйте мімікою та жестами, що б ви відчували, якби ці слова стосувалися вас. Друга частина вправи виконується аналогічно, але зі словами заохочення. Зауважте, що як критику, так і надмірну похвалу сприймати важко.

Запитання для рефлексії

1. Що потрібно, щоб у таких ситуаціях поводитися гідно? Що таке гідність?

На дошці ведучий записує всі запропоновані варіанти, потім разом із дітьми визначає поняття почуття власної гідності.

Орієнтовне визначення діти записують у «щоденники».

Гідність – сукупність рис і особливостей характеру, що характе-

ризують позитивні моральні риси; усвідомлення людиною своєї особистої волі та громадського обов'язку.

Вправа «Побаження»

Мета: створення атмосфери емоційного комфорту та піднесеного настрою.

Психолог. Привітаймося! По черзі привітайте всіх і висловіть побажання групі.

Запитання для рефлексії

1. Який у вас зараз настрій?
2. Що було приємніше для вас – висловлювати чи чути побажання добра?
3. Наскільки це важливо у житті?

Самодіагностика «Неіснуюча тварина»

Мета: визначення кола дитячих проблем через застосування прийому діагностичного інтерв'ю.

Обладнання: аркуші формату А 4, кольорові олівці.

Психолог. Намалуйте неіснуючу тварину і назвіть її неіснуючим ім'ям. Якщо схочете, познайомте її з групою.

Тест має діагностичне значення. Інтерпретація є традиційною для всіх малюнкових методик. Необхідно звернути увагу на рівні самооцінки та домагань, а також на агресивність, чутливість до критики, захисні механізми тощо. Завдання психолога: налаштувати дітей на діалог, навчити ставити коректні запитання. Саме тому усі охочі мають розказати про малюнок, дотримуючись певної схеми.

Прогнозовані запитання

- Як звучить тварину?
- Скільки їй років?
- Якої вона статі?
- Де живе?
- Чи є в неї друзі?
- Чи є вороги?
- Як вона харчується?
- Чим вона захоплюється?
- Чого вона прагне понад усе?
- Що для неї найважливіше в світі?

Спочатку запитання ставить психолог. Потім діти самі ставлять запитання.

Запитання для рефлексії

1. Чи дізналися ви сьогодні щось нове?
2. Що вас здивувало, що сподобалося?

Підбиття підсумків заняття

Що найбільше запам'яталося? Чи збулися очікування? (перемістити стікери). «Запечаткування» щоденників.

Домашнє завдання: проаналізуйте, свою поведінку. Слова критики або похвали ви частіше використовуєте? Які саме? Пригадайте значущі події вашого життя – як вони впливали на ваше відчуття власної гідності?

Ритуал прощання

Усі учні стають в коло і взявшись за руки передають імпульс прощання.

ЗАНЯТТЯ № 5

Тема. Я у своїх очах і в очах інших людей.

Мета: формування та відпрацювання навичок спілкування, продовження роботи над формуванням адекватної самооцінки; дати уявлення про зворотний зв'язок; поглиблення процесу самопізнання.

Обладнання: «Мішок очікувань» і «Правила групи», маркери різних кольорів, аркуші формату А 4, зошити («Особистий щоденник»), надувна кулька або легкий м'яч, ручки, кольорові олівці, стікери, фломастери, дошка, крейда, нитки різних кольорів, декілька голок, картки до самодіагностики.

Обговорення домашнього завдання

Яких подій згадалося більше: що підвищує або знижує відчуття власної гідності? Той, хто бажає, може розповісти про себе, про свої спостереження та висновки.

Ритуал привітання

Учасники підходять по черзі та вітають один до одного компліментом. Психолог повідомляє про тему, мету і завдання заняття.

Очікування (проводиться як завжди).

Вправа «Клумба»

Мета: забезпечення процесу «включення» в роботу, сприяння зняттю емоційного напруження.

Обладнання: надувна кулька або легкий м'яч.

Психолог. Давайте пограємо в м'яч. Станьте в коло. Той, хто кидає, говорить, на яку квітку схожий той, кому він кинув. І так – всім присутнім.

Запитання для рефлексії

1. Що ви відчували, коли кидали м'яч? Коли ловили?

Гра «Батьківські збори»

Мета: формування відчуття відповідальності, адекватної самооцінки, спрямування енергії на усвідомлення дитячо-батьківських відносин.

Психолог. Уявіть собі, що ви зараз не діти, а власні батьки. Що б ви сказали про себе від їхнього імені? Нехай кожен охочий від імені мами (тата) встане і скаже про себе хороші слова: «Я – мама/тата (назвати ім'я). Мій син/дочка (позитивні відгуки)». Наступний гравець уважно слухає, повторює все, що було сказано хорошого, а також додає ще й від себе. («Так, дійсно, а ще він...») – і далі говорять про себе від імені вже своїх батьків.

Достатньо 5–7 гравців, інакше дітям може набриднути гра. Стимулюйте творчу активність, використовуйте театралізацію, щоб було цікавіше гратися «в дорослих».

Запитання для рефлексії

1. Що ви відчували, коли говорили про себе від імені батьків?
2. Чи легко говорити про себе лише хороше? Чому?

Психолог. Людині важко про себе говорити тільки добрі та гарні слова, оскільки фактично оточенню дається прямио чекати і вимагати від людини тих позитивних рис, які були названі.

Положення про зворотний зв'язок (для запису в щоденники).

Зворотний зв'язок – повідомлення, адресоване іншій людині. Те, що я про нього думаю, як я сприймаю наші відносини, які відчуття у мене викликають його дії, вчинки і слова. Це інформація, що надається іншій людині з метою донести свою оцінку його поведінки за наступними правилами.

1. Надавати оцінку потрібно лише тоді, коли про це попросять.
2. Згадуючи свої думки і відчуття, скажіть, які конкретно слова і вчинки їх викликали. Висвітлювати потрібно щодо особливостей поведінки, а не стосовно особи партнера.
3. Говорити потрібно так, щоб не образити (тактовно).
4. Не давайте жодних оцінок, не робить висновків. Уникайте слів «завжди», «ніколи».
5. Зосередьте увагу на конкретних вчинках у даній ситуації, а не згадуйте події минулого.
6. Не давайте порад («Ти повинен», «Я б на твоєму місці»). Необхідно ділитися власними думками та інформацію з партнером. Підкреслюйте те, що важливо для нього, а не те, що принесе задоволення вам.
7. Говоріть те, що може бути використано і виправлено партнером. Критика повинна бути конструктивною.
8. Пам'ятайте, що зворотний зв'язок можливий лише у разі пошани до себе і до іншої людини. Це не привід зводити рахунки – у такому разі краще промовчати.

Запитання для рефлексії

1. Що ми сьогодні робили? Для чого?
2. Що нового ви сьогодні дізналися про себе?
3. Що найбільше сподобалося?

Підбиття підсумків заняття

Чи збулися очікування? (перемістити стікери). «Запечаткування» щоденників. Зауваження, побажання.

Домашнє завдання: тренувати своє уміння, давати зворотний зв'язок у повсякденному житті, застосовуючи нові знання на практиці.

Ритуал прощання

Учні повинні підійти один до одного і попрощатися, бажаючи всього найкращого.

ЗАНЯТТЯ № 6

Тема. Моє ставлення до себе.

Мета: закріплення знань і навичок, отриманих на попередньому занятті, відпрацювання навичок спілкування, самовираження, подачі зворотного зв'язку; формування адекватного ставлення до себе,

усвідомлення важливості прийняття свого «Я» з усіма чеснотами і недоліками.

Обладнання: «Мішок очікувань» і «Правила групи», маркери різних кольорів, аркуші формату А4, зошити («Особистий щоденник»), ручки, кольорові олівці, стікери, фломастери, дошка, крейда, нитки різних кольорів, декілька голок, картки з цифрами від 1 до 10, упаковка серветок.

Обговорення домашнього завдання

Той, хто має бажас, описує випадки подачі зворотного зв'язку, свої спостереження та висновки.

Очікування. (Проводиться як завжди).

Вправа «Броунівський рух»

Мета: зняття емоційного напруження, створення сприятливого психологічного фону для заняття.

Психолог. Встаньте, заплющте очі й уявіть, що ви – атоми, тобто найдрібніші частинки речовини. Із заплющеними очима обережно рухайтесь по кімнаті в довільному напрямку. Будьте обережні, не допускайте зіткнення «атомів». Спрямувайте рух, регулюйте «температуру» процесу (прискорюючи – уповільнюючи рух), стежте за правилами безпеки.

Запитання для рефлексії

1. Чи сподобалася вам вправа? Що ви зараз відчуваєте?

Вправа «Ти – хороший»

Мета: формування адекватної самооцінки, відчуття відповідальності та комунікативних навичок, відпрацьовування уміння виявити і підкреслити позитивні якості співрозмовника.

Обладнання: картки з цифрами від 1 до 10, крейда, дошка.

Психолог. Нам потрібно розділитись на три команди, тому розрахуйтеся на «вогонь – вода – мідні труби». Дві команди будуть грати, а третя буде суддівською (якщо група невелика, досить вибрати трьох суддів) Команди-гравці, станьте в шеренгу один напроти одного. Представник однієї команди має обрати собі партнера з іншої команди і розповісти йому про його позитивні риси. Людина погоджується («Так, дійсно, я..., а ще я...»). Після цього звертається до наступного співрозмовника, і так кожен. Судді уважно слухають, спостерігають. Порадившись між собою, виставляють бал кожному учаснику (за

щирість, тактовність, винахідливість, ввічливість, дотримання правил і т. д.). Виграє та команда, яка набере більше балів.

Складіть на дошці таблицю, куди будете заносити виставлені оцінки. Запропонуйте суддям коментувати своє рішення, нагадайте правила подачі зворотного зв'язку.

Запитання для рефлексії

1. Чи важко виконувати таке завдання?
2. Що важче – слухати похвалу або говорити хороше про себе?

Висновок. Найважче прямо висловлювати похвалу. Необхідно підкреслити, що значущість іншого надає багато інформації людині.

Вправа «Шеренга»

Мета: зняття емоційного напруження, сприяння розвитку групової згуртованості.

Психолог. За мою команду «Почали!» із заплющеними очима спробуйте вишикуватися за зростом, утворюючи шеренгу.

Психолог має уважно стежити за пересуваннями дітей, спрямовувати їх, якщо буде потрібно. Важливим є не стільки результат, скільки процес побудови шеренги. Психолог має фіксувати час, який знадобився групі для повторення спроб (не більше 5–6, інакше гра групі набридне).

Запитання для рефлексії

1. Опишіть ваші відчуття, думки, емоції, пов'язані з вправою.

Самодіагностика. Тест малювання пальцем (додаток 8)

Підбиття підсумків заняття

Розкажіть про відчуття і думки.

Домашнє завдання: спостерігаючи за незнайомими людьми, спробуйте знайти в кожному з них 3 позитивні риси.

Ритуал прощання

Усі учасники беруться за руки і передають по колу імпульс прощання.

ЗАНЯТТЯ № 7

Тема. Самооцінка.

Мета: ознайомлення з поняттям «самооцінка», закріплення знань і умінь, отриманих на попередньому занятті; формування комунікативних навичок. Формування адекватної самооцінки.

Обладнання: «Мішок очікувань» і «Правила групи», маркери різних кольорів, аркуші формату А 4, «Особистий щоденник», ручки, кольорові олівці, стікери, фломастери, дошка, крейда, нитки різних кольорів, декілька голок, роздатковий матеріал (тестові бланки за кількістю учасників).

Вступна частина

Організаційні та технічні питання, демонстрація збереження «печатки».

Обговорення домашнього завдання. Охочі розповідають про свої спостереження і висновки. Чи важко знаходити в людях хороше? Що для цього необхідно?

Ритуал привітання

Учні вітають один одного з побажаннями успіхів, тиснуть один одному руки.

Повідомлення теми заняття.

Очікування. (Проводиться як завжди).

Вправа «Вітер віє і здуває»

Мета: зняття емоційного напруження, активізація групи, пізнання один про одного, сприяння груповій згуртованості.

Психолог. Сядьте в коло. Я по-різному закінчуватиму фразу «Вітер дує і здуває тих, ...». Ті учасники, які володіють названою характеристикою, повинні встати і пересісти на будь-яке інше місце. Намагайтесь запам'ятати тих, хто пересідав разом із вами.

Варіанти закінчення фрази:

- у кого є молодша сестра;
- хто любить своїх батьків;
- хто бігає вранці;
- хто сьогодні отримав хорошу оцінку;
- хто дуже любить одяг синього кольору;
- хто вболіває за «Шахтар» і т. д.

Психолог стоїть в колі та в мить, коли діти пересідають, займає чийсь місце. Таким чином, у ролі ведучого постійно виступають різні учасники групи, що робить гру більш захопливою і азартною. Психолог повинен звертати увагу нових ведучих на те, щоб вони називали не зовнішні характеристики, а захоплення, риси характеру, звички тощо.

Запитання для рефлексії

1. Який у вас зараз настрій?

Вправа «Що нас об'єднує?»

Мета: встановлення емоційного та психологічного контакту, формування комунікативних навичок, відпрацювання ведення бесіди.

Психолог. Ми не дарма виконували попередню вправу. Ми не лише грали в цікаву гру, а ще й отримували важливу інформацію один про одного, про смаки, захоплення і звички. Зараз з'ясуємо, що нового ви дізналися під час цієї гри. Подивіться уважно на своїх товаришів. Пригадайте, хто коли пересідав. Знайдіть спільне і скажіть про це. Отже, по черзі, звертаючись до кого-небудь з групи, закінчуємо фразу: «Виявляється, нас об'єднує...»

Стимулюйте, активізуйте вислови. Отримана і вербалізована інформація дозволяє краще дізнатися один про одного і виявити додаткові «точки зіткнення».

Запитання для рефлексії

1. Опишіть ваші відчуття стосовно себе і групи.

Вправа «Скульптура»

Мета: зняття емоційного напруження, активізація творчості, формування емоційної спільності групи.

Психолог. Давайте розділимося дві команди – перша і друга половина року (за датами народження). По черзі «ліпитимемо» упевнену, невпевнену і грубу людину, друга команда буде вгадувати.

Психолог має постежити, як розгортатимуться процеси творчості в підгрупах, хто і як здійснює процес керівництва, виступає «на перших ролях», хто менш активний. Він має підбадьорювати, стимулювати, надавати методичну допомогу, якщо це буде потрібно. Нехай кожен побуває в ролі «глини».

Запитання для рефлексії

1. Які пози легше було вгадати?
2. Що вам більше сподобалося – зображати або вгадувати?

Інформаційне повідомлення (для запису в щоденник)

Самооцінка – оцінка особою самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей в співвідношенні з певним еталоном, зразком. Цей прояв оцінного ставлення людини до себе.

Самодіагностика. Моя самооцінка (додаток 9).

Запитання для рефлексії

1. Які відчуття викликала у вас ця вправа? Для чого ми це робили?

2. Якого висновку ви дійшли в результаті?
3. Що важливого для вас відбулося на нашому занятті?

Підбиття підсумків заняття

Побажання ведучому, групі. «Запечаткування» щоденників.

Домашнє завдання: подумайте, які якості, окрім тих, що вказані в опитному листі, також важливі та значущі для вас?

Принести набір кольорового паперу, ножиці, клей.

Ритуал прощання

Усі учасники беруться за руки та передають по колу імпульс прощання.

ЗАНЯТТЯ № 8

Тема. Чому я заслуговую на пошану і повагу?

Мета: активізація процесу самопізнання і самоідентифікації, сформування та зміцнення впевненості у собі. Підтримка уявлення школярів про власну значущість, цінність й унікальність.

Обладнання: «Мішок очікувань» і «Правила групи», маркери різних кольорів, стікери, аркуші формату А 4, «Особистий щоденник», ручки, фломастери, дошка, крейда, «Чарівна скринька» з вкладеними в неї дитячими малюнками, ножиці, картон, кольоровий папір, клей, скотч, нитки різних кольорів, декілька голок.

Вступна частина

Організаційні та технічні питання, демонстрація цілісності «печатки».

Обговорення домашнього завдання. Які риси характеру ви додали до свого списку і чому ви вважаєте їх важливими для себе?

Ритуал привітання

Учні вітають один одного з побажаннями успіхів, тиснуть один одному руки.

Психолог повідомляє тему і мету заняття.

Очікування. (Проводиться як завжди).

Вправа «Незакінчені речення»

Мета: актуалізація процесу самоідентифікації та самовираження.

Психолог. Пропоную вам по черзі закінчити речення за такою схемою: «Добридень. Мене звать..., найбільше мені подобається, але я не люблю, коли...».

Запитання для рефлексії

1. Що ви відчуваєте, коли говорите про себе?

Вправа «Я не такий, як всі, і всі ми різні»

Мета: зняття емоційного напруження, формування і посилювання адекватної самооцінки підлітків.

Матеріали: аркуші формату А 4, «Особистий щоденник», ручки, кольорові олівці, фломастери, «Чарівна скринька» з вкладеними в неї дитячими малюнками.

Психолог. У вас є 5 хвилин, щоб намалювати радість (конкретно або абстрактно). Малюнки ви не підписуєте і вкладаєте в «Чарівну скриньку», де вже зберігаються дитячі малюнки. Я їх перемішаю, кожний з вас потім знайде свій.

Запитання для рефлексії

1. Чи легко було впізнати свій малюнок?

2. Чи багато однакових малюнків?

Отже ми можемо зробити висновки, що люди по-різному уявляють радість. Ми всі абсолютно різні, неповторні. Кожна людина неповторювана, і це означає, що вона по-своєму унікальна і незамінна.

Підбиття підсумків заняття

Чи виправдались ваші очікування? Чи цікаво було виконувати вправи?

Домашнє завдання: простежте і проаналізуйте поведінку вашого оточення з погляду самоповаги й самооцінки.

Ритуал прощання

Усі учасники беруться за руки та передають по колу імпульс прощання.

ЗАНЯТТЯ № 9

Тема. Невербальне спілкування. Мова жестів.

Мета: надання уявлень про невербальну комунікацію, визначення поняття психологічної дистанції; відпрацьовування навичок ефективного спілкування і взаємодії.

Обладнання: «Мішок очікувань» і «Правила групи», маркери різних кольорів, стікери, аркуші формату А 4, «Особистий щоденник», ручки, фломастери, дошка, крейда, тестові бланки (за кількістю присутніх), нитки різних кольорів, декілька голок.

Вступна частина

Організаційні та дисциплінарні питання, демонстрація цілісності «печатки».

Обговорення домашнього завдання

Ритуал привітання

Учні вітають один одного з побажаннями успіхів, тиснуть один одному руки.

Інформаційне повідомлення психолога про тему і мету заняття.

Очікування. (Проводиться як завжди).

Вправа «Прийом в англійському посольстві»

Мета: зміцнення міжособистісних відносин, активізація, налаштування на ефективну взаємодію.

Психолог. Уявіть собі, що ви – леді та джентльмени, пришли на прийом до англійського посольства. Вимовляючи нескладну фразу «How do you do?», звертайтеся до кожного, дивлячись в очі, подайте руку для вітання. Умова лише одна – ви не можете вивільнити свою руку, поки ваша друга рука не буде зайнята таким же привітанням з іншою людиною. Почали!

Запитання для рефлексії

1. Які відчуття у вас виникли в ході вправи?

Вправа «Від чого залежить відповідь?»

Мета: вироблення навичок розпізнавання сигналів невербальної взаємодії.

Психолог. Троє добровольців нехай відійдуть убік і голосно заспівають будь-яку дитячу пісеньку, вони зараз – ведучі. Усі інші – станьте в коло спиною один до одного. Хай ті, у кого закрита поза (схрещені руки або ноги) на всі питання відповідають «ні», а ті, у кого поза відкрита, погоджуються. Ведучі самі повинні здогадатися, від чого залежить ваша відповідь. Не міняйте, будь ласка, позиції.

Психолог має попросити трьох «ведучих» вийти за двері. Проте існує альтернатива – якщо вони у цей час співатимуть, то не почують,

про що психолог домовляється з групою. Коли ви проінструктували групу, проводьте інструктаж з ведучими. Їм пропонується задавати кожному учаснику лише закриті запитання, відповідь на які буде «так» чи «ні». Потрібно стимулювати творчу активність, подавати оригінальні ідеї.

Варіанти запитань

- Ти сьогодні снідав?
- Чи можеш ти спати на стелі?
- Кішки полюють на бегемотів?
- Ти хочеш у навколосвітню подорож?
- Ти займаєшся карате?
- Ти бачив живого динозавра?

Запитання для рефлексії

1. Питання до ведучих: як ви думаєте, від чого залежала відповідь на ваші запитання?
2. Що допомогло вам здогадатися і виконати завдання?

Вправа «Чарівний глечик»

Мета: тренування емоцій, розвиток уваги, сприяння релаксації.

Психолог. Сядьте зручніше, спробуйте максимально розслабитись, тричі глибоко вдихніть. Уявіть, що вам дали чарівні глечики, ви тримаєте їх в руках. У них якась рідина, яку ви можете випити. Солодкий чай... мінеральна вода...риб'ячий жир...гаряче молоко з содою...томатний сік... касторка... жива вода...тощо.

Рефлексія. Обмін думками та враженнями.

Самодіагностика. Тест «Погляд зі сторони» (додаток 10)

Запитання для рефлексії

1. Що ми сьогодні робили? Для чого?
2. Що нового ви дізналися?
3. Чи було таке, що вас здивувало? Розвеселило? Примусило замислити?

Ритуал прощання

Усі учасники беруться за руки та передають по колу імпульс прощання.

ЗАНЯТТЯ № 10

Тема. Як правильно спілкуватися?

Мета: ознайомлення з основними правилами конструктивного спілкування; формування умінь та навичок ефективної взаємодії підлітків; ознайомлення з принципами невербальної комунікації.

Обладнання: «Мішок очікувань» і «Правила групи», маркери різних кольорів, стікери, аркуші формату А 4, зошити, ручки, фломастери, дошка, крейда, ножиці, шпильки, легкий м'яч або надувні кульки, плакат «Мова жестів», інтерпретаційні бланки до самодіагностики, нитки різних кольорів, декілька голок.

Вступна частина

Організаційні та дисциплінарні питання, демонстрація цілісності «печатки».

Ритуал привітання

Учні вітають один одного з побажаннями успіхів, тиснуть один одному руки.

Повідомлення теми заняття.

Очікування. (Проводиться як завжди).

Вправа «Привітання»

Психолог. Вітаємося (з кожним учасником групи) руками, долоньками, пальчиками, ліктями, спинами, плечима, вушками, головами, носиками взуття, колінами, чолами.

Запитання для рефлексії

1. Як змінився ваш настрій?

Вправа «Золота рибка»

Мета: розвиток спостережливості у процесі спілкування з іншими, формування навичок ввічливого спілкування.

Матеріали: надувні кульки або легкий м'яч.

Психолог. Виберіть одного учасника, який буде водити у нашій грі. Він буде «Золотою рибкою». Усі по черзі повинні звернутися до нього з певним проханням. Наприклад, один з учасників кидає м'ячик «рибці» і просить: «Відсунь, будь ласка, стілець». Ведучий кидає м'ячик назад і відповідає: «Я відсунув стілець». Той, хто просив, зобов'язаний сказати слова подяки і передати м'яч наступному учаснику.

Якщо він забуде подякувати, сам стає «рибкою» і виконує прохання інших.

Запитання для рефлексії

1. Як ви вважаєте, навіщо ми це робили?
2. Що на вашу думку передбачає ввічливе спілкування?

Вправа «Це – здорово!»

Мета: відкриття нової інформації про кожного, отримання зворотного зв'язку.

Психолог. Кожен учасник по колу називає своє ім'я та своє захоплення. Група хором відповідає: «Це – здорово!».

Запитання для рефлексії

1. Що ви відчували, виконуючи цю вправу?
2. Чи приємніше виражати свої думки і відчуття, знаючи, що буде позитивна реакція, схвалення?
3. Чи так зазвичай відбувається у ситуаціях реального спілкування?

Інформаційне повідомлення (додаток II)

Матеріали: дошка, скотч, плакат «Мова жестів».

Психолог. Як ми вже говорили на минулому занятті, існує певна мова, яка дозволяє нам оцінити, чи можемо ми розраховувати на схвалення, довіру, відвертість, людини в ході спілкування. Є певні зовнішні ознаки довіри і недовіри, про які бажано знати. Слова передають лише 10 % інформації, а решта припадає на невербальну комунікацію: міміку, інтонацію, жести, пози, відстань між співрозмовниками.

Вправа «Продавці»

Мета: закріплення інформації про невербальну поведінку, відпрацювання навичок ввічливого спілкування.

Психолог має обрати 3–4 ведучих, використовуючи інформацію про закриті та відкриті пози (вони мають зобразити, чи хочуть вони бути ведучими за допомогою пози). Їм пропонується відійти, зайняти позицію осторонь і відплескувати ритм відомої пісеньки.

Психолог. Уявімо, що ми зібралися на пікнік, щоб відпочити на природі. Для цього нам доведеться зайти до супермаркету і купити все необхідне. Але товари, які ви купите, повинні починатися лише з певних літер (наприклад, на В і Д, або можна обрати будь-які інші).

Від покупки решти товарів, навіть якщо вони вам стануть в нагоді на пікніку, ви ввічливо відмовляєтеся.

Запитання для рефлексії (запитання до ведучих)

1. Чи здогадалися ви, у чому річ?
2. Що допомогло вам виконати цю вправу?
3. Навіщо ми це робили?

Самодіагностика.

Методика виявлення типологічних особливостей К. Юнга

(додаток 12)

Вправа «Останнє коло»

Мета: актуалізація та закріплення знань та навичок, що були отримані в процесі корекційно-розвивальної роботи, підбиття підсумків.

Психолог. Усі учасники стають в коло. Кожен висловлює свою думку: чим був корисний тренінг, що найбільше сподобалось, та запам'яталося, які висновки було зроблено в ході роботи над собою.

Ритуал прощання

Усі учасники стають в коло, беруть один одного за руки та передають імпульс прощання.

Використані літературні джерела

1. Альманах психологических тестов. Рисуночные тесты [Текст] / Р. А. Римских. – М.: КПС, 1997. – 175 с.
2. *Битянова М. Р.* Организация психологической работы в школе [Текст]. – М.: Совершенство, 1997. – 298 с.
3. *Божович Л. И.* Личность и ее формирование в детском возрасте [Текст]. – М., 1968.
4. *Бороздина Л. В.* Что такое самооценка? [Текст] // Психологический журнал. – 1992. – № 4.
5. *Грецов А. Г.* Практическая психология для подростков и родителей [Текст]. – СПб.: Питер, 2006. – 224 с.
6. Игры – обучение, тренинг, досуг [Текст] / под ред. В. В. Петрушинского. – М., 1995.
7. *Кон И. С.* Психология старшеклассников. Просвещение [Текст]. – М., 1990.

8. Краткий психологический словарь [Текст]. – М., 1985. – 354 с.
9. *Лэндрет Г. Л.* Игровая терапия искусство отношений [Текст]. – М., 1994.
10. Методы психологической диагностики [Текст]. – М., 1993. – 176 с.
11. Развитие личности ребенка. – М., 1987.
12. *Рогов И. Е.* Настольная книга практического психолога: в 2 т. [Текст]. – М., 1999.
13. *Сизанов А. Н.* Психологические игры [Текст]. – Минск, 1995.

ДОДАТКИ

Додаток 1

АНКЕТА УЧНЯ

Просимо Вас поділитись своїми думками з питань даної анкети. Сподіваємося на Вашу допомогу.

1. Чи вважаєте Ви себе обдарованим? (обраний варіант позначте)

Так *Ні* *Не знаю*

Чому? _____

2. Ваші уявлення про власні здібності, особливості характеру (обраний варіант позначте)

Повні та чіткі *Приблизні* *Важко розібратись у собі*

3. Чи проводяться у Вашій школі заходи для допомоги у виборі професії? (обраний варіант позначте)

Так *Рідко* *Не проводяться*

Якщо проводяться, то які саме? _____

4. Чи потребуєте Ви допомоги у виборі професії? (обраний варіант позначте)

Так *Ні* *Не знаю*

5. Яку професію рекомендують Вам обрати:

Маги _____

Батько _____

Друзі _____

Учителі _____

Інші _____

6. Які, на Вашу думку, професії є актуальними на сьогоднішньому ринку праці? _____

7. Які навчальні заклади готують фахівців за цими спеціальностями?

8. Які професії є найменш затребуваними на сучасному ринку праці?

9. Які професії Вам подобаються? Чому саме ці професії? _____

10. Чи обрали Ви професію? (обраний варіант позначте)

Так

Ні

Не впевнений у виборі

11. Якщо Ви не обрали професію, вкажіть причину. (обраний варіант позначте)

Не знаю до кінця свої здібності

Не подобається жодна професія

Не маю з ким порадитись

Байдуже ким працювати

Зроблю вибір по закінченні школи

Інше

12. Чому саме цю професію Ви обрали? _____

13. Ваш вибір професії є: (обраний варіант позначте)

Самостійним

Зроблений за порадою близьких

Не відповідає моїм бажанням

14. Якщо Вам не вдасться реалізувати намір оволодіння обраною професією, якою може бути для Вас альтернатива (інший варіант вибору)?

15. Які навчальні заклади готують фахівців обраної Вами професії? _____

16. Які вимоги висуває обрана Вами професія до працівника? _____

17. Що Ви робите для оволодіння майбутньою професією? (обраний варіант позначте)

Читаю спеціальну літературу

Відвідную курси

Розвиваю професійно важливі уміння (вкажіть які)

Нічого

Інше

18. Які фактори для Вас є найважливішими у прийнятті рішення про вибір професії (пронумеруйте у порядку значимості: 1 – найважливіший, 2 – менш важливий і т. д.)?

Школа _____;

Батьки _____;

Друзі _____;

ЗМІ _____;

Самостійно приймаю рішення ____;

Позашкільна робота ____;

Інше ____.

19. Чи знаєте Ви, чим щодня займаються люди обраної Вами професії, який у них графік роботи (обраний варіант позначте)

Досить добре

Приблизно

Не знаю

20. Які риси можуть завадити Вам реалізувати себе як обдарованого професіонала? _____

21. Чи займаєтесь Ви самопідготовкою до опанування професією? (обраний варіант позначте)

Постійно

Епізодично

Ні

22. Пронумеруйте у порядку значущості, що є найбільш важливим для Вас у майбутній професії (1 – найважливіше, 2 – менш важливо і т. д.)

Мені байдуже, за якою професією працювати у майбутньому ____;

У мене є здібності до цієї професії ____;

Висока оплата праці ____;

Творча робота ____;

Можливість кар'єрного зростання ____;

Престижна професія ____;

Праця на користь суспільству ____;

Існує можливість розвивати себе у професії ____;

Не потребує фізичного навантаження ____;

Професія близька до улюбленого предмету ____;

Спокійна робота ____;

Підвищена відповідальність ____;

Незалежність у роботі ____;

Часті поїздки, відрядження ____;

Що ще (допишіть) _____.

23. Чи є у Вас перемоги в олімпіадах, конкурсах, конкурсі-захисті робіт МАН? Якщо є, вкажіть, які саме _____

24. Чи є у Вас хобі? Яке? _____

25. Ваша середня оцінка табелю _____

26. У якому класі Ви навчаєтесь? _____

27. Ваше П.І.П. _____

Дякуємо за допомогу!

Додаток 2

АНКЕТА ДЛЯ БАТЬКІВ

Шановні батьки! Просимо Вас поділитись своїми думками з питань даної анкети. Ваші відповіді будуть враховані у науковому дослідженні. Сподіваємося на Вашу допомогу.

1. Чи вважаєте Ви свою дитину обдарованою? Чому? _____

2. Як Ви вважаєте, чи є наразі актуальною проблема формування готовності до професійного самовизначення школярів? Чому? _____

3. Які фактори, на Вашу думку, впливають на вибір професії старшокласниками? (обраний варіант позначте)

Школа *Батьки* *Друзі* *ЗМІ*
Самостійно приймає рішення *Позашкільні навчальні заклади*
Інше

4. Яку роль, на Вашу думку, відіграють у професійному виборі цінності та ідеали людини? _____

5. Чи варто у наш час чесно працювати? Чому? _____

6. Які риси обдарованих школярів можуть завадити їм реалізуватися як обдарованому професіоналу? _____

7. Які основні проблеми професійного самовизначення Ви могли б виділити у сучасному суспільстві? _____

8. Які професії, на Вашу думку, є актуальними на сьогоднішньому ринку праці? _____

9. Чи обрала Ваша дитина професію? Якщо так, то яку? Чому саме цю професію? _____

10. Які навчальні заклади готують фахівців за такою спеціальністю? _____

11. Як вимоги висуває обрана професія до особистості працівника? _____

12. Якщо Ваша дитина не обрала професію, вкажіть причину: (обраний варіант позначте)

Не знає до кінця свої здібності *Не подобається жодна професія*
Не має того, з ким порадитись *Байдуже, ким працювати*
Зробить вибір після закінчення школи *Інше*

13. Прорангуйте, що є найбільш важливим для Вашої дитини у майбутній професії (1 – найважливіше, 2 – менш важливо і т. д.)

Байдуже, за якою професією працювати у майбутньому ____;

Є здібності до цієї професії ____;

Високий рівень оплати праці ____;

Творча робота ____;

Можливість кар'єрного росту ____;

Престижна професія ____;

Праця на користь суспільству ____;

Існує можливість розвивати себе у професії ____;

Не потребує фізичного навантаження ____;

Професія близька до улюбленого предмету ____;

Спокійна робота ____;

Підвищена відповідальність ____;

Незалежність у роботі ____;

Часті поїздки, відрядження ____;

Що ще (допишіть) _____

14. Якими досягненнями дитини Ви пишаєтесь? _____

15. Чи є у Вашої дитини перемоги в олімпіадах, конкурсах, конкурсних захисті робіт МАН? Якщо є, вкажіть, які саме _____

16. Чи є у Вашої дитини хобі? Якщо є, вкажіть, яке саме _____

17. Скільки приблизно часу (у відсотках) Ваша дитина приділяє підготовці до уроків ____, додатковому навчанню ____, хобі _____, відпочинку _____

18. Яка середня оцінка табелю Вашої дитини? _____

Дякуємо за допомогу!

Додаток 3

АНКЕТА УЧИТЕЛЯ

Шановні колеги! Просимо Вас поділитись своїми думками з питань даної анкети. Ваші відповіді будуть враховані в науковому дослідженні. Сподіваємося на Вашу допомогу.

1. Які, на Вашу думку, особливості вибору професії характерні для обдарованих школярів? _____

2. Як Ви вважаєте, чи є актуальною проблема професійного самовизначення обдарованих школярів? Чому? _____

3. Чи відводите Ви у своїй роботі час для роботи над цією проблемою? Якщо так, то як саме Ви працюєте для вирішення даної проблеми? _____

4. Які, на Вашу думку, ефективні педагогічні засоби можна використовувати для допомоги у виборі професії школярами? _____

5. Які, на Вашу думку, педагогічні умови формування готовності обдарованих старшокласників до професійного самовизначення? _____

6. Які фактори впливають на вибір професії обдарованими старшокласниками? (обраний варіант позначте)

Школа

Батьки

Друзі

ЗМІ

Самостійно приймають рішення *Позашкільні навчальні заклади*

Інше (вказіть, що саме) _____

7. Які форми та методи профорієнтаційної роботи використовуються у Вашому навчальному закладі? (обраний варіант позначте)

Профінформаційна робота у процесі навчання

Екскурсії, зустрічі зі спеціалістами

Індивідуальні та групові бесіди про вибір професії

Інше (вказіть, що саме) _____

8. Яку роль, на Вашу думку, відіграють у професійному виборі цінності та ідеали людини? _____

9. Які, на Вашу думку, цінності потрібно виховувати у школярів? _____

10. Чи варто у наш час чесно працювати? Чому? _____

11. Які риси обдарованих школярів можуть завадити їм реалізуватися як обдарованим професіоналам? _____

12. Які основні проблеми професійного самовизначення Ви могли б виділити у сучасному суспільстві? _____

13. Які професії, на Вашу думку, є актуальними на сьогоднішньому ринку праці? _____

14. Які навчальні заклади готують фахівців за такою спеціальністю? _____

15. Яким чином можна допомогти обдарованим старшокласникам у виборі професії (проведення тематичних класних годин, додаткова робота шкільного психолога, введення спеціального факультативного курсу тощо)? _____

16. Пронумеруйте у порядку значущості, що є найбільш важливим для вибору майбутньої професії обдарованим старшокласником (1 – найважливіше, 2 – менш важливо і т. д.)

Байдуже, по якій професії працювати у майбутньому _____;

Є здібності до цієї професії _____;

Висока оплата праці _____;

Творча робота _____;

Можливість кар'єрного зростання _____;

Престижна професія _____;

Праця на користь суспільству _____;

Існує можливість розвивати себе у професії _____;

Не потребує фізичного навантаження _____;

Професія близька до улюбленого предмету _____;

Спокійна робота _____;

Підвищена відповідальність _____;

Незалежність у роботі _____;

Часті поїздки, відрядження _____;

Що ще (допишіть) _____

17. Скільки приблизно часу (у відсотках) Ваші обдаровані учні приділяють підготовці до уроків _____, додатковому навчанню _____, хобі _____, відпочинку _____.

Дякуємо за допомогу!

**ОПИТУВАЛЬНИК
«ВЗАЄМОДІЯ БАТЬКО – ДИТИНА» (ВБД)**

Інструкція. Визначте ступінь згоди з наступними твердженнями за 5-бальною шкалою.

5 – безсумнівно, так (дуже сильне згода);

4 – загалом так;

3 – і так, і ні;

2 – скоріше ні, ніж так;

1 – немає (абсолютне незгоду).

1. Якщо вже я чогось вимагаю від дитини, то обов'язково домагаюся цього.
2. Я завжди караю дитину за погані вчинки.
3. Дитина зазвичай сама вирішує, який одяг вдягти.
4. Мою дитину сміливо можна залишати без нагляду.
5. Дитина може розповісти мені про все, що з нею відбувається.
6. Думаю, що моя дитина нічого не досягне у житті.
7. Я частіше кажу дитині про те, що мені в ній не подобається, ніж про те, що подобається.
8. Часто ми разом виконуємо домашнє завдання.
9. Я постійно турбуюся за здоров'я дитини.
10. Я відчуваю, що послідовна(-ний) у своїх вимогах.
11. У нашій сім'ї часто бувають конфлікти.
12. Я б хотів(-ла), щоб моя дитина виховувала своїх дітей так само, як я.
13. Дитина рідко робить з першого разу те, про що я прошу.
14. Я дуже рідко сварю дитину.
15. Я намагаюся контролювати всі дії і вчинки дитини.
16. Вважаю, що для дитини головне – це слухатися мене.
17. Якщо у дитини трапляється нещастя, у першу чергу вона ділиться зі мною.
18. Я не поділяю захопленнь дитини.
19. Я не вважаю дитину такою розумною і здатною, як би мені хотілося.

20. Можу визнати свою неправоту і вибачитися перед дитиною.
21. Я часто думаю, що з моєю дитиною може статися щось жахливе.
22. Мені важко буває передбачити свою поведінку відносно дитини.
23. Виховання моєї дитини було б набагато краще, якби інші члени сім'ї не заважали.
24. Мені подобаються наші стосунки з дитиною.
25. Вдома у моєї дитини більше обов'язків, ніж у більшості її друзів.
26. Доводиться застосовувати до дитини фізичні покарання.
27. Дитині доводиться вчиняти так, як я кажу, навіть якщо вона не хоче.
28. Думаю, що я краще за дитину знаю, що їй потрібно.
29. Я завжди співчуваю своїй дитині.
30. Мені здається, я розумію свою дитину.
31. Я б хотів(-ла) багато чого змінити у своїй дитині.
32. При прийнятті сімейних рішень я завжди враховую думку дитини.
33. Думаю, що я – тривожна мама (тривожний тато).
34. Моя поведінка часто буває несподіваною для дитини.
35. Буває, що, коли я караю дитину, мій чоловік (дружина, бабуся...) починає дорікати мені в надмірній суворості.
36. Вважаю, що в цілому правильно виховую свою дитину.
37. Я висуваю до дитини багато вимог.
38. За характером я – м'яка людина.
39. Я дозволяю дитині одній гуляти у дворі будинку.
40. Я прагну захистити свою дитину від труднощів і неприємностей.
41. Я не допускаю, щоб дитина помічала мої слабкості та недоліки.
42. Мені подобається характер моєї дитини.
43. Я часто критикую по дрібницях.
44. Завжди охоче вислуховую дитину.
45. Вважаю, що мій обов'язок – захистити дитину від всяких небезпек.
46. Я караю дитину за такі вчинки, які здійснюю сам(-а).
47. Буває, що я мимоволі налаштовую дитину проти інших членів сім'ї.
48. Я втомлююся від повсякденного спілкування з дитиною.
49. Мені доводиться змушувати дитину робити те, що вона не хоче.

50. Я вибачаю дитині те, за що інші покарали б.
 51. Мені хотілося б знати про свою дитину все: про що вона думає, як ставиться до інших, про що мріє.
 52. Дитина сама обирає, чим займатися вдома у вільний час.
 53. Думаю, що для дитини я – найближча людина.
 54. Я підтримую поведінку своєї дитини.
 55. Я часто висловлюю своє невдоволення дитиною.
 56. Беру участь у справах, які вигадує дитина.
 57. Я часто думаю, що хтось може образити мою дитину.
 58. Буває, що дорікаю і хвалю дитину, по суті, за одне і те ж.
 59. Трапляється, що якщо я кажу дитині одне, то чоловік (дружина, бабуся) спеціально говорить навпаки.
 60. Мені здається, мої стосунки з дитиною кращі, ніж у сім'ях більшості моїх знайомих.

Реєстраційний бланк

П.І.П. _____ Вік _____ Освіта _____

П.І. дитини _____ Вік _____

	Бали		Бали		Бали		Бали		Бали	Сума
		3		5		7		9		
		4		6		8		0		
		5		7		9		1		
		6		8		0		2		
		7		9		1		3		
		8		0		2		4		
		9		1		3		5		
		0		2		4		6		
		1		3		5		7		
0		2		4		6		8		
1		3		5		7		9		
2		4		6		8		0		
Що мене засмучує в моїй дитині					Що мене радує в моїй дитині					

Додаток 5

ТЕСТ «АРТИСТ ЧИ МИСЛИТЕЛЬ»

Вправа 1

Психолог. Переплетіть пальці рук (руки в замок). Якщо згори великий палець лівої руки (Л), у вас переважає емоційність, якщо правої (П) – аналітичний склад розуму.

Вправа 2

Психолог. Зробіть в аркуші паперу невеликий отвір і подивіться через нього на певний предмет. Потім вкажіть кінчиком ручки на якийсь дрібний віддалений предмет. По черзі заплющуйте очі. При закритті якого ока предмет сильно зміщується убік, те око і є ведучим.

Якщо ліве (Л), то за характером ви м'які та поступливі. Праве (П) – ваш характер твердий, наполегливий.

Вправа 3

Психолог. «Поза Наполеона» – схрестіть руки на грудях. Лікоть якої руки згори? Якщо правої, то ви схильні до простоти і добродушності, лівої – до кокетування.

Вправа 4

Психолог. Аплодисменти. Яка рука згори? Якщо права, то можна говорити про рішучість, характеру, а якщо ліва, то ви схильні до коливань при ухваленні рішень.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ

ПППП – консерватор, віддає перевагу загальноприйнятим формам поведінки. Характерна постійність, не любить конфліктувати, сперечатися, сваритися. «Мислитель».

ПППЛ – визначальна риса характеру – нерішучість. Слабкий тип нервової системи. Уміє бути відданим.

ППЛП – сильний, енергійний характер, артистизм. При спілкуванні з цією людиною не завадить рішучість і почуття гумору. Дуже контактний тип характеру.

ППЛЛ – характер достатньо рідкісний, близький до попереднього, але більш м'який. Контактний, до нової обстановки зникає поволі. Деяка суперечливість між нерішучістю і твердістю.

ПЛПП – аналітичний склад розуму, основні риси – м’якість, обережність. Уникає конфліктів, терпимий і обачний, у стосунках воліє зберігати дистанцію.

ПЛПЛ – слабкий і найрідкісніший тип характеру. Його володарі піддаються різним впливам, часто беззахисні.

ПЛПП – артистизм, непостійність, потяг до нових вражень. У спілкуванні сміливий, уміє уникати конфліктів і перемикається на новий тип поведінки. Легко знаходить друзів, любить подорожувати. Серед жінок трапляється приблизно удвічі частіше.

ПЛЛЛ – характерніший для чоловіків. Вирізняється незалежністю, непостійністю, аналітичним складом розуму. Здається м’яким, але коли доходить до справи – вимогливий і наполегливий.

ЛППП – найбільш поширений. Емоційний, легко контактує практично з усіма. Не досить наполегливий, схильний до чужого впливу. Легко пристосовується до різних умов життя, сходиться з людьми. Вдало вибирає друзів.

ЛППЛ – схожий на попередній, але ще менш наполегливий, м’який і наївний. Вимагає особливого, уважного і дбайливого ставлення до себе.

ЛЛПП – найпоширеніший і найсильніший тип характеру. Наполегливий, енергійний, неухильно йде до мети. Таку людину важко у чомусь переконати, рідко і неохоче змінює свою точку зору. Нехтує чужою думкою.

ЛЛЛЛ – характер сильний, ненав’язливий, схожий на попередній. Внутрішня агресивність прикривається зовнішньою м’якістю. Здатний до самоаналізу та швидкої взаємодії. Однак налагодження взаєморозуміння відбувається досить повільно, тому друзів знаходити дуже складно.

ЛЛПП – властиві привітність, простота, деяка розкиданість інтересів, а також схильність до самоаналізу.

ЛЛПЛ – простодушність, м’якість, довірливість. Дуже рідкісний тип. Практично не трапляється серед чоловіків.

ЛЛЛП – емоційність та рішучість і як результат – необдумані вчинки. Енергійний, часто ухвалює рішення поспіхом, тому вони приносять значні ускладнення. Вам варто виробити у себе надійний «гальмівний механізм».

ЛЛЛЛ – не консервативний, художній тип характеру. Володіє здатністю по-новому поглянути на речі. Яскраво виражені емоційність, індивідуалізм і завзятість, іноді можлива замкнутість.

Однакові результати тестування різних людей говорять про сумісність цих осіб.

Додаток 6

САМООЦІНКА ПСИХІЧНИХ СТАНІВ (за Айзенком)

Психолог. Уважно прочитайте твердження та поміркуйте, наскільки кожне з них вам підходить.

2 бали – якщо це про вас;

1 бал – якщо трохи підходить, але не завжди (або ви не впевнені);

0 балів – якщо зовсім вам не підходить.

Кількість балів за кожний варіант зазначено у бланку. Потрібно просто обведіть кружечком свій варіант відповіді. Після закінчення виконання, підрахуйте загальну кількість балів.

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ БЛАНК

Прізвище, ім'я _____ Вік _____ Клас _____ Дата _____

	№ твердження	Підходить	Підходить, але не зовсім	Не підходить
1	Я відчуваю не достатньо впевнено	2	1	0
2	Часто червонію через дрібниці	2	1	0
3	Сплю погано, часто прокидаюся вночі	2	1	0
4	Мене лякають можливі труднощі	2	1	0
5	Я хвилююся через неприєм- ності, які ще не відбулися	2	1	0
I. БАЛІВ РАЗОМ				
6	У неприємностях я звинувачу- ю лише себе	2	1	0

7	Я не хочу боротися та змагатися, оскільки вважаю, що це марно	2	1	0
8	Часто я почуваюся беззахисним, пасую перед труднощами	2	1	0
9	Недоліки мого характеру досить важко, навіть неможливо виправити	2	1	0
10	Іноколи впадаю у розпач та відчуваю нестримну жалість до себе	2	1	0
II. БАЛІВ РАЗОМ				
11	Я часто перериваю співрозмовника	2	1	0
12	Якщо хтось мене образить, я прагну помститися	2	1	0
13	Іноді мої рухи та жести різкі та поривчасті	2	1	0
14	Коли я гніваюся, не дуже стримую себе	2	1	0
15	Завжди прагну бути керівником, авторитетом	2	1	0
III. БАЛІВ РАЗОМ				
16	Мене здатні засмутити навіть незначні відхилення від плану та розкладу	2	1	0
17	Я намагаюсь уникнути ситуацій ризику	2	1	0
18	Я спочатку з недовірою ставлюся до всього нового	2	1	0
19	Мене важко переконати в чомусь	2	1	0

20	Нерідко мене звинувачують у впертості	2	1	0
IV БАЛІВ РАЗОМ				

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ

I. Перші п'ять запитань виявляють, наскільки ви схильні до тривоги:

0–3 бали – ви спокійні, впевнені у собі, не тривожитесь;

4–7 балів – буваєте іноді трохи тривожним, але в міру;

8–10 балів – дуже тривожні, легко лякаєтесь, часто відчуваєте побоювання.

II. Рівень вашої самооцінки та стійкості до невдач:

0–3 бали – у вас висока самооцінка, ви не боїтесь труднощів та стійкі до невдач;

4–7 балів – середній рівень, можливо, щось вам вдається не дуже добре;

8–10 балів – ви уникаєте труднощів та боїтесь невдач, самооцінка знижена.

III. Ця категорія питань показує, наскільки ви спокійні та витримані:

0–3 бали – високий рівень самоконтролю, ви спокійні та витримані;

4–7 балів – середній рівень самоконтролю, можете іноді «зариватися»;

8–10 балів – ви буваєте агресивні та невитримані, можливі труднощі у спілкуванні з людьми.

IV. Те, наскільки легко ви вмієте переключатися:

0–3 бали – переважно ви здатні легко «перемикатися» з одного виду діяльності на інший, можете робити декілька справ одночасно;

4–7 балів – іноді буває важко, але ви себе швидко опановуєте;

8–10 балів – вам досить важко щось змінювати, ви досить довго пристосовуєтесь до нових обставин та умов.

Додаток 7

ПСИХОГЕОМЕТРИЧНИЙ ТЕСТ

Матеріали: роздатковий матеріал із зображенням п'яти фігур (квадрат, трикутник, прямокутник, круг та зигзаг), картки з характеристиками типів.

Психолог. Подивіться уважно на ці фігури та оберіть ту, про яку ви можете сказати: «Це – Я». Якщо це важко зробити, оберіть ту фігуру, що першою привернула вашу увагу, інші пронумеруйте в порядку привабливості. У щоденниках намалюйте свою фігуру і письмово поясніть, чому ви зробили саме такий вибір. Не замислюйтесь довго, одразу вибирайте фігуру. Пояснення намагайтеся сформулювати коротко, в декількох словах.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ

Якщо ви нагадуєте собі **квадрат**, ти ви, невгамовний працівник. Ви витривалі, працьовиті, завзяті в роботі, звикли доводити початі справи до кінця. Вам легше написати письмову контрольну роботу, ніж відповідати усно біля дошки. Тверді у прийнятті рішень, буваєте непохитні та категоричні. Любите завжди все знати, всю інформацію розкладаєте «по полицках». Ви дуже уважні до деталей і дрібних подробиці, умієте «обчислити» результат. Любите порядок, а от змін і всіляких сюрпризів прагнете уникати. Іноді буваєте занадто сухуватим й навіть холодним, що, можливо, заважає вам установлювати контакти та знаходити нових друзів.

Якщо вам сподобався **трикутник**, то ви рішучі, схильні бути лідером, часто приймаєте відповідальність на себе. Умієте концентрувати зусилля на головній меті й домагатися свого. Ви енергійні, честолюбні, упевнені в собі, швидко орієнтуєтесь в незнайомій ситуації. Прагнете завжди керувати, вигравати, бути головним, тому вам доводиться постійно конкурувати з іншими. Під час розмови часто перебиваєте співбесідника, буваєте занадто категоричні. Часто ризикуєте, буваєте нетерпимі до тих, хто вагається. Свої помилки визнаєте дуже неохоче, намагаєтесь все зробити по-своєму. Ви так прагнете лідерства та влади, що іноді не помічаєте, як ідете до мети «по головах» інших людей.

Ви вибрали **прямокутник**? Швидше за все, вам не подобається той спосіб життя, що ви зараз ведете, і те місце, яке ви займаєте у своєму середовищі. Можливо, ви перебуваєте «на розпутьті», заплуталися в собі та у власних проблемах, незадоволені собою. У такий перехідний період людина буває непослідовною й непередбаченою у своїх вчинках. Це бентежить і насторожує інших людей, і вони можуть свідомо уникати зайвого контакту з вами. Вам же спілкування з іншими людьми просто необхідне! Ви допитливі, сміливі, відчуваєте живий інтерес до всього, що відбувається. Прагнете стати кращим у чомусь, шукаєте нові методи роботи. Зараз ви відкриті для нових ідей, цінностей, способів мислення, легко засвоюєте все нове й формуєте нові звички. До того ж, ви надмірно довірливі та наївність. Не дозволяєте собою маніпулювати, уникайте навіювання, добре обміркуйте, перш ніж щось розпочати або вирішити.

Коло – ви природжений психолог. У вас образне, творче мислення. Ви орієнтуєтесь скоріше на почуття, ніж на логіку. Ви щиро зацікавлений насамперед у гарних взаєминах з оточуючими. Умієте слухати, співпереживати, співчувати, тому вас вважають приємним співрозмовником і добрим другом. Ви легко розпізнаєте обман, хитрощі та лицемірство. Ви вмієте здружити групу, знайти спільне навіть у протилежних точках зору, тому до вас тягнуться люди. Проте, намагаючись догодити кожному, заради збереження миру можете приймати неправильні рішення й уникаєте можливості займати «тверду» позицію. Вам дуже важко сваритися, і ви обачно поступаєтеся, навіть якщо праві. Вам іноді бракує рішучості, ви віддасте «кермо влади» у чужі руки. Але якщо справа стосується честі й справедливості, то можете проявити завидну твердість.

Якщо ви визначили себе як **зигзаг** – у вас прекрасно розвинена інтуїція, ви творча й оригінальна особистість. Ваша думка робить неймовірні стрибки, тому деяким людям буває досить важко зрозуміти вас, уловити нитку міркувань. Ви добре відчуваєте красу й гармонію, у вас розвинене естетичне почуття. Ви любите створювати щось нове, оригінальне та несхоже. Використовуючи природну дотепність, можете бути досить уїдливіми, кривдячи при цьому товаришів. Вам, напевно, хочеться бути незалежним від іншої у своїй діяльності. Ви

більше цікавитесь можливим, ніж дійсним, тому ваші плани й проекти часто не доводяться до кінця. Буваєте не практичні та наївні, а також нестримані у розмові. Вам бракує дипломатичності й такту.

Додаток 8

ТЕСТ «МАЛЮВАННЯ ПАЛЬЦЕМ»

Матеріали: аркуші формату А 4, миска з водою, акварельні фарби, рушник (або серветки).

Психолог. Зволожите аркуші, зараз будемо малювати. Ви, мабуть, помітили, що я не просила узяти пензлики, оскільки ми будемо малювати пальцями. Не брудніть одяг та меблі, намагайтеся працювати акуратно. Малюйте що завгодно. Єдиною умовою є те, щоб малюнок сподобався вам самим. Хто хоче, розповідає про нього.

Додаток 9

ТЕСТ «МОЯ САМООЦІНКА»

Матеріали: тестові бланки за кількістю присутніх, ручки.

Психолог. У кожного з вас є бланк (листочок), на якому вказані певні важливі риси людського характеру. Подивіться уважно, подумайте пронумеруйте їх від 1 до 10: на першому місці буде найважливіша на ваш погляд риса ідеальної особистості, і так далі за ступенем значущості. Цифри розташуєте в колонці «Ideal». У другій частині завдання вам пропонується подумати, чи є у вас такі риси, і наскільки вони виражені (те, чого у вас більше, під номером 1 тощо, якщо цього немає – прочерк). Працюйте в колонці «Real». Будьте чесні та критичні до себе.

ТЕСТОВИЙ БЛАНК САМООЦІНКИ

Риса характеру	Ideal	Real
Розум		
Практичність		
Винахідливість		
Товариськість		
Цілеспрямованість		
Наполегливість		
Сильна воля		
Працездатність		
Працьовитість		
Організованість		
Порядність, чесність		
Здоров'я		

ТЕСТ «ПОГЛЯД ЗІ СТОРОНИ»

Матеріали: ручки, тестові бланки за кількістю учасників.

Психолог. Зараз я роздам кожному листочки з запитаннями тесту. Виберіть на кожне запитання лише один варіант відповіді, обведіть його кружечком. Після виконання скористайтеся «ключем» для підрахунку балів, виведіть загальну суму. Вона дозволить вам дізнатися ще дещо цікаве про себе.

ОПИТУВАЛЬНИК

1. Коли ви почуваєтеся найкраще?
 - А вранці, незабаром після пробудження
 - Б у післяобідні години і раннім вечором
 - В перед сном
2. Як ви зазвичай ходите?
 - А достатньо швидко, довгими розмашистими кроками
 - Б достатньо швидко, але короткими кроками
 - В не дуже швидко, з піднятою головою, спостерігаючи за тим, що відбувається навколо
 - Г не дуже швидко, з опущеною головою
 - Г дуже поволі
3. Розмовляючи з людьми, ви зазвичай:
 - А стоїте зі схрещеними руками
 - Б тримаєте руки разом перед собою
 - В одна або обидві руки вперлися у боки
 - Г торкаєтеся до людини, з якою розмовляєте
 - Г торкаєтеся свого носа, вуха, шиї, чіпаєте волосся
 - Д вважаєте за краще тримати щось у руці (ручку і т. п.)
4. Коли хочете розслабитися, ви сидите так:
 - А ноги разом, зігнуті в колінах
 - Б схрестивши ноги або поклавши їх одна на одну
 - В ноги витягнуті прямо перед собою
 - Г одну або обидві ноги прибираєте під себе
5. Коли вам смішно, то ви зазвичай:
 - А смієтеся голосно, шумно, скрикуючи

- Б** смієтеся, але не дуже голосно
 - В** смієтеся тихо, м'яко, з придихом
 - Г** широко і радісно посміхаєтеся
 - Г** непомітно посміхаєтеся
6. Ви прийшли на вечірку (в гості):
- А** постараетеся створити багато шуму, щоб одразу привернути до себе увагу
 - Б** спокійно розшукуєте знайому людину і підходите до неї
 - В** сподіваєтеся, що хто-небудь з гостей зверне на вас увагу і першим почне розмову
7. Якщо вас відволікли від важливої роботи, що вимагає концентрації уваги:
- А** радієте можливості перервати важку роботу
 - Б** відчуваєте роздратування
 - В** ні та, ні інша реакція яскраво не виражена
8. Які з цих кольорів вам подобаються найбільше:
- А** червоний або оранжевий
 - Б** білий
 - В** чорний
 - Г** синій або пурпуровий
 - Г** жовтий або блакитний
 - Д** коричневий, сірий або фіолетовий
 - Е** зелений
9. Лежачи в ліжку, ви засинаєте:
- А** на спині
 - Б** на животі
 - В** на боку
 - Г** склавши руки під голову
 - Г** накривши голову ковдрою
10. Чи часто уві сні ви:
- А** падаєте
 - Б** боретеся з ким-небудь
 - В** спостерігаєте за чимось або за чимось
 - Г** літаєте, у повітрі
 - Г** рідко бачите сні

Д зазвичай бачите прекрасні приємні сни

№	БАЛИ						
	А	Б	В	Г	Ґ	Д	Е
1	2	4	6	-	-	-	-
2	6	4	7	2	1	-	-
3	4	2	5	7	6	1	-
4	4	6	2	1	-	-	-
5	6	4	3	5	2	-	-
6	6	4	2	-	-	-	-
7	6	2	4	-	-	-	-
8	6	2	7	3	5	1	4
9	7	6	4	2	1	-	-
10	4	2	3	5	6	1	-
<i>Разом</i>							

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ

Більше 60 балів. Інші бачать у вас людину, яка вміє тримати себе в руках, здатну самостійно впоратися зі своїми проблемами, проте дещо егоцентричну, пихату і владну. Вами захоплюються, вас наслідують, але не завжди можуть довіритися і часто не наважуються перейти до тіснішого, дружнього спілкування.

51–60 балів. Друзі вважають вас цікавою, імпульсивною особою, природженим лідером, здатним швидко приймати рішення (правда, не завжди доречно, оскільки на обдумування ви волієте не витратити багато часу). Вас сприймають як сміливу, упевнену в собі людину, яка не втратить свого шансу і ризикне, якщо треба. Люди охоче проводять час в компанії з вами, отримуючи заряд бадьорості й енергії.

41–50 балів. Для інших ви життєрадісна, чарівна, дотепна і завжди цікава людина, яка постійно у центрі уваги, але при цьому не втрачає голови і здорового глузду. Вони бачать у вас добру, співчутливу людину, яка зрозуміє, підтримає і спробує допомогти у складній ситуації.

31–40 балів. Вас вважають дбайливою і передбачливою, розсудливою і практичною людиною. Ви розумна, обдарована і навіть талановита, але дуже скромна особистість. Ви – вірний друг і завжди сподіваєтеся на відданість у відповідь, здатні пробачити. Прагнете не звертати уваги на дрібниці, що підривають довіру до друзів, але, якщо дружба дала тріщину, вам потрібно багато часу, щоб відновити минулі відносини.

21–30 балів. Зі сторони ви здаєтеся тихою, старанною, дещо повільною, часом дуже обережною людиною. Ви урівноважена, працелюбна особистість, але іноді друзів обтяжує ваша надмірна дбайливість. Вони звикли, що перш ніж прийняти рішення, ви розглянете ситуацію з усіх боків, і, як правило, не погоджуєтесь з їхніми пропозиціями. Ви не піддаєтесь хвилинному пориву, не ухвалюєте рішень під впливом імпульсу.

Менше 21 бала. Вас сприймають як боязку, нервову людину, яка вважає за краще не приймати самостійних рішень, прагне перекласти відповідальність на когось іншого (зокрема за своє життя і здоров'я). У вас постійно виникають якісь «нерозв'язні» проблеми, і вам необхідна людина, яка піклуватиметься про вас, підтримуватиме у складних ситуаціях. Деякі бачать вас ледачою і нудною, але лише не близькі друзі. Ваша проблема полягає у тому, що ви показуєте справжнього себе далеко не всім, а лише обраним.

Додаток 11

МОВА ЖЕСТІВ

Ознаки довіри	Ознаки недовіри
Покладена на лікоть рука підпирає щоку, але не підборіддя Носок однієї ноги вказує на співрозмовника Копіювання пози партнера Ходіння при обдумуванні ситуації Схвальна усмішка Зацікавлений погляд скося Маніпуляції з предметами	Поворот голови на 45 градусів Закрита поза (схрещування рук, ніг) Будь-які маніпуляції в ділянці обличчя (потирання носа, дотик до рота, вуха) Вказівний палець на щоці спрямо- ваний до скроні Збирання неіснуючих ворсинок Довгий погляд не моргаючи Зайняття позиції готовності піти
Правдивість	Брехливість
Повернені вгору, розкриті долоні Прикладання долоні до серця Розстібнутий піджак Скорочення відстані та кута між співрозмовниками Нахил корпусу вперед у бік співбесідника Нога висунута у бік партнера	Маніпуляції рук у ділянці обличчя Схрещування рук, ніг Удаване покашлювання Потирання шиї нижче потилиці Перебільшена жестикуляція (або її повна відсутність) Чоловіки зазвичай дивляться у підлогу А жінки – на стелю

**МЕТОДИКА ВИЯВЛЕННЯ
ТИПОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ К. Юнга**

1. Перевагу чому ви віддасте?
А небагато близьких друзів
Б велика товариська компанія
2. Які книжки вам більше подобається читати?
А з цікавим сюжетом
Б з розкриттям переживань героїв
3. Що ви швидше можете припустити в роботі (навчанні)?
А запізнення
Б помилки
4. Якщо ви здійснюєте непристойний вчинок:
А гостро переживаєте
Б не приймаєте близько до серця
5. Як ви зазвичай сходитеся з людьми?
А легко, швидко
Б поволі обережно
6. Чи схильні ви до образ?
А так
Б ні
7. Чи схильні ви реготати сміятися від душі?
А так
Б ні
8. Ви вважаєте себе:
А мовчазним
Б балакучим
9. Відверті ви або потайні?
А відвертий
Б потайний
10. Чи любите ви аналізувати свої відчуття і переживання?
А так
Б ні

11. У компанії ви вважаєте, що краще більше:
А говорити
Б слухати
12. Чи часто переживаєте незадоволеність собою?
А так
Б ні
13. Чи любите ви що-небудь організувати?
А так
Б ні
14. Хотілося би вам вести особистий щоденник?
А так
Б ні
15. Чи швидко ви приймаєте рішення?
А практично відразу
Б довго обдумую і «приміряюся»
16. Чи легко змінюється ваш настрій?
А швидко можу перейти від хорошого до поганого і навпаки
Б мій настрій стабільний упродовж довгого часу
17. Чи любите ви переконувати інших, нав'язувати свої погляди?
А так
Б ні
18. Ваші рухи:
А швидкі, поривчасті
Б сповільнені, неквапливі
19. Ви сильно турбуєтеся про можливі неприємності?
А досить часто
Б рідко або ніколи
20. У скрутних випадках ви зазвичай:
А поспішаєте звернутися по допомогу до інших;
Б не любите звертатися і прагнете самі вирішити питання

ОБРОБКА РЕЗУЛЬТАТІВ

Показники екстраверсії: 1б, 2а, 3б, 4б, 5а, 6б, 7а, 8б, 9а, 10б, 11а, 12б, 13а, 14б, 15а, 16а, 17а, 18а, 19б, 20а.

Підрахуйте загальну кількість збігів з ключем і помножте це число на 5.

Бали: 0–35 – інтроверсія, 36 – 65 – амброверсія, 66–100 – екстраверсія.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ

Екстраверт («обернений назовні») – вирізняється товариськістю, любить розваги та колективні заходи, має велике коло друзів і знайомих. Легко зав'язує знайомства, страждає від самотності. Тяжіє до гострих відчуттів, схильний до ризику, діє імпульсивно, за першим спонуканням. Запальний, має високий рівень агресивності, контроль над відчуттями ослаблений.

Любить бути у центрі уваги, вирізняється честолюбством і прагненням привернути до себе увагу. Судить про людей за зовнішністю, не зосереджуючись на їх внутрішньому світі. Залежить від думки оточуючих, попри тенденцію до лідерства. Охоче бере на себе роль організатора та посередника. Ефективніше працює в колективі. «Сова» – активніший ввечері. За темпераментом холерик або сангвінік.

Інтроверт («обернений всередину») – сконцентрований на світі власних переживань, більше спирається на власну думку і досвід, мало залежить від думки оточуючих. Не схильний до компанійства і більше переймається власними проблемами, які воліє залишати «при собі». В основному стриманий, схильний планувати і обдумувати свої вчинки. Мовчазний, насилу заводить нові знайомства. У ситуаціях вимушеного спілкування йому важко вибрати потрібну лінію поведінки. Тому може триматися то скуто, то надміру вільно. Любить бути в тіні, не нав'язує власну точку зору. Прикидання та інтриги йому даються важко. Дуже довго переживає розрив старої дружби, у нього підвищений рівень тривожності. Ефективніше працює наодинці. «Жайворонок» – відчуває прилив бадьорості вранці. За темпераментом флегматик або меланхолік.

ДЛЯ НОТАТОК

Науково-виробниче видання

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНЕ ПРОЕКТУВАННЯ
РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОСТІ УЧНЯ
В СИСТЕМІ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ**

За редакцією В. О. Киричука

Посібник

Верстка *Сергій Нікіфоров*
Редактор *Анастасія Ласкова*

Підписано до друку 5.12.2014 р. Формат 60×84 1/16
Папір офс. 80 г/м². Друк цифровий. Умов. друк. арк. 11,16
Наклад 300 прим. Зам. № 105

Видано за рахунок державних коштів
Продаж заборонено

Інститут обдарованої дитини НАПН України
04053, Україна, м. Київ, вул. Артема, 52-Д
тел./факс: (044) 481-27-27
E-mail: iod@iod.gov.ua

Свідоцтво про внесення в Державний реєстр
суб'єктів видавничої справи
серія ДК № 3366 від 13.01.2009 р.